

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL VE MODA TASARIMI ANASANAT DALI

18. VE 19. YÜZYILLARDA OSMANLI KADIN GİYİM-KUŞAMINDA
YASAKLAR
Sanatta Yeterlik Tezi

Hazırlayan
Duygu KOCABAŞ ATILGAN

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Füsun ÖZPULAT

İzmir – 2016

YEMİN METNİ

Sanatta Yeterlik tezi olarak sunduğum **“18. Ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Kadın Giyim-Kuşamında Yasaklar”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..... / / 2016

Duygu KOCABAŞ ATILGAN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü' nün 12.07.2016 tarih ve 15 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Tekstil ve Moda Tasarım Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik öğrencisi Duygu KOCABAŞ ATILGAN'ın "**18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Kadın Giyim - Kuşamında Yasaklar**" konulu tezi incelenmiş ve aday 16.08.2016 tarihinde, saat 11.00' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anasanat dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin BASARILI..... olduğuna oy...BASARILI ile karar verildi.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Fehrin ÖZPULAT

ÜYE

Prof. Dr. Selda Kulluk
Yerdelen

ÜYE

Yrd. Doç. Cernel
Meydan

ÜYE

Prof. Dr. Elvan
Özkavruk Adanır

ÜYE

Doç. Dr. Fikri Sallıman

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının
Soyadı: KOCABAŞ ATILGAN

Adı: Duygu

Tezin Türkçe Adı

 : 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Kadın
Giyim-Kuşamında Yasaklar

Tezin Yabancı Dildeki Adı : The Prohibitions of Ottoman Woman's Apparel In The
18th and 19th Centuries

Tezin Yapıldığı
Üniversite: D.E.Ü.

Enstitü: G. S. E.

Yıl: 2016

Tezin Türü:
Yüksek Lisans:
☐
Doktora
☐
Dili: Türkçe

Tıpta Uzmanlık
☐
Sayfa Sayısı: 171

Sanatta Yeterlik
☒
Referans Sayısı: 120

Tez Danışmanı
Ünvanı: Yrd. Doç.

Adı: Füsün

Soyadı: ÖZPULAT

Türkçe anahtar Kelimeler:

- 1- Osmanlı'da Yasaklar
- 2- Osmanlı Kadın Giyimi
- 3- Osmanlı Kadını
- 4- Osmanlı Kadın Hareketi
- 5- Osmanlı Batılılaşması

İngilizce anahtar Kelimeler:

- 1- Prohibitions in Ottoman
- 2- Apperal of Ottoman Woman
- 3- Ottoman Woman
- 4- Ottoman Woman's Movement
- 5- Westernization of Ottoman

Tarih:
İmza:

 Tezimin erişim sayfasında yayınlanmasını istiyorum: Evet : ☐

 Hayır : ☒

ÖZET

18. ve 19. Yüzyıllar arası Osmanlı'da batılılaşma çalışmalarının başladığı dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu sanatta yeterlilik tezinde, bahsi geçen dönemde yaşamış kadınların giyim kuşamına ve yaşam tarzlarına müdahale etme amacıyla çıkarılmış yasaklar irdelenmiştir. Bu sayede kadının yaşam şartları, kadına yüklenen anlam ve değer konularına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda tarih boyunca etkin bir birey olarak yaşamış kadın toplumsal hayatta pek varlık gösteremeyen, pasif bir konuma ötelenmiştir

Batılılaşmanın etkisiyle alışık olduğu düzenden farklı bir düzenle tanışan Osmanlı kadını yeni olana ilgi duymaya başlamıştır. Bu ilgi yalnızca giyim kuşam konusunda farklılaşmaya başlayan taleplerle değil, aynı zamanda toplumsal hayatta varlık gösterme ihtiyacı olarak da kendini hissettirmiştir. Ataerkil bir yapıyla şekillenmiş olan Osmanlı'da dini inanca uymadığı gerekçesiyle giyim kuşama ve kadının yaşayış tarzına yönelik pek çok yasak çıkarılmıştır. Bu sayede kadının üzerindeki baskıyı arttırarak yeniliğe olan ilgiyi bertaraf etmek hedeflenmiştir. Dini inancın yanı sıra ekonomik ve sosyokültürel içerikli konular da bu yasakların çıkarılmasında belirleyici etmenler arasındadır.

Yasakların artmasıyla, üzerindeki baskıyı daha fazla hisseden Osmanlı kadını yaşadığı hayatı sorgulamaya başlamış ve böylece kendisini tanıma yolunda bir adım atmıştır. Birlikte hareket ederek toplumda bir farkındalık oluşturulmuş, sonuç olarak kadın konusunun tartışılması gereken bir mesele olarak gündeme taşınmasına olanak sağlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Osmanlı'da Yasaklar, Osmanlı Kadın Giyimi, Osmanlı Kadını, Osmanlı Kadın Hareketi, Osmanlı Batılılaşması

ABSTRACT

The period of 18th and 19th centuries has moved the property of being the term in which process of westernization was introduced. The objective of this thesis for efficiency in art was to examine the prohibitions that was hedged about intervention of women's apparel and life styles during aforementioned period. Through, it was aimed to shed light on the subject of living conditions and value that loaded for meaning of women. In this respect, women, who had lived as an active individual in the history, are identified in a passive position that was not able to presence in social life.

By the effect of westernization, Ottoman female, who introduced a new order instead of the familiar one, began to hear interest whether the new was. This interest shadowed out not only by the requests that was differentiated about the subject of apparel, but also by the need for presence of woman in social life. Several bans devoted to women's apparel and life style on account of the fact that not obeying the religious rules were put in Ottoman Empire in which was formed around a paternalistic mentality. Thus, it was intended to eliminate the interest to reform by increasing the influence on women. As well as the religious faith, definite issues related with economical and sociocultural properties were known as deterministic factors.

Ottoman woman, felt much pressure by the increase of the prohibitions, began to question and took a concrete step about self knowledge. An awareness was created by lialising and thus it was provided to move up the women subject as to be discussed.

KEYWORDS: Prohibitions in Ottoman, Apperal of Ottoman Woman, Ottoman Woman, Ottoman Woman's Movement, Westernization of Ottoman

ÖNSÖZ

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı kadın giyim kuşamında yasakların konu alındığı bu sanatta yeterlilik teziyle Osmanlı kadınına yasak dayatmasıyla uygulanan baskı ve bu baskının sonuçları irdelenmeye çalışılmıştır. Konu araştırılırken bahsi geçen dönemde Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durum, ekonomik, sosyolojik ve askeri açıdan yaşanan sıkıntılar incelenmiş ve Osmanlı İmparatorluğunun yüzünü Batı'ya dönüşünün nedenleri ve sonuçları da aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma sırasında yerli ve yabancı yazarlar tarafından yazılmış çok çeşitli kitaplar taranmış, akademik dergilerde yayınlanmış makaleler incelenmiş, internet üzerinden çeşitli kaynaklara erişilmiş, belgeseller izlenmiş, müzeler ziyaret edilmiş ve Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde çevrimiçi olarak belgeler araştırılmıştır. Elde edilen veriler belirli bir kurgu içerisinde genelden özele doğru aktarılmaya çalışılmıştır.

Tez konusunu seçerken hedeflerimi göz önünde bulunduran ve araştırma süresince yardımlarını esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Yrd. Doç. Füsun ÖZPULAT'a; engin bilgileriyle tezimi yönlendirmeme destek olan Sayın Prof. Dr. Selda KULLUK YERDELEN ve Sayın Yrd. Doç. Cemal MEYDAN'a; lisans, yüksek lisans ve sanatta yeterlilik eğitimim boyunca üzerimde emeği geçen bütün hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez uygulamalarım süresince yanımdan hiç ayrılmayan, varlığıyla bana güç veren canım oğlum Umut ATILGAN'a, tezimin araştırma ve yazım aşamasında bana sabırla ve sevgiyle destek olan eşim Mehmet Reşat ATILGAN'a ve son olarak beni bu tezi yazmam konusunda yüreklendiren, sevgi ve desteğini eksik etmeyen sevgili aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Duygu KOCABAŞ ATILGAN

İÇİNDEKİLER

18. VE 19. YÜZYILLARDA OSMANLI KADIN GİYİM-KUŞAMINDA YASAKLAR

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK.....	iii
YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLO LİSTESİ	xii
RESİM LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 18. VE 19. YÜZYILLARDA TOPLUMSAL YAPISI

1.1. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi.....	9
1.2. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma	12
1.2.1. Batı ile İletişim ve Etkileşim.....	13
1.2.1.1. Sanayi Devrimi.....	17
1.2.1.2. Demokratikleşme Hareketleri	20
1.2.1.3. Kadın Hareketleri	24
1.3. 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Yaşam.....	28
1.3.1. Tanzimat Fermanı	27
1.3.2. Islahat Fermanı.....	29

1.3.3. I. Meşrutiyet'in İlanı	30
1.3.4. II. Meşrutiyet'in İlanı	31

2. BÖLÜM

18. VE 19. YÜZYILLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU TOPLUMSAL YAPISINDA KADIN

2.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kadın Yapısına Genel Bakış	34
2.2. Osmanlı'da Şehirli Kadın.....	39
2.2.1. Eğitim & Çalışma Hayatı	40
2.2.2. Eğlence Hayatı	45
2.2.3. Giyim-Kuşam-Moda	48
2.2.3.1. Ev İçi Giyimi	50
2.2.3.2. Sokak Giyimi ve Örtünme.....	62
2.3. Osmanlı'da Saray Kadını	69
2.3.1. Harem Hayatı	71
2.3.2. Giyim-Kuşam ve Moda.....	75

3. BÖLÜM

18. ve 19. YÜZYIL KADIN GİYİM KUŞAMINDA YASAKLAR VE SONUÇLARI

3.1. 18. ve 19. Yüzyılda Çıkarılan Yasaklar ve Nedenleri.....	84
3.1.1. Dini Faktörler	84
3.1.1.1. Gayrimüslim Halka Uygulanan Yasaklar.....	95
3.1.2. Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü.....	99
3.2. Yasakların Baskısı Altında ve Sonrasında Osmanlı Kadını.....	103
3.2.1. Toplumsal Yaşamda Kadın Kimliğindeki Değişim	103
3.2.2. Kadın Giyimindeki Değişim	110
3.3. Sosyolojik ve Estetik Açından Yasakların Yorumlanması	123

4. BÖLÜM

SANATSAL ÇALIŞMALAR: GİZ

4.1. Proje Konsepti ve Çıkış Noktası	128
4.2. Uygulama Süreci ve Aşamaları.....	130
4.2.1. Kumaş Boyama Aşaması	136
4.2.2. Keçe ve İpek Yüzlerin Yapımı.....	138
4.3. Sanatsal Eserler	141
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	160
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bkz. : Bakınız

yy. : Yüzyıl

Çev. :Çeviren

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 18. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başı Arasında Çıkarılmış Yasaklar ve Kadın Giyim Kuşamındaki Değişim.....	127
---	-----

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Türk Giysileri İçinde Lady Mary Wortley Montagu.....	16
Resim 2: Meşrutiyet Sonrası Dönemin Modern Bir Çifti	33
Resim 3: Feraceli Kadınlar, Pascal Sébah.....	38
Resim 4: Yuşa Tepesinde Kadınlar	47
Resim 5: Osmanlı Kadınının Ev İçi ve Ev Dışı Giysilerinin Gösterimi, Sébah & Joaillier.....	49
Resim 6: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Entari, 18. yy.	51
Resim 7: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Entari, 18. yy	52
Resim 8: Doğu Güzeli, Sébah & Joaillier, 1890	53
Resim 9: Ev İçi Giyimi, Sébah & Joaillier, 1894.....	55
Resim 10: Türk Kadını, Sébah & Joaillier, 1894	56
Resim 11: Ev İçi Giysileriyle Kadınlar, Abdullah Frères, 1890	57
Resim 12: Türk Kadını, Sébah & Joaillier, 1894	58
Resim 13: Uyuyan Genç Kız, Levni	60
Resim 14: Keman Çalan Kadın, Buhari	61
Resim 15: Yaşmaklı Müslüman Kadınlar, 1790	63
Resim 16: Sokak Giysili Türk Kadını, 1782	64
Resim 17: Sokak Giysisiyle Türk Kadını, 1900.....	65
Resim 18: Sokak Giysileriyle Osmanlı Kadını, Abdullah Frères, 1870	66
Resim 19: Türk Kadını Sokak Giyimi, Abdullah Frères, 1860-70	67
Resim 20: Saray Kadını, 1813.....	70
Resim 21: Cariye, 1790	73
Resim 22: Haremde Kadınlar, Sébah & Joaillier, 1890	77
Resim 23: Nakşidil Valide Sultan	78
Resim 24: İkbal (Odalık) Giyimi.....	79
Resim 25: III. Selim'in Kız Kardeşi Hatice Sultan'ın Sarayından Bir Görüntü, 19. yy.	80
Resim 26: Haremlili Bir Cariye Betimlemesi.....	81
Resim 27: Orta Tabakadan Genç bir Kadın Sokak Kıyafetiyle, Sébah & Joaillier.....	93
Resim 28: Cumhuriyet Öncesi Dönemin Çarşafli Kadınları.....	94

Resim 29: Osmanlı'da Gayrimüslim Halk Giyimi. 1873, Sébah & Joaillier	96
Resim 30: Müdafaa-i, Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Kurucuları	107
Resim 31: Topkapı Saray Arşivlerinde Bulunan Sipariş Sayfaları, 1870'li Yıllar	111
Resim 32: 18. Yüzyıl Bursalı Kadın	112
Resim 33: Levni Feraceli Kadın.....	113
Resim 34: İstanbullu Kadın, Abdullah Frères, 1880	114
Resim 35: Refia Sultan, 1865	118
Resim 36: Sadberk Hanım Koleksiyonundan Bir Giysi.....	120
Resim 37: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Elbise, 20. Yüzyıl Başı	121
Resim 38: Sadberk Hanım Müzesinden Etek ve Bluz, 20. Yüzyıl Başı.....	122
Resim 39: Sadberk Hanım Koleksiyonundan Gelinlik	123
Resim40: Dipsiz Kuyu Adlı Çalışmanın Eskizi	130
Resim 41: Suskunlar Adlı Çalışmanın Eskizi	131
Resim 42: Hapsoluş Adlı Çalışmanın Eskizi.....	132
Resim 43: Görünmez Adlı Çalışmanın Eskizi.....	133
Resim 44: Hüzün Kuşu Adlı Çalışmanın Eskizi	134
Resim 45: Yalnızlık Kervanı Adlı Çalışmanın Eskizi.....	135
Resim 46: Kumaş Boyama Hazırlıkları.....	136
Resim 47: Renk Denemeleri.....	137
Resim 48: Boyama Aşaması.....	137
Resim 49: Kumaşların Kuruma Aşaması	138
Resim 50: Yüz Mankeninin Keçe ile Kaplanma Aşaması	139
Resim 51: Keçeleşmiş Yüzler	139
Resim 52: Keçeden Yüz Çalışması	140
Resim 53: İpek Kumaşlarla Yüzlerin Oluşturulma Aşamaları.....	141
Resim 54: Hüzün Kuşu Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları	141
Resim 55: Hüzün Kuşu Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali	142
Resim 56: Suskunlar Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları	143
Resim 57: Suskunlar Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali	144
Resim 58: Hapsoluş Yapım Aşaması	145
Resim 59: Hapsoluş Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali	146

Resim 60: Dipsiz Kuyu Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.....	147
Resim 61: Dipsiz Kuyu Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.....	148
Resim 62: Dipsiz Kuyu Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.....	148
Resim 63: Görünmez Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları	149
Resim 64: Paper Mache Yönteminin Uygulaması	150
Resim 65: Görünmez Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları	150
Resim 66: Görünmez Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali	151
Resim 67: Yalnızlık Kervanı Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları	152
Resim 68: Yalnızlık Kervanı Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali	153

GİRİŞ

1299-1920 yılları arasında varlık gösteren Osmanlı İmparatorluğu, topraklarını Doğu Avrupa, Güney Batı Asya ve Kuzey Afrika'ya kadar genişletmiş, özellikle 16. yüzyılda dünyanın en güçlü imparatorluğu haline gelerek üç kıtaya hükmetmiş bir devlettir. Ancak bu güçlü imparatorluk yüzyıllar boyunca gücünü tüm dünyaya kanıtlamış olmasına rağmen zaman içinde eski ihtişamını ve gücünü kaybetmiş, 18. yüzyılla birlikte ciddi toprak kayıpları yaşamış ve tarihçiler tarafından 'Gerileme Dönemi' (1699-1792) olarak adlandırılan bir döneme girmiştir. Gerileme Dönemi'ni, 'Çöküş Dönemi' (1792-1923) izlemiş ve varlığının son yıllarında 'Hasta Adam' yakıştırmalarına hedef olmuştur.

Tarihçi Profesör Bernard Lewis'e göre, Osmanlı İmparatorluğu varlığını sürdürdüğü yüzyıllar boyunca kendisini İslam gücüne ve inancına adanmış ve bu inancını tüm gücüyle savunmuş bir devlettir (Lewis, 1984: 12-13). Tüm dünyada İslam egemenliği kurma amacıyla yola çıkmış olan Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıla gelindiğinde bu İslamiyet egemenliğini büyük ölçüde kurmayı başarmıştır. Bu yüzden girilen savaşların bir kısmı İslam ve İslam dışı inançların savaşı olarak da nitelendirilebilir.

Dini inancı bu kadar güçlü bir devletin tek hâkimiyeti kuşkusuz Allah'tır. İşte bu yüzden Allah'ın öngördüğü düzen Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ve değişmez unsuru niteliğindedir. Allah'a ve İslamiyet'e olan bu güçlü inanç Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneklere bağlı teokratik bir karaktere sahip olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla devlet idareleri, halk yönetimi ve ekonomik güç gibi konuların hepsi İslami kaidelere dayandırılmış ve bu kaidelere 'şariat' adı verilmiştir. Şariat bu durumda Allah tarafından konulmuş dini kuralların dünya düzenine hükmetmesi ve onu şekillendirmesi olarak tanımlanabilir. Allah'ın koyduğu bu kurallar devletin reisi tarafından kontrol altında tutulup, fani dünya düzeninin sağlanması amaçlanmıştır. Böylece gerçek dünya olduğunu kabul ettikleri Allah'ın dünyasına halkın günahsız olarak ulaştırılması ve düzenin korunması padişahın en önemli görevlerinden biridir. Dünya üzerinde kurulan

düzenin korunması için padişah seçilmiştir, yani diğer bir deyişle halk Allah'ın padişaha emanetidir (Tunaya, 1960: 17).

Padişahlık babadan oğula geçtiği için soyun devamlılığı yani erkek evlat sahibi olmak önem taşımaktadır. Kutsallık ve güç padişahın kişiliğinde değil makamında ve soyundadır ve Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yaşayan hiç kimsenin bu gücü sorgulamaya cesareti yoktur (Berkes, 2011: 31).

Padişah Allah'ın koyduğu düzeni korumak için divan üyelerinin yanı sıra asker ve ulema sınıfı gibi bazı desteklere de ihtiyaç duymuştur. Asker, padişahın devlet düzeninin korunması ve İslamiyet egemenliği kurma yolundaki en önemli desteklerden biridir.

Bir diğer destek de 'ulema' sınıfıdır. Ulema sınıfı şariat kurallarının yönetime ve yargıya yardımcı olacak şekilde tercüme edip yorumlayan bilgili insanlardan oluşmaktadır. İmparatorluk için hayati önem taşıyan pek çok konu, ulema sınıfının korumakla görevlendirildiği şariat süzgecinden geçmekte ve ancak o şekilde uygulanmaktadır. Zamanla dinsel konularla çelişeceği düşüncesiyle pozitif bilimler ulema sınıfı tarafından göz ardı edilmiş ve uhrevi bilimlere itibar edilmiştir (Tunaya, 1960: 14). Pozitif bilimleri inkâr edip uhrevi bilimlere itibar eden Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine bağınaz düşünce ve inanç yerine pozitif bilimlere yönelen Avrupalılar arasında kapatılması zor bir seviye farkı oluşmuştur. Bu seviye farkı 16. yüzyılın sonlarına dek pek algılanmadıysa da 17. yüzyılda ekonomik alanda yaşanan olumsuzluklar olarak kendini hissettirmeye başlamıştır. Ancak bu olumsuzlukların Batı uygarlıkları ile Osmanlı İmparatorluğu arasında meydana gelen, medeni, teknolojik ve ekonomik alanlarda oluşan seviye farkından kaynaklanıyor olabileceği kimsenin aklına gelmemektedir (Berkes, 2011: 38).

Bu tutumuyla Avrupalıların günden güne sömürüsü haline gelecek olan Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılda durumun ciddiyetinin farkına varacak ve askeri düzenden başlayarak yenileşme çalışmalarına geçecektir. Zamanın çok gerisinde kaldığı için Batılılaşma yolunda atılan adımlar, kurulduğu yıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar 'takip edilen' konumunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nu 'takip eden'

konumuna sokacak ve İmparatorluk bu konumdan uzun yıllar boyunca kurtulmayı başaramayacaktır. Ciddi toprak kayıplarıyla devam edecek olan bu süreç İmparatorluğun çökmesiyle son bulacaktır.

Tezin Konusu ve Amacı:

Bu sanatta yeterlilik tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yılında, kadının toplumsal yaşamdaki yeri, giyim kuşam zevklerindeki batıya dönük değişimleri, yenilik ve aşırılığa karşı alınan önlemler ve sonuçları üzerine bir araştırma oluşturmayı amaçlamaktadır. Osmanlı Dönemi kadın giyim kuşamı, kadın giyiminde uygulanan baskı ve yasaklar ışığında cinsiyet rollerinin oluşması ve kadının o dönemdeki kimliğinin şekillendirilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

Bu noktada yasağın genel bir tanımlamasını yapmanın konunun önemini vurgulamak için iyi bir çıkış noktası olacağı düşünülmektedir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğe göre yasak: “Bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel, memnuiyet” (TDK Türkçe Sözlük, 1998: 2402) olarak tanımlanmaktadır. Ancak toplum ve yasak kavramları bir arada düşünüldüğünde yasakların iktidarın halk üzerinde baskı kurması ve zorlama bir yaptırım olarak nitelendirilebileceği görülür. Osmanlı İmparatorluğu bazında yapılan araştırmada, ‘yasaklar’; padişahlık sistemince halkın yapmasının ya da yapmamasının uygun görüldüğü hareketlerin ve durumların belirlenmesidir. Bir diğer deyişle yasak, yasaklayanın yasaklanan üzerinde baskı oluşturma, onu kontrol etme aracıdır. Böylelikle de yasaklayan gücünü, ihtişamını perçinler ve yasaklanana bunu kabul ettirir. Bu durum yasak uygulayan güçlerin çıkarlarına öncelik veren bir sistemdir. Pek çok konuda uygulanabilen bu yasaklar toplumun o dönemki yapısı hakkında fikirler verebilmektedir. Radikal Gazetesi köşe yazarlarından Türker Alkan (Radikal Gazetesi, 08.06.2003)¹, toplumların değerlendirilmesi için sadece kişi başına düşen ulusal gelir, ihracat, ithalat, okuma-yazma oranı gibi ölçütlerin yanında yasakların da incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Türker Alkan’a göre “Yasakların bir çetelesini çıkarmak toplumları ‘yasaklar’ açısından karşılaştırıp değerlendirmek, insanlık tarihini ‘yasaklar’ açısından

¹ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=77641> (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

yeniden yazmak, sosyolojiyi ‘yasaklar’ yönünden tekrar gözden geçirmek son derece yararlı olabilir” (Radikal Gazetesi, 08.06.2003)².

Bu noktada 18. ve 19. yüzyıllarda sadece kadın giyim kuşamında uygulanan yasakların toplumdaki kadın-erkek ilişkileri açısından ışık tutucu olacağı düşünülmektedir.

Bu tezde Osmanlı döneminde toplumdaki cinsiyet rollerinin kullanılan giysilere yansması ve giysilerle oluşturulan baskının o dönemki sonuçları irdelenecektir. Tez konusunun 18. ve 19. yüzyıllar arasında sınırlandırılmasının nedeni; tüm dünyada etkisini gösteren endüstrileşme ve demokratikleşme hareketlerinin de etkisiyle, giysi formlarındaki değişimlerin ve özellikle kadın giyiminde meydana gelen aşırılığın etkisiyle batılı formlara karşı getirilen yasakların çok belirgin olmasıdır.

Farklı kültürlerde, farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda kadınlara ve erkeklere yüklenen toplumsal roller ve sorumluluklar değişkenlik göstermektedir. Her toplumun bir cinsiyeti vardır ve bu cinsiyet toplumda kadına ve erkeğe verilen sosyal sorumluluklar ve rollerle belirlenmektedir. Geçmişten günümüze kadın ve erkek arasında yaşanan toplumsal rol farklılıkları, asırlar boyunca kadınların, erkekler tarafından şekillendirilerek kuralları konulmuş bir dünyada yaşama zorunluluğunu doğurmuştur. Kadın, erkek egemen dünyada örtülerin kafeslerin arkasına saklanmak zorunda bırakılmış ya da ataerkil toplumun değerlerine göre kendini şekillendirmeye çalışmıştır. Kadının fiziksel olarak erkeğe göre daha zayıf olması onların korunması gerekliliğini doğurmuş ve kendini korumaktan aciz bir nesne olma konumundan kurtulamamıştır. Erkeğin özne olarak inşa ettiği dünyada nesne rolünü üstlenen kadın da kendisi için değil erkek için yaşaması beklendiği için daha doğar doğmaz şekillendirilmeye mahkûm edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da pek çok uygarlıkta olduğu gibi kuruluştan yıkılışına kadar erkek tekeline şekillendirilmiş bir yapıya sahiptir. Kadınlar eve hapsedilip, sosyal yaşamdan soyutlanmış ve sürekli baskı altında tutulmaya çalışılmıştır.

² <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=77641> (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

18. yüzyılda gücünü kaybedip, eski gücüne kavuşmanın yolunun Batılılaşmaktan geçtiği düşüncesiyle hareket eden Osmanlı idaresi, medeni bir seviyeye ulaşmayı ve tekrar güçlenmeyi amaçlarken, kadını baskı altında tutmaya devam etmiştir. Bu uğurda baskı ve kontrol mekanizması olarak kadınların giyim-kuşam ve toplumsal hayattaki ilişkilerini konu alan yasaklamaları araç olarak kullanan idare, yasaklara uyulmaması durumunda kadınların şiddet ile cezalandırılacaklarını fermanların sonuna bir korkutma unsuru olarak iliştiirmekten geri kalmamışlardır. Oysaki medeni bir ülke olmanın en belirgin göstergesi kadındır ve kadının toplumdaki rolüyle yakından ilişkilidir. Çünkü kadının özel alana hapsedildiği, kamu alanından dışlandığı ve cinsiyet ayrımcılığına dayalı baskıcı ve tutucu bir zihniyetle yönetildiği bir toplumdan medeni olarak bahsedilmesi imkânsızdır. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi:

“Bir toplum, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Mümkün müdür ki bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmı göklere yükselebilir? Bir toplum, cinslerden yalnız birinin yüzyılımızın getirdiklerini elde etmesiyle yetinirse o toplum yarı yarıya zayıflamış olur. Bizim toplumumuzun uğradığı başarısızlıkların sebebi, kadınlarımıza karşı ihmal ve kusurdur” (Kadıoğlu, 1998: 94).

Ataerkil bir yapıda şekillenmiş önemli bir sorun olan kadın konusunun ve bu konudaki katı kuralların 19. yüzyılda esnetilme çabası; aynı zamanda da gerileme döneminde erkek nüfusundan büyük kayıplar vermiş olan Osmanlı İmparatorluğu için, kadınların sosyal yaşama dâhil edilmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesinden gelmektedir (Gürkan, 1978: 389).

Bu çalışmanın amacı özellikle 18. yüzyılda kadın giyim kuşamına yönelik yasaklamaların izinde Osmanlı kadınının toplumsal yaşamı ve sorumluluklarını da irdelemektir. Bu çalışma ile birlikte yasak kavramı, anlamı ve işlevi açısından incelenecek nedenleri ve sonuçları ile birlikte teorik bir çalışma sunulacaktır. Osmanlı kadınının batıdan aldığı, almak istediği öğeleri, yaşayışlarını ve giyim kuşamlarını konu alacak olan söz konusu tezin, bu vesileyle, Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve çöküş dönemindeki bunalıma, toplumsal yaşama ve aynı dönemde Batı uygarlıklarının gelişimine ve sıkıntılarına da ışık tutacağı düşünülmektedir. İnsan davranışları, bu davranışların tarihsel koşullar altında değerlendirilmesi ve nedenlerinin analiz edilmesi

amaçlanmıştır. Tüm teorik araştırmalar ışığında sanatsal bir uygulama çalışmasıyla da desteklenmiştir.

İzlenen Yol ve Yöntem:

Söz konusu tez, toplumda gizlenmesi gereken bir yapıda şekillenen kadının yeniliğe kapalı bir halde yaşam sürmesini sağlamak adına çıkarılan yasaklar ile baskı altında tutulmaya çalışılmasını irdelemektedir. Farklı bir bakış açısıyla yaklaşırsa, kadının toplum önünde özgür olmanın yanı sıra estetik olma, güzel görünme çabasının çeşitli yasaklarla bastırılması ve kadının görünmezliğinin baki kılınması konusunu da açıklığa kavuşturduğu söylenebilir. Bu yüzden genel anlamda sosyolojik bir içeriğe sahip olan araştırma ayrıca güzel sanatlar ile iç içe bir kavram olan estetik ve estetik arayışının ataerkil bir toplumda nasıl karşılandığına da ışık tutmaktadır. Dolayısıyla yapılan araştırmada kadın kimliğini baskı altında tutma amacıyla seçilmiş yasakları incelerken, estetik arayışının önüne koyulmuş bu engelin neden ve sonuçlarına da yer verilecektir. Yasakların uzun süreler boyunca devam etmesi, kadınların özgürlük ve estetik arayışlarının, yasaklanan kavramların dışında farklı yorumlarla ve çabalarla giysilerde vücut bulduğunun kanıtı olarak görülmektedir.

Estetik, tasarım, moda ve sosyoloji gibi farklı disiplinleri tek noktada buluşturmaya amaçlayan bu çalışma için, hem görsel hem de teorik alanlarla desteklenen bir kaynak taraması yapılmıştır. Kaynaklar problemle en az ilişkili olandan en çok ilişkili olana doğru, diğer bir deyişle genelden özele doğru ele alınarak analiz edilmiş konu zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda disiplinler arası kitaplar, dergi ve benzeri yayınlar görsel kaynaklar ve akademik literatürler incelenmiş ve ortak bir paydada buluşturulmaya çalışılmıştır. Döneme ait arşiv belgelerinin incelenmesi ve fotoğraflanmasının konuyu aydınlatması açısından destekleyici bir kaynak olacağı düşünülmüştür. Tezin varmak istediği noktaya ulaşmak için internet üzerinden elektronik tabanlı, yazılı ve görsel kaynaklar taranmış ve irdelenmiştir. Çalışmada bütün kaynaklardan elde edilen bulgular yorumlanarak sonuçlandırılmaya çalışılmıştır.

İlk bölüm, tarihsel bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyılları içinde bulunduğu durum analiz edilmiştir. Batı

ile iletişim ve etkileşim, bu etkileşimin doğurduğu sonuçlar irdelenmiş ve İmparatorlukta kadına uygulanan yasaklarla, 19. yüzyılda bu tutumun doğurduğu sonuçlar ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını da derinden etkilediği düşünülen, Demokratikleşme Hareketleri, Sanayi Devrimi ve Kadın Hareketlerinin incelenmesi gerekli görülmüştür.

İkinci Bölüm, Osmanlı toplumunda kadına yönelik araştırmaların yer aldığı bir bölümdür. Ancak bu noktada kadın konusunun farklı başlıklar altında incelenmesinin yararlı olduğu düşünülmüştür. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı statülere sahip kadınların farklı imkânlarla ve yaşam standartlarına sahip olduğu bilinmektedir. Saray kadını, şehirde yaşayan kadın ve kırsal yerlerde yaşayan kadınların taban tabana zıt yaşam şartları olabileceği gibi Müslüman ve gayrimüslim kadınların da farklı yaşamlara ve sosyal rollere sahip olduğu bilinmektedir. Bölümün, Osmanlı kadınının yaşayışına, giyimine, eğlence ve eğitim hayatına ışık tutması planlanmıştır.

Üçüncü bölüm ise araştırmanın çekirdeğini oluşturan bölüm olma niteliği taşımaktadır. Kadın giyim kuşamına yönelik yasakların neler olduğu ve hangi faktörlerden kaynaklanıyor olabileceği mercek altında yatırılmıştır. Bu yasaklar dini faktörlerden kaynaklanıyor olabileceği gibi ekonomik faktörlerden de etkilenerek yürürlüğe sokulmuş olabilir. Bu yüzden farklı başlıklar altında incelenmiş nedenleri ve sonuçlarına da değinilerek sosyolojik ve estetik açılardan yorumlanmaya çalışılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, tez kapsamında hazırlanan sanatsal uygulamaların çıkış noktası, kavramsal çerçevesi, uygulama aşamalarının görsellerle desteklenerek anlatıldığı bir bölüm olma özelliği taşımaktadır. Sanatsal uygulama çalışması bir sergi ile sunulacaktır.

Kısıtlamalar

Tez araştırması sırasında kısıtlayıcı etmenlerle karşılaşmıştır. En önemli kısıtlayıcı etmen Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan kadın kimliğini ve yaşayışını ele alan bir kaynak bulunamamasıdır. Belirlenen dönemde tutulan kayıtlar daha çok saray çevresi ve büyük şehirlerle sınırlı olduğundan çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devletinin sadece bir bölümü yani İstanbul ve çevresinde yaşananlar aydınlatılabilmektedir. Bu yüzden konu İstanbul ve çevresinde yaşayan kadınların hayatlarıyla sınırlandırılmış, kırsal kesimde yaşayan halk ancak genel hatlarıyla teze aktarılabilmektedir.

Bunun yanı sıra Osmanlı saray yaşamı ve haremi ile ilgili çok sayıda kaynak bulunmuş olup bazılarında yazan bilgilerin birbirini tutmadığı görülmüştür. Doğru ve kesin bilgiye ulaşabilmek için karşılaştırmalı olarak bütün kaynaklar incelenmiş ve objektif bir bakış açısıyla değerlendirilerek tezin içeriği oluşturulmuştur.

Özellikle 18. yüzyıl Osmanlı kadını yaşamına, giyimine ve kuşamına dair görsel kaynak bulma sıkıntısı yaşanmıştır. Bu sorun dönemin belgesel niteliği taşıyan gravür ve minyatürlerinin incelenmesiyle bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 18. VE 19. YÜZYILLARDA TOPLUMSAL YAPISI

1.1. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Gerileme Dönemi

Kuruluşundan 16. yüzyılın sonlarına kadar sürekli yükselen bir ivmeyle varlığını ve mevcudiyetini güçlendirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Kuruluşundan en güçlü olduğu döneme kadar, halkın yaşam düzeyi diğer uygarlıklarla kıyaslandığında, rahat ve ferah olmasıyla dikkat çekmektedir. Her açıdan diğer ülkeler tarafından, 'takip edilen' durumunda bulunan İmparatorluk, zamanla cehalet, yanlış yönetim stratejileri, devlet merkezinde yaşanan bozukluklar sebebiyle çağın gerisinde kalmış ve bu aksaklıklar şehir merkezlerinde ve taşrada yaşayan halka yansımıştır. Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde yaşanan ferah ve sağlıklı düzen yerini yolsuzluklara, iç çatışmalara ve huzursuzluklara bırakmış; devlet eski saygınlığını ve gücünü yitirmiştir. Taşradaki halk işini kötüye kullanan valilerin ve hâkimlerin zulmü altında ezilerek ağır vergiler vermekle yükümlü olmuş, bu vergileri veremeyecek durumda olanlar da yerini yurdunu terk edip merkeze yerleşme yolunu tercih etmişlerdir (Özkaya, 2008: 11). Verimli toprakların kullanılmamak üzere terk edilmesi durumu, ülkede tembellik yapıldığı ve çalışılmadığı için durumun kötüye gittiği izlenimini de uyandırmıştır. Taşradan merkeze doğru yayılan göç hali, merkez tarafından engellenemediği gibi, şehir merkezinde gittikçe büyüyen kalabalık, hayatı daha da zorlaştırmaya yetecek bir boyuta ulaşmıştır. Yolsuzlukların da bu karmaşa ile güçlenmesi toplumdaki huzursuzlukların bir kat daha artmasına neden olmuştur.

Şeriat ile yönetilen Osmanlı imparatorluğu topraklarında önemli bir güç olarak varlığını sürdüren yeniçeri ocağı ve ulema sınıfı, toplumda pozitif bilimlerin ve yeniliklerin itibar görmemesinin önündeki en büyük engeller olarak gösterilebilir. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren devşirme kanununa aykırı olarak yeniçeri serdarları arasına yabancıların girmesine olanak sağlanması ve bu unvanları hak etmeden kazanılmaları, devletin önemli bir kuvveti olarak görülen yeniçeri ocağının saygınlığını kaybetmesine neden olmuştur. Yeniçerilerin arasına karışma imkânı bulan bozguncular,

ocaktaki diğer askerleri de etkileyip, savaş esnasında kendi çıkarları doğrultusunda çadırlarda buldukları yük hayvanı, mal, yiyecek ya da değerli eşyaları yağmalayıp savaşı bırakarak vilayetlerine kaçma yolunu tercih etmişlerdir. Bu yüzden girilen pek çok savaşta başarı sağlanamamıştır ve yeniçerilerin bu tutumları sebebiyle memleketin düzeni bozulmuştur. Kazalarda, kasabalarda, köylerde askerlik iddiasında bulunanlar savaş sıralarında serdarların bayrakları altına yazılısalar bile, sefere katılmaları savaşmak için değil kendi kar ve kazançları içindi (Özkaya, 2008: 39). 18. yüzyılda günden güne güçlenerek sayıca artan yeniçeri askerleri padişaha istediğini yaptırabilen, yapılmadığı takdirde ayaklanarak devlete ciddi hasarlar veren bir güç haline gelmiştir. Bu güç aynı zamanda padişahları tahttan indirebildiği gibi tahta da çıkmalarına olanak sağlayan bir güçtür (Ünal, 1998: 50). I. Ahmet Han'dan itibaren Osmanlı padişahlarının batılılaşma yolunda attıkları adımlar, modern ve disiplinli bir ordu kurma yolundaki çalışmalar, dâhili ve harici düşmanlar tarafından yeniçeri askerlerinin kullanılması ile baltalanmış ve bu girişimler başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Şeriat düzeninin korunması adına savaşlar veren yeniçeri askerleri batılılaşma adına yapılan tüm çalışmaları şeriatın ihlal edildiği gerekçesiyle geri püskürtmüş ve istedikleri yerine getirilmeden ayaklanmayı sonlandırma yoluna gitmemişlerdir. Bundan dolayı devlet yönetiminde mutlak güç elde eden yeniçeri ocağının onayının alınması ilerlemenin önündeki ilk adım olarak düşünülebilir.

Bir diğer güç olan ulema sınıfının da bu konudaki etkisi yadsınamaz. Şehir ve taşrada yaşayan halk tarafından büyük bir saygı ile karşılanan ulema sınıfı halk arasında önemli, bilgili ve itibarlı kişiler olarak tanınmışlardır. Verdikleri bilgiler, adli konularda uygun buldukları kararlar, halk üzerinde bıraktıkları maneviyat duygusunun da etkisiyle sorgulanamamaktadır. Ancak 17. ve özellikle 18. yüzyıllarda artık bu sınıf mensuplarının cahil ve adaleti yönetemez ya da yönetemeyecek nitelikte kişiler olmaları nedeniyle halkın gözünde itibarlarının kalmadığını belirtmekte yarar vardır (Özkaya, 2008: 67). Yeniçeri ayaklanmalarına verdikleri destek ile ulema sınıfı da batılılaşma yolunu tıkayan diğer bir unsur olarak görülmektedir. Şer-i kuralların mutlak olduğu ve değişmemesi gerektiği düşüncesi ulemaların hareketlerine yön veren en önemli unsurların başında gelir. 18. yüzyılın başlarına kadar Batılı ülkelerde kabul gören

yenilik, Osmanlı İmparatorluğu'nca hoş karşılanan bir şey değildir. Bu da yetmezmiş gibi yenilikler aşağılanır ve günah olarak nitelenirdi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'na göre hayatın kanunu; değişimi barındıran inkılâp değil, düzen yani nizamdır. İdeal olan değişme, evrim ya da ilerleme değil dengedir (Berkes, 2011: 31). 18. yüzyıla kadar bu inanişla gelen Osmanlı İmparatorluğu idaresi, Yüzyılın başlarından itibaren Batılı dünya ülkelerinin gerisinde olduğunu fark ederek aralarında meydana gelen seviye farkını geleneksel kurumları diriltmek, güçlendirmek ya da korumak yerine Batı'ya yönelerek kapatmayı seçmiştir (Faroghi, 1997: 271). Bu eğilim devletin gücünü desteklemek kadar teknolojik ve ekonomik kalkınmanın gerekliliğini de kapsamaktadır (Berkes, 2011: 73).

Hâlbuki gerileme, toplumun yarısını teşkil eden kadınların toplumdan her geçen gün biraz daha soyutlanmasına sebep olmaktadır. Çünkü kadın toplumda yalnızca kadın kimliğiyle hayatına devam etmemekte, aynı zamanda bir ana kimliğiyle de erkeği yetiştirme görevini üstlenmektedir. Bu durumun zararları zamanla cemiyet hayatında yaşanan olumsuzluklarla hissedilmeye başlamıştır. Bu olumsuzlukların nedenleri tam anlaşılmadan çözülmeye çalışıldığı için pek çok adım hiçbir netice verememiştir (Bozdağ, 2002: 17-18).

Osmanlı imparatorluğunun gerileme devri olarak bilinen bu dönem sosyolojik, ekonomik ve siyasal anlayışın değiştirilerek, bazı ıslahatların yapılmasının öngörüldüğü, batılılaşma çalışmalarının başladığı dönem olma özelliği taşımaktadır. Ancak dönem boyunca pek çok batılılaşma girişiminin, ulema ve yeniçeriler tarafından engellendiği görülmektedir. Batılılaşma sürecinde kültürün ve geleneğin kaybolması diğer bir değişle yozlaşma korkusuyla özellikle 18. yüzyılda bazı yasaklamaların öne sürüldüğü düşünülmektedir. Bu yüzden tezin konusunu oluşturacak yasakları araştırmadan önce toplumun o anda içinde bulunduğu toplumsal ve psikolojik yapının araştırılması gerekmektedir. Böylece yasaklamaların doğduğu ortam ve yaşam şartları analiz edilerek, yasaklamaların nedenlerinin ortaya konulması düşünülmektedir.

1.2. 18. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma

Yukarıda da bahsedildiği gibi 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için bir dönüm noktası olarak görülebilir. Batı'nın içinde bulunduğu durum, kat ettikleri ilerlemeler, İmparatorluğun gerilemeye ve toprak kaybetmeye başlamasıyla daha belirgin bir hal almıştır. Osmanlı idaresi aradaki düzey farkını, yürürlüğe konulacak bir takım düzenlemelerle kapatma yoluna gitmiştir. Osmanlı'ya göre toplumun bu çöküntüden kurtulmasının yolu Batı uygarlıklarının karşısında sağlam durabilmekten geçmektedir. Bu sayede Batı uygarlıklarından faydalanma çabası önem kazanmıştır (Özer, 2009: 21).

18. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun çöküşüne kadar devam edecek olan batılılaşma çalışmaları Osmanlı imparatorluğunun değişmez olarak kabul ettiği ilkelerin birer birer aşınmasına neden olmuştur. Zamanla Osmanlı'nın Allah düzeni, yerini tabiat düzenine bırakırken, gelenek kavramı ilerleme, denge kavramı da devrim kavramına dönüşecektir (Berkes, 2011: 33). Çünkü Batılılaşma yalnızca teknolojik gelişmeleri yakalamak değil, aynı zamanda da medeni ve siyasi bir üstünlük de gerektirmektedir (Tunaya, 1960: 28). Teoride bu kadar kolay görülen batılılaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu gibi geleneğine kültürüne ve dinine sıkı sıkıya bağlı bir toplum için o kadar da kolay olamamıştır. Çünkü uzun yıllar boyunca şeriatla yönetilen bir toplumda batılılaşma amacıyla atılan adımlar çeşitli biçimlerde ifade edilebilen ikilikler yaratacaktır. Batılılaşma adımları Fatmagül Berktaş'ın da dediği gibi 'eski/yeni, geleneksel/modern, sağ/sol, resmi/öteki, İslamcı/laik' gibi ifadelerle Osmanlı toplumunda kutuplaşmalara neden olmuştur (Berktaş, 2002: 275). Devlet yönetiminde söz sahibi ulema sınıfının geriye yönelik bağnaz düşünceleri ve yeniçeri ocağının gerici direnişleri Batılılaşma yolunda atılmış ıslahat hareketlerini bastırıp bu konuda ilerleme sağlanmasına izin vermemiştir. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu gerileme döneminde hem dış hem de iç düşmanlarla mücadele etmek zorunda kalmış ve kendi içinde çözülmemiş sorunları bulunan, birlik ve beraberlikten uzak bir toplum haline gelmiştir. Dönemin en belirgin Batılılaşma adımları yaklaşık olarak 1718 ve 1730 yılları arasında yaşanmış 'Lale Devri' döneminde atılmıştır. Lale Devri ile birlikte sanat, toplumsal yaşamın içine karıştırılmış ve hayata özgün bir anlayış getirilmeye çalışılmıştır. O zamana kadar kendini öteki dünyanın güzelliklerine saklayan halk, artık bu dünyadaki güzelliklerle

ilgilenmeye başlamıştır. O yüzden Osmanlı'nın o döneme kadar görmediği müthiş bir savurganlık ve eğlence döneminin Lale devrinde yaşandığı söylenebilir. Ancak saray çevresinin savurganlık ile aşırıya kaçan eğlence hayatı, aç ve sıkıntı içinde yaşayan halkı kışkırtmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bütün bu eğlence ve zevk hayatının neden olduğu masraflara engel olmak adına özellikle giyim giyecek konusunda bir dizi kısıtlamalar getirilmiş olsa da, toplumdaki kutuplaşmaların neden olduğu çatışmanın önüne geçilememiştir.

Lale devrinin yanı sıra III. Selim'in 'Nizam-ı Cedid' olarak adlandırdığı yeni düzen anlamına gelen bir dizi askeri ıslahatları içeren kanunlar bir diğer batılılaşma çalışması olarak görülmektedir. Çünkü Osmanlı, Batı Avrupa'ya karşı geri kalmışlığını ordudaki eksikliklerden kaynaklandığını düşünmektedir ve bu geriliği 18. yüzyıldan itibaren askeri-teknik reformlar yaparak kapatmaya çalışmıştır (Ortaylı, 2011: 20). Ancak yapılan ıslahatlar ulema sınıfı ve yeniçeri askerlerinin birleşip ayaklanmaları ile sona ererek amaçlanan sonuca ulaşamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yukarıda bahsedildiği gibi karmaşık ve isyanlarla dolu, yenilik ve gelenekçilik arasındaki ince çizgide gidip gelen bir uygarlığa dönüşmesi; Batı uygarlıklarının hem teknolojik hem medeni alanlarda ulaştıkları düzeyin ve üstünlüğün bir kısım Osmanlı tarafından kabul edilirken bir kısmı tarafından kabul edilmemesine bağlanabilir. Bu kutuplaşma ve toplumda oluşan kopuş pek çok toplumda olduğu gibi Osmanlı imparatorluğunda da cinsel kimliklerin kurgulanması alanına müdahale etmiş ve kadın kimliği adeta bu kopuşun simgesi haline getirmiştir. Yasaklamalar şiddetini ve gücünü arttırarak kadın hayatına girmiştir. Batı'nın etkisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan yasaklar dâhil pek çok alanda kendisini hissettirmesi Batı'dan gelen etkilerin neler olduğunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

1.2.1. Batı ile İletişim ve Etkileşim

“Aydınlanma Çağı” olarak da bilinen 18. yüzyıl, dünyanın her yerinde pek çok yönden farklılıkların ve gelişimin yaşandığı, hayat standartlarının yükselmesi için çaba gösterildiği, haksızlıklara karşı tutumun değiştiği bir yüzyıl olma niteliği taşımaktadır.

Avrupalı toplumların, evrensel olarak geçerli olabilecek siyasal kuralları belirlemesi, hür düşüncenin desteklendiği, skolâstik felsefenin geride bırakılarak ferdi girişimin önünün açıldığı, aydınlanma çağını başlatan en önemli etkenlerinden biri olarak kabul edilebilir (Kunt, 1997: 58). Bu bağlamda Batı uygarlıklarında laik eğitim kurumlarının katkılarıyla okur-yazarlık düzeyindeki artış miktarı önemli boyutlara gelmiştir. Bilimsel doğrulara ulaşmak amacıyla deney ve gözlem yöntemlerinin ortaya atıldığı 17. yüzyıl bilim adamlarının çalışmaları, 18. yüzyılda da bu yolda ilerleyen filozofların ve bilim adamlarının yetişmesine olanak sağlamıştır. Akılcı düşünce ile şekillenen 18. yüzyılda insan, tabiat ve canlılar tüm gerçekliğiyle ele alınarak incelenmiş ve bilim teknolojiye dönüştürülmüştür. Bunların yanı sıra Avrupa'daki toplumsal, siyasi ve hukuki düzen insan aklına dayandırılarak yeniden şekillendirilmiş ve mevcut düzenin insanlara ne kadar acımasız ve haksız davrandığına yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Böylelikle çağda; siyaset, hukuk, pozitif bilimler, sosyal bilimler gibi pek çok alanda gelişme yaşanmış ve uygulamaya konulmuştur.

Batıya açılma süreci beraberinde çok ciddi sonuçlar doğuracak çift taraflı bir etkileşime neden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi 18. yüzyıla kadar eğlencesini ve mahremini gizli-saklı, kapalı ortamlarda yaşayan Osmanlı halkının dünyevi zevkleri tadıp dışa dönük bir deneyim yaşama çabası toplumu farklı bir boyuta taşımıştır. Toplumun bu zamana kadar gizli yaşadığı mahremiyetini, özel hayatını açık yaşamaya başlamasının arkasındaki nedenler toplumun gerilemeye başlamasının yanı sıra Batı'ya olan merakın artmasıyla da ilişkilendirilebilir. Batı uygarlıklarını daha yakından tanımak adına Fransa'ya gönderilen elçiler batı yaşamı hakkında elde edilen ilk fikirlerin sahibi olma niteliği taşırlar. Bu elçilerden biri olan Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa gündelik yaşamıyla ilgili dikkat çektiği en önemli noktalardan biri de kadın yaşamına dair edindiği deneyimlerdir. Şevket Rado'nun 'Aletler ve Adetler' adlı eserinde kaleme aldığı şu satırlar dikkat çeker. "Fransa memleketlerinde kadınların itibarı erkeklerden üstün olmağla istedikleri ne ise onu işlerler ve murad ettikleri yere giderler. En ala beyzade, en düşkününe haddinden ziyade riayet ve hürmet ederler; ol vilayetlerde hükümleri caridir" (Rado, 1978: 25).

Doğaldır ki Osmanlı'nın batı ile etkileşimi tek taraflı olmamıştır. Kapalı kapılar arkasında bir gizem havasıyla şekillenmiş olan toplumsal yapı, Osmanlı'nın batıyı anlama ve çözümleme amacıyla Fransa'ya gönderdikleri elçilerin de katkısıyla daha da merak uyandırır bir hale gelmiştir. Bu yüzden 18. yüzyıl, Osmanlı'ya yapılan seyahatlerin arttığı bir dönem olma özelliği taşır. Bu seyahatlerin yanı sıra Fransa'da bulunan Osmanlı heyetinin ramazan aylarında oruç tutup iftar yemeklerine katılması, tespih çekip namaz kılmaları özellikle kadınların dikkatini çeker. Kadınlar ısrarlarla izin alıp saatlerce heyetin hareketlerini izler ve meraklarını giderirler (Uçman, 1975: 13). Bunlarla yetinmeyen gezginler, Osmanlı'nın bu gizemli havasını analiz edebilmek için İstanbul'a gelir ve çeşitli seyahatnameler yazarak doğu kültürünü araştırma çabasına girerler. Bu bağlamda Osmanlı kadınların yaşam alanını, hamam eğlencelerini ve haremi en doğru analiz eden kişiler kuşkusuz haremlere girme hakkı bulunan kadın gezginlerdir. Hamam eğlenceleri, harem anlatıları kadınları ziyadesiyle etkilemiş, kendilerini Osmanlı kadını kıyafetleriyle resmettirmişlerdir. Osmanlı mimarisi, ev içi, kıyafetleri, özellikle 18. yüzyılda Jean Etienne Liotard, Charles André van Loo gibi pek çok batılı sanatçının tuvaline de konu olmuş ve günümüze o dönemi anlatan birer kaynak olarak taşınmıştır. Türköri olarak da bilinmekte olan bu etkilenme Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkisiyle kıyaslanamayacak boyutlarda olsa da etkileşimin çift taraflı olduğunun kanıtıdır (Germaner, 1996: 59-60).

Resim 1: Türk Giysileri İçinde Lady Mary Wortley Montagu.

(<http://www.denisemtaylor.com.au/2013/08/lady-mary-wortley-montagu-letters-from-turkey/>), Erişim Tarihi: 25.12.2015

Resim 1’de Lady Mary Wortley Montagu Türk giysileri içinde görülmektedir. Giysinin görkemi işlemelerden ve taktığı mücevherlerden gelmektedir. Montagu bol, göğüs dekoltesi, beyaz iç gömleği üzerine açık mor renklerinde yakası ve kol uçları sim sırma işli bir entari giymiş. Yine sim sırma işli bordo renkli bir kaftanla giysisini tamamlamıştır. Entarisinin beline taktığı altın kemer dönemin soylu kadın giyiminde kullanılan bir aksesuar niteliği taşır. Hotozun üzerine sim sırma işli kumaş dolayarak

yapılan başlığa bir mücevher ilâştirilmiş. Küpe, kolye ve bilezik gibi aksesuarları da kullanan Montagu'nun boynundan sarkan değerli olduğu düşünölen bir de köstekli saat vardır.

Bu bölümde özellikle 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu dâhil pek çok uygarlığı etkilemiş ve değıştirmiş olan 18. yüzyıl zihniyetinin Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl etkilenmiş olabileceğı analiz edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda içinde bulunduğu durumun aynı dönemde Batı uygarlıklarında yaşanan gelişmeler ve yaşanan olayların yansımalarıyla şekillendiğı düşünülmektedir. Aydınlatıcı bir dönem analizi için özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nu en çok etkilediğı düşünölen olaylar ele alınacaktır.

1.2.1.1. Sanayi Devrimi

Sanayi devriminin başlamasından bu yana çoğı ÷lke için sanayileşme daima birincil öncelik olmuştur. Çünkü sanayileşme ÷lke ekonomilerinin gelişmişlik ya da az gelişmişlik düzeylerinin de bir ölçütü olarak görölmektedir. Hayat standartları yüksek olan ÷lkelerle düşük ÷lkeler arasındaki temel fark sanayileşmek ya da sanayileşmemekten kaynaklanmaktadır. Sanayi devrimi; tekstil, metal, ziraat, ulaşım, ekonomi ve sosyal yaşamdaki yenilikleriyle İngiltere'de 18. yüzyılda başlamış ve o güne kadar yalnızca hayal edilebilecek yeniliklerin oluşturulmasının yanı sıra tüm dünyanın gidişatını etkilemiş ve yön vermiş gelişmelerin tümüdür. "Sanayi Devrimi'nin kısmen de olsa İngiltere'de gerçekleşmesinin nedeni o günün standartlarında İngiltere'nin görece ileri bir sanayi toplumu olmasıydı" (Bronowski ve Mazlish, 2011:433). Ancak sanayi devriminin başlangıcını hazırlayan farklı etkenler de bulunmaktadır. 16. ve 17. yüzyıllarda din, siyaset, bilim ve felsefe alanlarında verilmiş olan düşünceler, bilimsel çalışmalar aslında sanayi devriminin de temellerini atmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte basit el aletlerinin ve geleneksel yöntemlerin yerini makineler almış, akabinde fabrika mantığı gelişmiş, ev üretimi yerini hızlı ve az iş gücü ile fabrika üretimine bırakmıştır (Bronowski ve Mazlish, 2011:435). Bu sayede erkeklerin yanı sıra kadın ve çocuklar da iş hayatında kendilerine adaletten uzak olsa da yer bulmuşlardır. Başka bir bakış açısıyla incelenecek olursa, bu durum kendine

bakamayacak halde olan kadın ve çocuklara bir şans olarak görülebilir. Profesör Ludwig von Mises fabrika sahiplerinin hiç kimseyi zorla işe alma ve çalıştırma gücünün olmadığını belirtmiştir. Fabrika sahibi şartlarını sunduktan sonra uygun olduğu takdirde o kişiyi işe almaktadır. O zamana kadar kadının yeri olarak nitelendirilen evden ayrılıp başka bir yerde çalışıyor olma durumu, kadınların mutfaklarından ve çocuklarından; çocukların da oyunlarından uzaklaştırıldığı gibi yorumlamalarla değerlendirilmiştir (Ludwig von Mises, 1998: 615). Bütün bu olumsuz eleştirilerin arkasında kadının yerinin evi olduğu, görevininse evini yönetip çocuklarına bakmak olduğu mesajı vardı. Bu diktenin yerleşip kemikleştiği bir yerde çalışmaya başlayan kadının açlık ya da sefalet çektiği hatta başka çaresi kalmadığı için çalışmaya başladığı düşünülebilir. O dönemde kadınlar için çalışmanın aşağılayıcı, küçük düşürücü ifadelerle karşılanması pek de şaşırtıcı değildir. Bu düşünceden hareketle kadınların çalışmaya başlamasının özgürlük adına atılmış bir adım olmaktan ziyade, zorunluluk niteliği taşıdığı ancak zamanla ekonomik özgürlüğü elde etme ve hayata ortak olma yolunu açtığı söylenebilir. Kadınlar artık hayatta kalmak için evlenmek zorunda kalmıyor, tercihleri ve talepleriyle birlikte alışkanlıkları da değişiyordu. Fabrika bu anlamda kadının kendini fark etmesi ve kendi ayaklarının üzerinde durabilmesi için bir araç konumuna oturtulabilir. “Daha fazla ayrıntıya girmeden, Sanayi Devriminin yalnızca üretim sisteminde meydana gelen değişiklikten öte bir şey oluptoplumun tüm katmanlarındaki insanların yaşam koşullarında açıkça bir devrime yol açtığı söylenebilir” (Bronowski ve Mazlish, 2011: 451)

“III. Selim döneminde askeri, siyasi, eğitime ilişkin gelişmelerin yanı sıra, Sanayi devriminin ilk önemli uygulamaları olan yeni dokuma ve giyim sanayinin de temeli atılır. Başlatılan reformlar öncelikle devlet ricali ve yeniçeriler tarafından tepki ile karşılanır ve 1807 tarihli bir isyanla III. Selim tahttan indirilir” (Şahin, 2006:25). Yeniliğe ve gelişmeye kapalı gelenek odaklı bir sisteme alışık halk yeniyi, inkılâbı ve sanayileşmeyi geleneksellik ilkesine uymayacağı düşüncesiyle aşağılayıp devlet idaresinden ve halktan özellikle de kadından uzak tutmayı yeğlemiştir. Osmanlı kadını yapabileceklerinin farkına varmadan kontrol altında tutulmaya devam edilmiştir. Ancak tüm dünyada hızla yayılan ve tüm ekonomiyi sarsan sanayi devriminin ülke sınırlarına

girmesine engel olunamamıştır. Zira sanayi devrimi küçük sermayeden büyük sermayeye yani kapitalizme geçilmesine neden olmuş, ucuz ve bol üretimi destekleyerek dünya ticaret dengesini değiştirmiştir. Gelişen ve hızlanan sanayi ile birlikte hammadde ve pazar sıkıntıları yaşamaya başlayan batı ülkeleri hem kendi milli sınırları hem de sömürgelerinde koruyucu tedbirler almaya zorlamıştır. Kalabalık nüfusu, yeraltı ve yerüstü zenginliği ve hammadde çeşitliliğiyle Osmanlı imparatorluğu Batılı ülkeler için iyi bir hedef olmuş ve İmparatorluk Avrupalılar için bir sömürü alanı haline gelmiştir. Ardından kendine yetecek hammadde yetiştiremez hale gelmiştir (Özkaya, 2008: 11). Hammadde gibi değerli ve sanayinin dönmesini sağlayacak olan yapıtaşları cüzi fiyatlara yurtdışına gönderildiği için Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde yerli sanayi gelişmeye imkân bulamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıla kadar ihracat konusuna pek sıcak bakmamasına rağmen yabancı tüccarlara imtiyazlar sağlamış ve sadece aşırı bolluk olup iç talep karşılandığında ihracata yanaşmışlardır. Bu durum sanayi alanında sermaye birikmesini de olumsuz etkilemiş ve ülkeden sermaye çıkışını da hızlandırmıştır. İhracatın çok az olması ise sermaye girişini yavaşlatmıştır (Şener, 2007: 58).

İlk sanayi kuruluşları 18. yüzyıl imparatorlarından III. Selim (1789-1807) tarafından kurulmuştur. 1793-94 yılları arasında orduyu güçlendirme amaçlı top, tüfek, maden ocağı ve barut üretimi için Avrupa'dan donanım alınmasına karar vermiştir. Dönem padişahının yabancı ürünlerinin tüketimini ve ülkeye girişini önlemek üzere giyim kuşam konusunda yasaklamalarının bulunduğu bilinmektedir. Bu yasağa en başta kendisi uyarak halka örnek olmayı da amaçlamıştır. Bu konu Üçüncü Bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

Tanzimat dönemi öncesinde atılmış sanayi teşebbüslerine bakıldığında özel sektör sanayi kuruluşlarının küçük el zanaatları biçiminde olduğunu, devlet sektörüne bağlı endüstri kuruluşlarının da tamamının askeri amaçlı ve savunma işlerine yönelik olduğu görülmektedir. Çünkü askeri yenilgilerin ve toprak kayıplarının yaşandığı 18. Yüzyıl, Batının her yönüyle üstün bir konumda olması fikri yerine sadece askeri ve teknik açıdan bir üstünlüğünün olduğu fikrinin benimsendiği bir yüzyıl olma özelliği taşımaktadır (Özer, 2009: 20). Askeri alanda atılan adımların yanı sıra tekstil alanında

da çeşitli adımlar atılmıştır. Pamuklu ve ipek dokuma sanayi, deri sanayi ve boyacılık başlıca gelişim alanlarından sayılmaktadır.

1.2.1.2. Demokratikleşme Hareketleri

Özellikle 18. yüzyılda açtığı çığır ile tüm dünyayı etkilemiş olan Demokratikleşme Hareketleri Amerikan Devrimi ile başlamış, Fransız Devrimi ile güçlenmiştir. Devrim, monarşik sistemde söz sahibi olan şahlık, sultanlık, hükümdarlık, imparatorluk gibi yönetimlerin ortadan kaldırılıp ‘halk egemenliği’, ‘evrensel insan hakları ve özgürlükleri’ gibi kavramları, çoğulcu, siyasi, katılımcı yöntemlerini ortaya çıkarmış ve sonuç olarak demokrasi kurallarıyla ve anlayışıyla geliştirilmiştir. Fransızların dışındaki diğer toplumlar da kendi tarihsel geçmişleri, kültürel ve sosyo-ekonomik değerleri ışığında aynı anda bu anlayışla şekillenmiştir. 18. Yüzyılda aydınlanma düşünürlerinden John Locke, eşitlik kavramı üzerinde çalışmalarını geliştirmiştir. Locke’un ortaya attığı eşitlik, insanın doğuştan itibaren sahip olduğu genel hakların eşitliği olarak tanımlanabilir. Bu haklar sömürü, baskı gibi etmenler karşısında korunmalı ve hiçbir şekilde ödün verilmemelidir.

Demokratikleşme hareketlerine yön veren Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali bu başlık altında incelenecektir. Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye başladığında Batı uygarlıklarının nasıl güçlendiği ve büyüdüğü anlatılmaya çalışılacaktır.

Amerikan Devrimi:

Temeli Amerikan koloniler tarafından İngiliz İmparatorluğu’na karşı vatandaşlık haklarını koruma amacıyla gerçekleştirilmiş bir isyana dayanmaktadır. 200 yıllık İngiliz sömürsünden sonra 1775-1783 yılları arasında gerçekleşmiş olan devrimin akabinde Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulmuş olması en önemli gelişmelerinden sayılır. Ekonomik açıdan güçlenirken aynı zamanda da kültürel açıdan gelişen Amerikan kolonileri İngiltere sömürsünden ve topluma dayatılmaya çalışılan merkantilizm kurallarından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra 1763’te Kuzey Amerika yerlilerinin isyanını bastırmak üzere bir dizi karar alan İngiltere hükümeti bu kararları Amerikan kolonilerinden toplanacak olan vergilerin arttırılması

düşüncesine dayandırmaktadır. Kendilerinden vergilerin zorla alındığı gerekçesiyle Amerikan kolonileri itiraz ettiler ve İngiliz mallarını boykot etme yoluna gittiler. Sonuç alınamayacağı anlaşıncı 1775 yılında başlayan savaşı, 4 Temmuz 1776'da “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nin kaleme alınması izledi. 1783 yılında imzalanan anlaşmayla 13 Amerikan kolonisinin bağımsızlığını tanımak durumunda kalan İngiltere ile barış sağlanmıştır. Bildirge’de Aydınlanma Çağı’nın önemli düşünürlerinden John Locke’un düşüncelerinin etkisinde kalındığı göz ardı edilemeyecek bir niteliktedir. Bildirgeye göre bütün insanlar eşit yaratılmıştır ve eşit haklara sahip olmalıdır ve bu haklar hayat, özgürlük ve mutluluk olarak belirtilmiştir. Hükümet bu hakların korunmasından sorumludur. Ancak bunun aksine bir yönetim biçimi bu hedeflere zarar verecek olursa bu yönetimin değiştirilmesi ve yerine, kendi çıkarlarını koruyabilecek başka bir yönetim kurması halkın en doğal hakkıdır.³

Amerika’nın bağımsızlığı kazanmasıyla dünya üzerinde emsali görülmemiş bir ülke doğmuş oldu. Avrupa’nın zaman içinde eski ve yeni çatışmalarıyla, yavaş yavaş ve plansız bir şekilde gelişip modernleşen ülkelerinin aksine Amerika öncesinde planlanmış ve akabinde bağımsızlığını kabul ettirmiş, İmparatorluk ve Hristiyanlık kabuğunu kırmış bir ülke olma özelliğini taşımaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile sömürge sisteminin üstesinden gelinebilen, güvenilmeyen ve değiştirilmesi gereken bir sistem olduğu mesajı tüm dünyaya duyurulmuştur. Sonuç olarak sömürge bağları olan diğer toplumlara da örnek olunmuştur.

Bildirge ve sonuçları sayesinde Aydınlanma Çağı’nda ortaya atılmış olan pek çok düşüncenin pratikte doğruluğu kanıtlanmış ve uygulanabilirliği de gösterilmiştir. Avrupa’daki gelişmelerle birleşen Amerika etkisi 19. yüzyıl demokratik düşünce yapısının şekillenmesine olanak sağlamıştır.

Amerikan Bağımsızlık mücadelesine katkıda bulunan Fransa büyük bir ekonomik yük altına girmiştir. Bunun doğurduğu ekonomik sıkıntı 1789 Fransa Devrimi’nin en önemli nedenlerinin başında gelir. Böylece Avrupa’da liberal ve

³ <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/amerikan-bagimsizlik-bildirgesi-110> (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

demokratik devrimler çağı açılmıştır.⁴ Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi dönemin önemli olayları arasında kabul edilen kadın-erkek eşitsizliği, siyah-beyaz ayrımcılığına tam anlamıyla çözüm bulunamadıysa da yol açtığı diğer devrimler sayesinde bu konularda da kısmen başarılı olduğu sonucuna varılabilir.

Fransız Devrimi:

Feodal sistemin beslediği ve maddi yeterliliğe ulaşmış burjuva sınıfının, ihtilal yaparak özgürlüğün kaynağını halka verme düşüncesiyle başlamıştır. Özgürlüğün kaynağı haline gelen halk, krallık merkezli monarşinin yok edilmesine neden olmuştur. Tanrısal öğreti “yöneten – yönetilen” ayrımını ortadan kaldıracak olan laik düşüncenin yaşama geçirilmesi planlanmaktadır. Burjuva sınıfı Allah’ın kabul edilen egemenliğin halk tarafından ele geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır. ABD’nin bağımsızlık hareketleriyle teoriden pratiğe adapte edilmiş eşitlik ilkesi, Fransız Devrimi ile de doruğa çıkmıştır (Ateş, 1988: 60).

Fransa’da yaşayan insanlar; soylular ve ruhban adı verilen din adamları ile halk olmak üzere üç farklı gruba ayrılmışlardır. Halk arasında çok fakirlerin yanı sıra yüksek gelirlere sahip burjuvalar da yer almaktadır. Halkın çoğunluğu yoksulluktan kırılrken saray eşrafının ve soyluların varlık içinde, yaşamlarını devam ettiriyor olmaları ve toplanan vergilerin tamamen saray tarafından eğlencelerde kullanılıyor olması halkta büyük huzursuzluklar çıkmasına neden olmaktadır (Yılmaz, 1988: 76). Bu huzursuzlukların tırmandığı dönemde demokrasi fikri yayılmaya başlamış, halkı tek bir amaçla birleşmeye ve hareket etmeye yönlendirmiştir.

1789 yılında XVI. Louis önderliğinde Versailles Sarayı’nda soylu, ruhban ve halk temsilcilerinin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Nüfusun % 98’ini oluşturan halk, isteklerini ifade edip kendi anayasalarını belirleme kararı almıştır. XVI. Louis bu durumdan hoşnut olmamış ve askerlerini kurulan bu yeni meclisi dağıtması için görevlendirmiştir. Halk bu baskılara boyun eğmemekle birlikte daha da birbirine bağlanmış ve eylemlerine devam etmişlerdir. Önce Paris Belediyesi ardından Bastille

⁴ <http://www.tarih.gen.tr/amerika-bagimsizligi-ve-sonuclari.html> (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

Kalesi ele geçirilmiş ve mahkûmlar birer birer serbest bırakılmıştır. Bastille Kalesi'nin düşmesi mutlak monarşinin de yıkılması olarak görülmektedir. 10 Ağustos'ta meclis salonuna sığınmış kral ve kraliçe tutuklanmış ve XVI. Louis'in artık Fransa kralı olmadığı ilan edilmiştir (Tanili, 2007: 109).

28 Ağustos 1789 tarihinde ise “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” yayımlanmıştır. Bildiride insanlar hürdür ve eşit haklarla doğarlar. Her türlü egemenlik hakkı millete aittir. Dini inançları ve siyasal düşünceleri açısından kimse kınanamaz ve yargılanamaz. Her yurttaş hür bir şekilde düşüncesini belirtebilir, yazabilir ve yayında bulunabilir (Yılmaz, 1988: 77).

1789 Fransız Devrimi'ni sadece Fransız tarihine ait bir devrim olarak görmek anlamsızdır. Çünkü tüm dünyayı yakından ilgilendiren sosyal ve evrensel bir dönüşüm söz konusudur. Fransız Devrimiyle birlikte Tanrısal olarak görülen mutlak krallıkların da yıkılabileceği düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra kilisenin ve zihniyetinin de sorgulanabilir bir duruma geldiği de söylenebilir. Demokratik, laik ve anayasal rejimler Avrupa'da yayılmaya başlamış, eşitlik, hürriyet, adalet, milliyetçilik ve demokrasi kavramları ön plana çıkmıştır. İnsan haklarına gösterilen önem ve hassasiyet belirgin bir şekilde artmıştır.

İmparatorluk ve krallık gibi geniş yetkilere sahip sistemlere, bu sistemlerde halkın sınıflara ayrılmasına karşı bir başkaldırı niteliği taşıyan Fransız İhtilali ilk başlarda Fransa içindeki iç huzursuzluk ve iç savaş olarak algılandıysa da büyük bir etki yaratması Avrupa'daki krallıkları endişelendirmiştir. Bu endişe, Avrupa krallıklarının Fransızların düşmanlarıyla birleşip bir bütün olarak hareket etmelerine ve Fransızlara saldırımlarına neden olurken; milliyetçilik fikri doğmuş ve bu fikir tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu başlarda Fransız İhtilali'ni Avrupa'nın iç meselesi olarak gördüyse de İhtilal gerçekleşirken tahtta bulunan III. Selim'in, devleti bu düşünce ışığında yeniden şekillendirmek istediği bilinmektedir. Daha şehzadeyken Fransız kralı XIV. Louis ile mektuplaşmaya başlamış ve yüzünü batıya döndüğünü hissettirmiştir (Zürcher, 1993: 39). Fransa, devrimi yaymak adına İstanbul'da çeşitli yayınlar çıkarmış özgürlük, eşitlik, kardeşlik mesajları vermiştir. Bu mesajlar toplumda

dalga dalga milliyetçilik duygusunu yaymış ve ulusal bağımsızlığın kapılarının açılması taleplerine dönüşmüştür (Zürcher, 1993: 47).

Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşamını sürdüren Hırvatlar, Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Sırlar, Romenler yayılan milliyetçilik duygusuyla hareket edip bağımsızlık amaçlı isyanlarla imparatorluğa başkaldırmışlardır. Bu isyanlar 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun, iç isyanları bastırmaya çalışan bir devlet haline gelmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra Osmanlı devlet adamları ve dönemin okumuş aydınları Fransız İhtilali'nce kabul edilmiş olan düşüncelerin Osmanlılar tarafından da benimsenebileceği düşüncesiyle hareket edip Tanzimat Fermanı ve I. Meşrutiyetin ilan edilmesine ön ayak olmuşlardır.

Devrim süreci bireysel özgürlüğün kapılarını açtığı için cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin de sorgulanmasına ön ayak olmuştur. Kadınların bilinçlenip birlikte hareket etmeleri adına gelişmeler yaşanmış, kadın dernekleri kurulup pek çok kadının katkısıyla eşitlik söylemi güçlenmeye başlamıştır. Bu dernekler aracılığıyla dönemin devrimci gazete ve dergileri farklı yerlerdeki kadınlara ulaşabilmiş ve sorunlarını dile getiren, düzelmesi için çabalayan kadın sayısının artırılması hedeflenmiştir. Kadınlar artık sorunlarını tartışır ve hatta çözüm odaklı fikirler oluşturur konuma gelmiştir. Politik yaşamda da söz sahibi olmak isteyen kadının fiili olarak girişimlerde bulundukları yer olan derneklerin kadın hareketlerinin de başlamasına neden olduğu söylenebilir.⁵

1.2.1.3. Kadın Hareketleri

Kadın sorunu aslında Aydınlanma çağına kadar tüm dünyada kendini başka şekillerde hissettiren hassas bir konudur. Aklın henüz her şeye çözüm üretemeyeceği düşünüldüğünden toplumlar dinin koyduğu teokratik kurallarla yönetilir ve bu durum ataerkil yapı ışığında kadın ve erkek arasında kapanması imkânsız gibi görünen sosyolojik bir uçurum oluşturur. “Modern aklın dışında tutulan ve ev içi/özel alana hapsedilerek yaşamı gibi bedenleri de erkek kontrolüne verilmiş kadınların haklı eşitlik

⁵ <http://sosya.wordpress.com/2012/07/05/buyuk-fransiz-devriminde-kadinlar/> (Erişim Tarihi: 30.06.2016)

taleplerini, insanlığın eşitsizliğini evrensel değerler arasına koyan feminizm, moderniteyle birlikte tarih sahnesine çıkmıştır” (Kaylı, 2011; 41).

Özgür doğan insanlık düşüncesinden güç alarak harekete geçen feministler nasıl oluyor da bu özgürlüğün erkekler tarafından belirlenen bir çerçeve haline geldiğini sorgulayan bir düşünceyle tarih sahnesinde yerlerini almıştır. İlk feministler bütün kadınların sıkıntılarını ortaya dökerek evrensel bir güç haline gelip özgürlük adına savaşmışlardır. Feminist hareketle her iki cinsiyet için de eşit yurttaşlık hakkının sağlanması için çeşitli eylemlere girişilmiş ve kadınlar farklı araçlarla seslerini diğer kadınlara ve egemenliği elinde tutan erkeklere duyurmaya çalışmışlardır (Kaylı, 2011: 18).

Bu dönemde kadınların çalışma hayatlarının, ev içi ve eğitim alanlarıyla kısıtlanmış olması, kadınları siyasi bir mücadele içine girmelerine sevk etmiştir (Michel, 1996: 41). Kadın hareketi, amacı ve çıkış noktası incelendiğinde bir özgürlük ve hak eşitliği arayışı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Kadın Hareketi toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 17. yüzyılda Fransa orijinli olarak ortaya atılmış ve sonrasında feminizm kavramıyla birleşerek farklı dalgalar halinde şekillenmiş bir harekettir (Çakır, 1996: 18). Kadın özgürlüğü, eğitim hakları, seçme ve seçilme haklarının savunulması olarak başlayan hedefler, çeşitli reformlardan sonra da zamanla erkeğin kültürel ve sosyal egemenliği ile mücadeleye dönüşmüştür.

Feminizm, genel olarak kadınların ailenin bir parçası olarak değil bağımsız bir birey olarak hareket etmelerini temsil eder. Ayrıca kadınları, kendilerine atfedilen anne ve eş olma rollerinden sıyrılıp, dişi rol ve işlevlerine duyulması gereken saygınlıkla toplumsal yaşamın her alanında eşit hak ve fırsatlara sahip olma arayışına davet eder (Sancar, 2010: 55-56). Kadınların birleşerek birlikte hareket etmelerinin gerekli olduğu mesajını verir. Bu mesaja göre; dünyadaki bütün kadınlar birleşmeli ve ortak bir paydada omuz omuza yardımlaşarak haklarını kazanıp, kazandıkları bu haklarını korumak için ellerinden ne geliyorsa yapmaları gerekmektedir.

Aydınlanma çağının beraberinde getirdiği anlayış ve açık görüşlülük, feminist hareketin yarattığı farkındalıkla birlikte Avrupa’da kadın statüsünde yavaş yavaş fark edilen değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Kadının eğitimi, sosyal ve siyasi yaşamının, tartışılan konular arasına girmesi ve bu sorunlara çözüm önerileri ortaya atılması bu değişikliklerin ilk belirtileridir.

17. yüzyıl içinde kadının eş ve anne kavramlarıyla bütünleşik bir şekilde eve ait olduğu varsayımı tüm uygarlıklar tarafından kabul edilen bir gerçeklik niteliği taşımaktayken bu gelişmeler sonrasında kadınlar, kamu yaşamına girmek adına edebiyat, sanat ve gündemdeki siyasi olayların tartışıldığı salonlarda bir araya gelmeye başladılar. Kimi erkeklere göre kadınların bu konuları tartışıp, çözüm önerileri sunmak adına bir araya geliyor olması erdemin çiğnenmesi olarak nitelendirilmektedir. Bu konular yalnızca erkeklerin tartışmasına açık olmalı ve kadın ait olduğu yere yani evine gidip ailesiyle ilgilenmelidir (Çakmak, 2007: 728-729).

Bütün bu düşüncelerin yıkılması ve kadının toplum içinde kendine yer edinmesi I. ve II. Dünya Savaşları’yla birlikte imkân bulmuş ve tüm dünyada yayılmaya başlamıştır. Erkeklerin savaş meydanlarında bulunmaları kadınları o döneme kadar yabancı oldukları teknoloji ve uğraş alanlarıyla tanışmalarına olanak sağlamıştır. Erkeklerin gitmesiyle boşalan yerler vatana hizmet amacıyla kadınlar tarafından doldurulmuş ve işlerin kaldığı yerden devam etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu vesileyle kadınlar ekonomik bir güce sahip olmuş ve bu durum da özgürlüklerini kazanmak amacıyla çıktıkları yolda bir basamak olarak görülmüştür. Daha sonraları da, dönem kadınların eşit eğitim, mülkiyet ve şartlarda çalışma hakkı kazandığına şahit olunmuştur.

Artık kadının iş yeri ve ev mekânı birbirinden ayrılmış ve böylece kadın, ev dışında da sesini duyurabilme imkânı bulmuştur. Makineleşmiş fabrikalar ve ev ekonomisinin çöküşü ile birlikte işin kamusal dünyası evin özel dünyasından daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrılmıştır (Donovan, 1997: 19). Batılı kadın artık farklı iş alanlarında erkeklerle birlikte kendini gösterip, aklı ve deneyimleriyle hayatı aydınlatmaya çalışmaktadır. Bütün bu kazanılan haklar yasal ve kuramsal metinlerde

kendine yer bulsa da toplumsal yaşamda uygulanmaya başlanması uzun bir zaman almıştır. Diğer bir deyişle yaklaşık yüz yıl boyunca süren mücadele kâğıt üzerinde eşit yurttaşlıkla sonuçlandıysa da toplumsal yaşamda tam olarak beklentileri karşılayamamıştır (Kaylı, 2011: 34).

Buna rağmen Avrupa’da rasyonel düşünce ve bilimsel gelişmelerin ışığıyla gerçekleşen güçlenme; Osmanlı Devleti’nde ters orantılı bir şekilde güçsüzleşme olarak kendini gösterir. Bu etki daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı’nın batıyı örnek almasını zorunlu kılan bir yapıya sahiptir. Batı ile ilişkilerin kuvvetlendirilmesi pek çok yönden köklü değişikliklerin başlayacağını sinyallerini verse de, İmparatorluk sadece kendilerini güçlendirecek yapıda olduğunu düşündüğü yeniliklerle hareket etmeye başlamıştır. Ancak kadınların da feminist hareketin varlığından etkilenerek kendi haklarını arayabileceği düşüncesiyle kadınlar üzerinde kurdukları baskıyı kuvvetlendirmeyi de ihmal etmemişlerdir. Osmanlı kadınının bu uğurda göze aldığı mücadele 3. Bölümde “Yasaklardan Sonra Osmanlı Kadını” başlığının altında daha detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1.3. 19. Yüzyıl’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Yaşam

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu’nda değişim yollarının açılmaya çalışıldığı ve bir takım yeniliğin uygulamaya konularak denendiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu dönem ayrıca daha önceleri tartışılmaz olarak nitelendirilen pek çok konunun tartışılır boyutlara ulaştığı, sorgulandığı ve akabinde gerçekleştirilen iyileştirme çalışmalarının yer aldığı bir asır olarak da tanımlanabilir. Bu durumun oluşmasında 18. yüzyılın sonlarına doğru toplumsal boyutta kendini hissettiren batılılaşma yolunda atılan adımların izleri görülmektedir. III. Selim döneminde belirginleşen batılılaşma çalışmalarının devamı olma özelliğini taşıyan Tanzimat Fermanı, bu uğurda atılmış en önemli ve somut adımlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ardından Meşrutiyet Fermanları çıkarılmış ve modernleşmenin önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak devlet katında kabul edilen bu fermanların halk tarafından da benimsenmesi kısmında zaman zaman sorunların yaşandığı bilinmektedir.

Bu bölümde günden güne yüzünü daha da batıya döndüren Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda attığı en önemli adımlardan biri olan Tanzimat Fermanı, I Meşrutiyet; 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında kabul edilen II. Meşrutiyet irdelenecek ve sonuçları açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Tanzimat Fermanı

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda içinde bulunduğu sıkıntılardan sıyrılmak amacıyla bürokratik kesimin de katkılarıyla oluşturulan değişim süreci çerçevesinde modernleşme kavramıyla yüzleşerek toplumda önemli bir yeri bulunan “din” olgusunun akıl ve rasyonel düşünce sistemiyle yer değiştirmesini savunmuştur. Değişimin belkemiği olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839 da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunması ile başlamıştır. Ferman, pek çok alanda batılı kuralların kabul edildiği bir dizi kanundan oluşmaktadır. Bu yüzden 19. yüzyıl mimari, yaşam tarzı, eğitim kurumlarının yaygınlaşması, sanayi kuruluşlarının gelişim sürecine girmesi gibi pek çok konuda gelişmelerin yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır (Ortaylı, 2005: 225). Batılılaşma hareketleri ilk Nizam-ı Cedit uygulamasıyla III. Selim tarafından başlatılmış ve II. Mahmut tarafından devam ettirilmişse (Akpınar, 2008: 62) de Tanzimat Fermanı ile birlikte alınan kararların 19. yüzyılda ortaya atılabilmiş olması önemlidir. Çünkü 19. yüzyıl Osmanlısı, Doğu ve Batı arasındaki farkın kıyaslanamayacak boyutlara geldiğinin farkına varmış ve Batı'nın Doğu'dan her konuda üstün olduğunu kabul etmiştir (Ortaylı, 2011: 16-17). Artık Osmanlı İmparatorluğu bütün kuşkularına rağmen bilinçli ve emin adımlarla bir Batı takibine girmiştir. Ancak geleneklerine bağlı ve katı bir yönetim sistemiyle bugünlere gelmiş bir İmparatorluğun kolay bir şekilde modernleşmesi ve geleneklerinden koparak batılılaşmaya sürüklenmesi halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Batılaşmaya hazır olmayan toplumun Tanzimat'a direnişi özellikle başkentlerde kontrol altında tutulabilmiş, diğer kesimlerde çok da etkili olunamamıştır.

Ferman, temel olarak halk merceğindeki farklılıklar gözetilmeden can, mal, ırz ve namusun emniyete alınması; hak, hürriyet ve adalet konularında halkın üzerinde hissettirilen ayrımın ortadan kaldırılması ve malların zorla elde edilememesi gibi

konularla ilgili maddeler içermektedir. Bir diğer değişle Tanzimat Fermanı III. Selim ve ardından II. Mahmut ile askeri ve teknik konularda başlatılmış olan batılılaşma çalışmalarının siyasi ve hukuki alanlarda da kendine yer bulma çabasıdır.

Şeriat kurallarına göre yönetilmekte olan Osmanlı İmparatorluğunda şeriat hiçbir zaman kaldırılmamıştır. Ancak getirilen yeni kurallarla birlikte din olgusunun eski etkisinin hafiflediği ve yönetimin daha yumuşak bir anlayışla şekillendirilmeye başladığı söylenebilir. 1843 yılında kabul edilen ceza yasası ile birlikte Müslüman ya da gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin tüm vatandaşların hukuk önünde eşit sayılmasına karar verilmiştir. “Tanzimatla başlayan ilk girişimlerde kadınların modern yaşamda daha aktif bir rol oynamaları yolunda ilk adımlar atılmış, Cumhuriyet yönetimine devredilen bir miras bırakılmıştır” (Özer, 2009: 233).

1.3.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı aslında Tanzimat fermanının devamı niteliğindedir. Dönemin ekonomik sorunları dolayısıyla batının desteğine ve vereceği borçlara gerek duyan Osmanlı, istediklerini elde etmek için, batı ülkelerine bir takım haklar tanımak durumunda kalmıştır. Tanınan bu haklar dolayısıyla imparatorluk sınırlarına giren yabancı sermaye ve yatırım alanları, zaten zayıflamış olan yerli sanayiye bitirme noktasına getirmiş ve hatta Osmanlı’yı yarı sömürge bir devlet olma tehlikesiyle yüz yüze getirmiştir. Tam bu noktada yürürlüğe konan ferman aslında Osmanlı tebası içinde yaşamlarını sürdüren gayrimüslim halkın haklarını korumak adına düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra dönem padişahı Sultan Abdülmecit, Osmanlı İmparatorluğu’nun içinde bulunduğu çöküşün önüne geçmek ve yeni kurumların kurulmasını da amaçlamıştır. Ferman, Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa tarafından Avrupa devletlerinin talepleri doğrultusunda hazırlanmış ve 1856’da kabul edilmiştir.

Genel olarak, Islahat Fermanı ile din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin İmparatorlukta yaşayan herkesin Osmanlı Vatandaşı sıfatı taşıyabilmesi için kararlar alınmıştır (Aksoy, 2005: 50). Geliştirilen yeni anlayışla kadınların köle ya da cariye gibi sıfatlarla alınıp satılamaması, kız ve erkek çocuklarının mirastan eşit olarak yararlanabilmeleri bu anlayışın sonuçları arasında sayılabilir (Dulum, 2006: 18). Tabi

alınan bu kararlarla cariyelik ve kölelik anlayışlarının toplumdan tamamen silinmediği, hatta Cumhuriyet'e kadar devam ettiği bilinmektedir. Ferman, devletin çöküşünü engelleyeceği düşüncesiyle, çöküşün arkasındaki toplumsal ve ekonomik nedenler yeterince araştırılmadan kabul edilmiştir. Toplumsal yapı ve gelenekselci anlayış, fermanla yürürlüğe girmiş olan kanunların ve bu kanunlar ışığında açılmış kuruluşların çelişmesiyle daha büyük sorunların yaşanmasına neden olmuş ve amaçlananın aksine çöküşün önüne geçilememiştir.

1.3.3. I. Meşrutiyet'in İlanı

1789 yılında gerçekleştirilen Fransız Devrimi'nin yankıları hala devam ederken, tüm gücüyle yayılan özgürlükçü düşünce ve milliyetçi akım, Osmanlı imparatorluğu sınırlarında yaşamlarını sürdüren gayrimüslim vatandaşların yaşam kalitelerinin artırılması adına çalışmaların yapılmadığı konusuna dikkat çekerek huzursuzluk çıkarmaya başlamalarıyla sonuçlanmıştır. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve 1856'da kabul edilen Islahat Fermanı ile toplumsal düzende ciddi gelişmeler sağlandıysa da; gayrimüslim halkın çıkarlarının ve haklarının tam anlamıyla koruma altına alındığı bir özgürlük ortamı yaratılamamıştır. Böyle bir ortamda azınlık isyanlarının önlenmesi, Osmanlı'nın dağılıp yok olma riskinin ortadan kaldırılması, Avrupa'ya daha yakın bir siyasetin benimsenmesi gerekliliği ve bütün bunları başarmanın yolunun meşrutiyet ile sağlanabileceği öngörüsüyle hareket eden başta Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınların bulunduğu Genç Osmanlılar topluluğu kurulmuştur. Kendilerine Jön Türkler de diyen topluluk Mithat Paşa'yı da yanlarına alarak çalışmalarına başlamışlardır. Fransız devriminin tüm dünyaya aşıladığı fikirlerin Osmanlı toplumu arasında da benimsenmesi ve yayılması amacıyla yazılar yazmış ve halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır.

Meşrutiyetin ilanına sıcak bakmayan Sultan Abdülaziz, darbe yapılarak tahttan indirilmiştir. Yapılması planlanan yenilikleri uygulayabilecek kapasiteye sahip olduğu düşünülen V. Murat tahta geçirilmiş ancak onun da rahatsızlanmasından dolayı, Meşrutiyeti ilan edeceği konusunda anlaşılan Sultan V. Murat'ın kardeşi Sultan II. Abdülhamit tahta çıkartılmıştır.

Sultan II. Abdülhamit yönetiminde 23 Aralık 1786'da Prusya ve Belçika Anayasaları örnek alınarak Kanun-i Esasi hazırlanmış ve Meşrutiyet resmen ilan edilmiştir. Kanun-i Esasi görünürde Osmanlı İmparatorluğu'nda kabul edilmiş ilk Avrupai anayasa olma özelliği taşıyor olsa da, aslında padişahın yetkilerinin tam olarak kısıtlandığı söylenemez. Ancak halkın padişah ile birlikte ilk defa yönetimde söz sahibi olması açısından önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Halkın seçtiği mebusan meclisi, padişahın oluşturduğu ayan meclisi ile birleşerek yasama organı olarak görev yapacaktır ancak yürütme organının başı padişah olarak kalacaktır. Meclis açma ve kapama yetkisi, kanunları veto etme yetkisi padişaha ait iken, kanunlar kesinlikle şeriata aykırı bir nitelik taşımayacaktır.

14 Mart 1878 tarihinde II. Abdülhamit fevkalade haller, halkın ehliyetsizliği ve Osmanlı-Rus harbi gibi konuları bahane ederek Kanun-i Esasi'yi askıya almak suretiyle yürürlükten kaldırmıştır. Anayasanın askıya alınma süreci tam otuz bir yıl altı ay kadar sürmüştür (Tunaya, 1960: 45).

Yetkileri tam olarak sınırlandırılmadığından II. Abdülhamit Meşrutiyet'in askıya alınmasının ardından kararlarının sorgulanmasını önlemek için Mithat Paşa'yı sürgüne gönderir ve Mebusan Meclisini kapatır. Bütün bu adımlar padişahın yeniden tek lider konumuna yükselmesi amacına hizmet eder. Ancak ideallerinden ve düşüncelerinden vazgeçme niyetinde olmayan Islahatçılar Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi için çalışmalara başlamışlardır.

1.3.4. II. Meşrutiyet'in İlanı

I. Meşrutiyet'in yaklaşık otuz bir yıl askıda kalmasından sonra Islahatçıların çalışmaları sonucu Kanun-i Esasi 1908'de yeniden yürürlüğe girmiştir. I. Meşrutiyet resmen kaldırılmadığı için II. Meşrutiyetin ilanı genel bir Meşrutiyet olgusu içinde yaşanmış ikinci faz olarak düşünülebilir.

I. Meşrutiyetin ilanı için çalışmalar yapan Jön Türkler, ülke içinde kendilerini destekleyecek yükseköğretim öğrencilerinin, mezunlarının ve askeri birliklerin de güçlerini arkalarına alarak 1889'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Diğer ülkelerin

gelişimlerini yakından takip eden cemiyet üyeleri 1903 yılında Avrupalı halkın bu yeniliklerin nasıl karşılandığını görerek cesaretlenmişler ve harekete geçmeye karar vermişlerdir. Sultan II. Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği aydınlar ile iletişim kurulmuş ve elde ettikleri güç ile padişahı tahttan indirmekle tehdit edip, Sultan'ın anayasayı yeniden yürürlüğe koyma kararı almasına zorlamışlardır.

Anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının ardındaki diğer bir güç ise; yoksulluktan ve açlıktan saltanata karşı duyduğu güveni kaybeden halkın, tarihte ender görülür bir şekilde aydınlarla iş birliği yapmış olmasıdır. Bu iş birliği halkın İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin yönetimi ele geçirdiğini ve çıkarlarının bir noktada zıt düştüğünü algılayana kadar devam etmiştir. Halk içinde büyük bir çoğunluk hala cahil, geleneklerine bağlı ve fakirdir (Tunaya, 1960: 47). Çıkarların çatışmasıyla beraber halk yeniden ayaklanmış ve ayaklanma zorlukla bastırılmıştır. Tunaya bu durumu “İkinci Meşrutiyet’te yapılması düşünülen ve yapılan ıslahat hareketleri daima İslamcı cephe ve ilmiye sınıfının müdahalesi, muhalefeti ve engellemesiyle karşılaşmıştır” (Tunaya, 1960: 51) diye yorumlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayaklanmaya II. Abdülhamit'in neden olduğu gerekçesiyle tahta V. Mehmet Reşat'ın geçirilmesine ön ayak olmuştur.

8 Ağustos 1909'da Kanun-i Esasi üzerinde bazı değişiklikler yapılmış ve padişahın yetkileri en aza indirilmiştir. Bu değişiklikler ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'nda parlamenter sisteme geçilmesine neden olmuştur.

Batılılaşma süreciyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda iki farklı düşünceye sahip kitle oluşmuştur. Aydın ve gelenekçi düşünce sistemi olarak birbirinden ayrılan bu kitleler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde fikir çatışmalarının çıkmasının arkasındaki başlıca nedenlerindendir. Resim 2'de meşrutiyet sonrası Osmanlı'sında yaşamış modern bir çiftin fotoğrafı görülebilmektedir. Kadının yüzü ve elleri hariç tüm vücudunun kumaşlar altında gizlendiği fark edilir. Müslüman bir kadının yüzünün açıkta bırakılması meşrutiyetin topluma kattığı modern anlayışla şekillenmiştir. Baş bağlama şeklinden saç kesimi bile belli olabilmektedir. Bunun yanı sıra fotoğraftaki kadın ve erkeğin dış mekânda olmalarına rağmen birbirlerine yakınlıkları dikkat çeker. İki cinsiyet arasındaki bu vücut dili yine modernizmin getirdiği anlayışa sahiptir.

Resim 2: Meşrutiyet Sonrası Dönemin Modern Bir Çifti.

(Durakbaşı, 1998: 40)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle İstanbul, kadınların yaşam şartlarını değiştirme çabalarına tanık olur. Ancak, "Avrupalı tarz yaşamak ve giyimini bu yönde değiştirmek isteyen şehirli kadın, gelenekçi yapının tepkisiyle karşılaşmıştır" (Yosmaoğlu, 1996: 13). Bu çatışma batılılaşma adına atılan bütün adımların karşısındaki en büyük engel olarak görülebilir. Bu yüzden Osmanlı ne tam anlamıyla ilerleyip Batılı bir yönetime kavuşmuş ne de eski düşünce ve yönetim şekliyle devam edebilmiştir.

2. BÖLÜM

18. VE 19. YÜZYILLARDA OSMANLI İMPARATORLUĞU TOPLUMSAL YAPISINDA KADIN

2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Kadın Yapısına Genel Bakış

İslamiyet öncesi dönem incelendiğinde Türk kadınının ata binip, kılıç kuşandığı görülebilmektedir. Bunun yanında kadınların ticaret ve tarım gibi konularda söz sahibi; siyasal, toplumsal ve ekonomi içerikli konularda da erkeklerle aynı sorumluluklara sahip olduğu bilinmektedir (Tuncer, 1989, çevrim içi kaynak). İnsan olmaları açısından kadın ve erkek arasındaki eşitlik herkesçe kabul edilmiş bir kuraldır ve kadın toplumun güçlü ve etkili bir figürüdür (Tezel, 1983: 1).

İslamiyetin ilk kabul edildiği yıllarda halk eski gelenek ve göreneklerine bir süre daha bağlı kalmıştır. Göçebe bir toplum olması dolayısıyla, kadın ve erkek birlikte hareket etmiş, törenlere de birlikte katılmışlardır. Kadının örtünmesi halifelik makamına erişen Osmanlı İmparatorluğu’nda yaygınlaşmaya başlamıştır. Zamanla Arap ve Fars geleneklerinin Türk toplumuna yerleşmeye başlanmasıyla birlikte kadınlar için kritik bir döneme girilmiştir. Bu geleneklere göre kadınlar erkeklerle kıyaslandığında güçsüz ve daha az zekâya sahip varlıklardır (Tuncer, 1989, çevrim içi kaynak). Yavaş yavaş Türk kadını o güne kadar sahip olduğu hakları yitirmeye başlar. Bu da sorgulayamayan, sürekli saklanmak durumunda kalan, tembel bir kadın yapısının oluşmasına zemin hazırlar. 16. yüzyıldan sonra kadın tamamen kapanmış, kafesler arkasına saklanmıştır. Bu durum Cumhuriyet’e kadar çalkantılı da olsa bu şekilde devam edecektir.

“Taşkiran, onaltıncı yüzyıldan Tanzimat’a kadar olan devri “kapalı devir olarak yorumlar. Çünkü kadınlar için çıkarılan bütün emirlerde daima kadının kapanması istenmiştir. Kızlar daha çocuk yaşta erkeklerden kaçırılır, bir genç kız ancak evleneceği zaman görebileceği kocası için sadık, itaatkar, namuslu, temiz, becerikli, anne kuzusu, pencerelerinde kafesler olan bir evde yetiştirilirdi” (Taşkiran’dan aktaran Şahin, 2006:39)

Osmanlı idaresinin, otoriter ve geleneksel düşünce sistemleriyle, şeriata göre düzenlenmiş hukuk düzeni toplumda değişikliklerin başlamasına neden olur. Kadının

toplumsal yaşamdan soyutlanması da aynı süreçte yaşandığından kadın kimliğindeki değişimin islamiyet kaynaklı olduğu gibi bazı yanlış yorumlarla karşılaşılabilir. Hâlbuki toplumdaki bu köklü değişimin en büyük sebebi islam değil, islamiyetin farklı ve yanlış yorumlanması olarak düşünülmelidir. İslam dinine göre, Arap kültüründe çok yaygın olan yeni doğan kız bebeklerinin istenmediği için öldürülmesi, kocası ölen kadınların üvey evlatları ya da ailenin diğer bireyleri ile tekrar evlendirilmesi gibi olaylar yasaklanır. Hoşgörüyle şekillenmiş bir din olan İslam'da erkeğin kadına saygı göstermesi, karşılığında kadının erkeğe itaat etmesi ve saygı göstermesi emredilir. Sonuçların aksine kadının ekonomi, ticaret alanlarında aktif bir rol oynamayacağına dair bir kısıtlama da yer almamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi islamiyette ve diğer tek tanrılı dinlerde yoruma açık bırakılmış pek çok konu, erkek egemen düşünce sistemi ile farklı anlamlara çekilmiş ve kadınlar toplumdan yavaş yavaş soyutlanmıştır.

Dinin öyle gerektirdiği öne sürülerek İslamiyet'in ruhuna ve amacına uymayan yorumlamalarla, kadın yalnızca aile çerçevesi içinde sıkışmış, toplumdaki statüsü ise gerilemiştir (Tuncer, 1989, çevrim içi kaynak). Osmanlı Tarihçisi Suraiya Faroqhi, dönemin kadına yaklaşımını şu sözlerle anlatır. “Kadın çevresine erotik duygular yayması dışında hakkında söylenebilecek pek bir şey olmayan edilgen bir varlıktır. Erkek kadını yabancı bir kültürün simgesi gibi göstermekten haz duymaktadır” (Faroqhi, 1997: 152). Bu simgeye yüklenen anlama göre dişi olarak kabul edilen kadın, kendini erkeklere hizmete adanmış, erkek tarafından da pasif bir varlık olarak kabul edilmiştir.

Ataerkil bir düşünce ile şekillenen şeriat; kadını ev içi yaşamında kafesler arkasına, ev dışı yaşamında da kumaşlar altına gizleyerek toplum önünde erkekten sonra gelen ve erkeğe itaat etmek zorunda kalan ikinci sınıf bir vatandaş konumuna düşürmüştür. Özellikle 16. yüzyıldan sonra teokratik düşüncenin kalıplaşmasıyla kadın toplum yaşantısının dışına itilmiştir. Yani şeriat toplumu, kadınların aleyhine işleyen bir yapıyla güçlenmeye başlamıştır.

Özellikle III. Osman döneminde (1754-1757) filizlenen tutumla kadın düşmanlığı denilebilecek bir anlayışa zemin hazırlanmıştır. III. Osman tarafından

görmeye tahammül edemediği gerekçesiyle pek çok cariye azat edilmiş, haremde vakit geçirdiği yerlerde kadınların dolaşmaları dahi yasaklanmıştır. Dini sebepler öne sürülerek gerçekleştirilen düzenlemelerle bir sonraki padişahlar için bile değiştirilmesi zor düşünce sistemleri kabul görmüştür. Osmanlı erkeğinin düşünce yapısına kolaylıkla aşına gelen bu sistem sayesinde imparatorluk, halkın bazı yeniliklere isyan ederek kendi yolunu kendi çizme çabalarına şahit olmuştur (Bozdağ, 2002: 17-18).

Artık Osmanlı kadınının, istediği kişiyi eş olarak seçmesine izin verilmemektedir. Hatta bu konuda ‘başlık parası’ adı altında kadına alınıp satılabilen bir mal muamelesi yapılmaktadır. Dahası mahkemelerde kadının tanıklığına itibar edilmemesinin yanı sıra hukuk önünde iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına eşit sayılmaktadır. Şeriat artık kadınları tek başlarına refakatçileri olmadan sokağa çıkmalarına izin vermemekte, refakatçileriyle dışarı çıktıklarında da sadece gözlerinin görülmesini sağlayan, vücutlarının her tarafını örten giysiler giyip, peçe ile yüzlerini gizlemek zorunda bırakmaktadır. Ignatius Mouadgea D’Ohsson, bu konudaki izlenimlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Gelenek ve göreneklere hem halkın hem de emniyet güçlerinin dikkatle riayet etmesi sebebiyle kadınların cins-i latif için tabii olan mütevazı hallerini bir yana bırakmaları imkânsızdı. Kadın zamanını evde geçirir. Evlerin sokağa bakan pencereleri kafesli cumba şeklindedir. Bahçeli evleri olanlar durduk yere dışarı çıkamazlar ama bütün bunlar bir kadının evinden çıkamayacağı anlamına gelmez. Kadın eğer hamama gitmek, ailesini ziyaret etmek, alışverişe gitmek ya da sırf dışarı çıkmak istiyorsa bunu yapabilir. Ama tek başına çıkamaz, yanına başka kadınlar, köle kadınlar ya da evin hadımağası bulunur” (D’ohsson, tarihsiz: 195).

Şeriata göre kadın iffetini ve namusunu örtünerek ve toplumsal hayatta görünmeyerek kanıtlamalıdır. İdeal olanı kadının hiçbir yerinin görülmemesi ve bulunduğu durumdan şikâyet etmemesidir. “Osmanlı’da kadın namusunu, doğruluğu ve iffeti üzerine dayandırıyordu. Kadın bunu korumak için aşırı bir içedönüklük ve çekinme tavrını benimsemeliydi” (Şahin, 2006: 39).

Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle değişmeye başlayan Osmanlı kadın kimliği Lale devri’yle sosyal hayatta kendisine yer aramış, yeni ve Avrupalı giyim tarzları ile mesire yerlerinde boy göstermeye başlamıştır. Burada bahsedilen Avrupalı giyim tarzı

kadınların Avrupalı hemcinsleri gibi özgürce giyindikleri anlamına gelmemektedir. Osmanlı kadını yine kapalıdır ama değişime açık bir kapalılık söz konusudur. İşte bu yüzden, kadınların serbest ve Avrupalı giyim tarzlarına yönelmeleri, batılı hemcinsleri gibi toplum önünde ve sosyal hayatta kendilerine yer edinme istekleri Osmanlı idaresi tarafından aşırı bulunup tepki görmüştür. Özellikle 18. yüzyılda kadınların sokağa çıkması konusunda daha da ileri gidilerek bir dizi ferman çıkarıldığı bilinmektedir. Söz edilen fermanlarda dışarı çıkmalarını engellemek için kadınların gidebildiği nadir yerlerden biri olan dikiş, nakış dükkânlarının bu anlayış sonucu kapatıldığı görülmektedir (Faroghi, 1997: 138-139). Kadınların, ev içinde önemli rollere sahip olmasına rağmen sosyal hayatta vatandaş olarak görülmediği, pek çok alanda örneklendirilebilir niteliktedir. Örneğin 19. yüzyılın başına dek nüfus sayımları sadece orduya asker kazandırılması amacı güttüğü için kadınlar nüfus sayımlarında bile yer almamaktadır.

Tiyatro gibi etkinliklerde ve toplu taşıma araçları kullanımında kadınlara oturmaları için perde ile çevrelenmiş ayrı bir alan hazırlanır ve böylelikle toplumdan ve gözden uzak tutulmaları sağlanır.

19. yüzyıl Osmanlısını şekillendiren Tanzimat süreci, kadının toplumdaki yerinin, görevinin ve yaşam koşullarının bir sorun olarak gündeme getirilip hem erkek hem de kadınlarca tartışıldığı önemli bir süreçtir. Ancak Batılılaşma anlamında atılmış büyük bir adım olmasına rağmen Tanzimat Fermanı'yla birlikte alınan kurallar arasında kadınları ilgilendiren hükümler bulunmamaktadır. Buna rağmen kadının sosyal hayatta var olma çabası, sokağa çıkma özgürlüğü ve gezmesi gibi konuların hoşgörü ile şekillenerek sonuç vermeye başladığı söylenebilmektedir (Altındal, 1977: 124). Bu yüzyılda kadınlar toplum içinde daha rahat hareket edebilmekte ve sosyal yapıda varlığını dergi, gazete ve roman okuyarak, sorunlarını dile getirerek hissettirebilmektedir. Artık yalnızca kendilerini değil aynı zamanda da çevrelerini ve çevresinde olup biten olayları sorgulamaya başlayan kadınların eğitim alanında da kendilerini geliştirmek istediklerine şahit olunmaktadır. Resim 3'te Pascal Sébah'ın 19. Yüzyılın ikinci yarısında çekmiş olduğu bir fotoğraf görülebilmektedir. Levanten kökenli sanatçı Beyoğlu'ndaki "El Chark Societe Photographic" adlı stüdyosunda

dönemin Osmanlı'sına ışık tutacak fotoğraflar çekmiştir. Sébah'ın ölümünden sonra stüdyonun adı Sébah & Joaillier olarak değiştirilmiştir (Özendes, 1999: 189). Resim 3'te gösterilmekte olan fotoğrafta sokak giysileriyle poz vermiş iki Osmanlı kadını görülebilmektedir. Fotoğraf stüdyo ortamında çekilmiş olsa da Osmanlı kadınının sokak giyimine ışık tutmaktadır. Sadece gözleri açıkta bırakan başörtüsü ve peçe kullanan kadınların yüz hatları az da olsa seçilebilmektedir. Üzerlerine giydikleri feraceler yere kadar uzanmakta ve sadece yaka ve kol ucu detayları ile birbirinden farklılaşmaktadır. Ferace içine nasıl bir giysinin giyilmiş olduğu kesinlikle anlaşılamamaktadır. Dönem kadınlarının alışkanlıkları arasında bulunan nargile de kompozisyonu tamamlamak üzere kullanılan bir detay olarak görülmektedir.

Resim 3: Feraceli Kadınlar, Pascal Sébah.

(Ekinci; 2013)

Kadın konusu Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar batılılaşma yanlıları ve gelenekçiler arasında hararetle tartışılan bir konu olmuştur. Geleneksel düşünce, kadınların konumunda gerçekleşmeye başlayan değişikliklerin manevi değerlere bir saldırı niteliği taşıdığını; bu yüzden batılılaşma sürecinde kadın-erkek ilişkilerinde şeriata uygun yaşanması gerektiğini savunurken, modern kesim kadının toplumsal rolünün, geri kalmışlığın önündeki en büyük nedenlerden biri olduğunu ve bu yüzden

sosyal hayata katılmalarının gerekliliğini savunmaktadır (Kaplan, 1999: 472). Bu durum bile tek başına toplumun düşünsel yapısındaki kutuplaşmanın boyutlarını örneklemektedir.

Bu bölümde Osmanlı sınırlarında yaşayan kadınların toplumsal sorunları, yaşayışları, eğitim ve giyim kuşamları incelenecek ve batılılaşmanın etkisiyle kadın kimliğinin değişimi irdelenecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş bir alana yayılmış olması doğal olarak sarayda, şehir merkezinde ve kırsal kesimde yaşayan kadının durumunu birbirinden ayırır. Yazılı kaynaklar daha çok saray ve büyük şehir halkının yaşayışına ilişkin bilgiler verdiği için kırsal kesimdeki yaşam çok da aydınlanamamıştır. Ancak saray ve çevresinde yaşayan müslüman ve gayrimüslim halk baskıyı, kontrolü ve gücü yakından yoğun bir şekilde hissederken, kırsal kesimde yaşayan halkın biraz daha hür olduğu düşünülebilir. Bunun yanı sıra köy yerlerinde kadınların tarlalarda erkeklerle eşit düzeyde çalışıp, evi yönetip, çocuklarına bakmak ve bunun yanında halı, kumaş dokuyarak geçimini sağlamak zorunda olduğu bilinmektedir. Fakat bütün bu görevlerin yanı sıra gene de erkeklerle eşit haklara sahip değildir (Tuncer, 1989). Şehirli Kadın ve Saray Kadını başlıkları altında incelenecek olan bölüm toplumda kadın konusuna ışık tutarken, kadın sorununa da yaklaşım sağlanacaktır. 19. yüzyıla gelindiğinde bir sorun halinde ele alınmaya başlanan kadın konusuna yaklaşım ve kimlik değişiminin boyutları yorumlanmaya çalışılacaktır. Bütün bu kimlik okuma, değişim, giysi formlarının karakteri ve bu karakterin farklılaşmalarından çıkarılmaya çalışılacaktır.

2.2. Osmanlı'da Şehirli Kadın

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirli kadın tasvirleri genel olarak İstanbul ve çevresinde incelenme olasılığı bulmuştur. Çoğunlukla gezginlerin seyahatnamelerinde değinilen kadın ve kadınlara dair giyim kuşam olgusu İstanbul aracılığıyla genel bir şehirli görünümü tasvir edilmesine olanak sağlar. Bu tasvirde şehirli kadın, kısıtlı eğlence hayatına ve sosyal ilişkilere sahip, hayatı genellikle ev içinde geçen ve hayatını kocası ve çocuklarına adanmış kadındır. Çalışması hoş karşılanmıyorsa da çalışanları da vardır. En kabul göreni toplumda az görünen ve koşulsuz bir itaatkârlıkla kocasına hizmet eden kadındır.

Bu bölümde şehir kadınına daha detaylı tanımak adına yapılmış araştırmalara yer verilecektir. Konu; eğitim ve çalışma hayatı, eğlence hayatı, giyim kuşam ve moda konularının ele alındığı 3 alt başlıkta incelenecektir.

2.2.1. Eğitim ve Çalışma Hayatı

Fanny Davis'in Osmanlı Hanımı adlı kitabındaki ifadesiyle "Osmanlı kadınının 19. yüzyıl öncesindeki eğitimi konusunda söylenebilecekler sınırlıdır; zira yok denilecek kadar azdır" (Davis, 2009: 59). Eğitimin temel amacı bu dünyada iyi bir mümin olarak yaşayıp, öteki hayatta bu müminlerin selametlerini sağlamaları doğrultusunda olduğu için dinsel bilgilerin pekiştirilmesi önemlidir. Bu yüzden din odaklı bir eğitim vardır. Dini ve duaları öğrenmeleri için ilköğretime kadar okumalarına izin verilmektedir.

"Kızların görebileceği öğrenim, ilköğretimle sınırlı kalmaktaydı Süresi iki yıl olan Rüştîyelerde de eğitimparasız ve isteğe bağlıydı. Birkaç kız rüştîyesinde öğretim kadrosu tümüyle erkek olduğundan başarı elde edilememişti. Daha 11-12 yaşından itibaren yüzü açık olarak namahreme görünmeyen kız çocukları öğrenimlerini tamamlayamadan bu okulları terk etmek zorunda kalıyorlardı" (Şahin, 2006:49-50).

Sultan Abdülaziz'in tahta geçmeyi planlayan ama başarısız olan oğlu Yusuf İzzeddin, kadınla erkeğin aynı düzeyde eğitim almasının yanlış olduğu düşüncesindedir. Zekâ, akıl ve bilgi bir kadına sadece zarar vermektedir. Yusuf İzzeddin'e göre kadının erdemli ve alımlı olması yeterlidir (Davis, 2009: 63). İslam dini kızların okumalarına karşı bir emir vermemektedir, ancak kamusal alan içindeki kadın erkek rollerinin din yoluyla belirlenmesi, kadın için bu alanı oldukça daraltmaktadır. Bu durum kızların ilkokuldan daha fazla okumasını önemsiz ve gereksiz hale getirmektedir. Dolayısıyla klasik dönemde kadınların ilköğretim sonrası eğitimlerine devam etmeleri hiçbir suretle teşvik edilmemiş ve hatta İslam uleması tarafından kız çocuklarının eğitimlerine devam etmelerinin ne kadar yersiz ve gereksiz olduğu defalarca önemle vurgulanmıştır (Somel, 2000: 223-237). 'Fatima'nın El Değirmeni' hadisesi toplumun kadınlara yönelik tutumunu oluşturan bir öğreti haline gelmiştir.

“Ebu Davud, Ebu-l Verd İbn-i Semame'den nakletmiştir ki, Hz. Ali (a.s) İbn-i A'bed'e şöyle buyurdu: “Acaba kendim ve Resulullah'ın kızı Fatıma ile ilgili sana bir şey anlatayım mı?” Sonra şöyle buyurdu: “Resulullah'ın (s.a.v) en çok sevdiği şahıs Fatıma idi. O benim evimde bulunduğu sırada el değirmenini çevirmekten elleri nasır bağlamıştı. Tulum ile su taşımaktan boynunda iz kalmıştı. Evi sürekli süpürdüğünden elbiseleri tozlanıyor ve ocağın ateşini yakmaktan elbisesi siyahlaşıyordu. O bu işler neticesinde rahatsız olmuştu. (Bu sıralarda) Resulullah'ın (s.a.v) yanına bir köle getirdiklerini duyduk. Fatıma'ya: “Babanın yanına gidip sana bir hizmetçi vermesini istemez misin?” (Fatıma bu iş için Peygamberin bulunduğu yere) gitti, ama Resulullah konuşuyordu; utanıp (sözünü söylemeden) geri döndü. Ertesi gün biz yatakta bulunduğumuz halde Resulullah (s.a.v), yanımıza geldi ve Fatıma'nın başı ucunda oturdu. Fatıma babasından utanarak başını yorganın altına soktu. Sonra Peygamber (s.a.v) buyurdu ki: “Âl-i Muhammed'in, dünkü isteği ne idi?” Fatıma susup bir şey söylemedi. Ben dedim ki: "And olsun Allah'a ben sana söyleyeceğim, ey Allah'ın Resulü! Bu (kızınız), benim evimde el değirmeni çevirmesi yüzünden eli nasır bağlamıştır; tulum ile su taşımaları neticesinde boynunda iz kalmıştır; evi süpürmesi elbiselerini tozlandırmıştır; ocak yakması yüzünden elbiseleri siyah olmuştur; biz senin yanına bir köle veya hizmetçi getirdiklerini öğrendik (bu yüzden) ben ona: "babandan sana bir hizmetçi vermesini iste" dedim.

Sonra Ebu Davud Resulullah'ın (s.a.v), Hakem'in hadisinde yer aldığı bir şekilde ona cevap verdiğini söylemiştir.

Yani Resulullah (s.a.v) cevapta buyurdu ki: "İstediğinizden daha hayırlı olan bir şeyi size öğretmemi istemez misiniz? Yatarken 34 defa tekbir getirin (Allah-u Ekber deyin), 33 defa Sübhanallah ve 33 defa da Elhamdulillah söyleyin! Bu sizler için cariyeden daha iyidir".⁶

Hadise kadınlara gerçek işlerinin çocuk bakmak, yemek yapmak, ev işi yapmak, zorluklara sabrederek yaklaşmak olduğunu telkin eden bir vaaz niteliğindedir. Hadisin hiçbir yerinde eğitim görüp kendini geliştirmesi gerektiğiyle ilgili bir kısım bulunmamaktadır (Davis, 2009: 61).

Bütün bunlara rağmen üst düzeyde eğitim almak isteyen kızlar da yok değildir. Ancak bunun tek yolu özel derslere başvurmaktan geçer. Bu da yalnızca ileri düzey yönetici sınıfına mensup ailelerin kızlarına nasip olmaktadır. Eğitimin bu kadar kısıtlı olması ve din gerekçe gösterilerek kadının kamu alanlarının dışında bırakılması meslek alanlarının çoğunu kadınlara kapatmaktadır.

⁶ http://www.islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/fatima_as_kimdir_3/fazilet/fazilet1.htm

Ev dışına çıkma, iş yapma ve çalışma hakkı elinden alınmış Osmanlı kadını bütün gününü evde kafesler arkasında geçirmek durumundadır. Bunun sonucu bütün gün ev içinde yapacak bir şey bulamadığı için sürekli uyuyan, tembellik yapan, zihinlerini çalıştırması ve geliştirmesi için okuma fırsatı verilmeyen, halinden memnun, şikâyet etmeyen, merak etmeyen, üretemeyen kadınlar oluşmaya başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı halkını özellikle de kadınlarını yakından inceleme fırsatı bulan Julia Pardoe, Sultanlar Şehri İstanbul adlı kitapta bu konuya şu sözleriyle değinmiştir:

“Türk kadınının neredeyse hiç tahsil görmemesi ve buna bağlı olarak dar kafalı olması, tadını çıkardığı o sakin, umursamaz ve tembelce saadetin bir başka sebebidir. Hassasiyetleri asla uyandırılmamıştır, hisleri ve itiyatları pek müşkülpesent değildir; dimağlarının fazla incelik kazanmasından kaynaklanan suni arzuları yoktur; bu yüzden de daha kabiliyetli kadınların ruhunu kabartan ve çökkünlüğe neden olan bir dolu kuruntu, endişe ve şüpheyile kendilerine eziyet etmezler. Ona eşarplar, elmaslar, İstanbul’da büyük bir konak ve Boğaziçi’nde güneş olan bir köşk verin, bir Türk kadını mesut bir zevce havasına bürünüverir; ıvır zıvırla kendini oyalar, vakit geçirmekten başka bir şeye aldırılmaz; beden olarak kadındır ama yüreği çocukçadır” (Pardoe, 2009: 86)

Julia Pardoe, Osmanlı kadınının gün içinde ev ve harem hayatına dair olguları da ev ziyaretleri sırasında gözlemlemiş ve bu gözlemlerini yine bahsi geçen eserde belirtmiştir. Julia Pardoe, Türk kadının gününü şu şekilde açıklamaktadır:

“Umumiyetle bakıldığında kadınların edindikleri ihtiyatlar son derece lüks ve tembelce, tabi sabah erken kalkma huyları dışında. Faydalı bir işle meşgul olsalar çok şüphesiz takdire değer olan, ama can sıkıntısını her gün 2-3 saat uzatmaktan başka bir şeye yaramayan bu huylarını nereye oturtacağını doğrusu tam bilemiyorum. Vakitlerini giyinerek, süslerinin yerlerini değiştirerek, hamamda ve uykuda geçiriyorlar. Sanki su içer gibi istedikleri zaman uykuya dalıyorlar; kışın tandır örtülerinin altına sokulmaları, yazın da yastıklarına gömülmeleri yetiyor; 5 dakika içinde rüyalar âlemine gidiyorlar. Sahiden de bu mevzuda öylesine hünerliler ki nasıl bir Avrupalı Hanım dostlarını gezmeğe davet ederse onların da aynı soğukkanlılık içinde misafirlerini biraz kestirmeye davet etmeleri ender rastlanan bir şey değil” (Pardoe, 2009: 20).

Bütün bu rahat, lüks ve Pardoe’nün deyimiyle tembel yaşantının yanı sıra kadınların hiçbir işle meşgul olmadıklarını söylemek hata olur. Kadınların çalıştıklarına dair istatistiksel veriler devlet tarafından tutulmamış olsa da bazı alanlarda kadınların da

çalıştıkları bilinmektedir. Devlet tarafından bu verilerin tutulmamasının ana nedenlerinden birisi de Osmanlı toplumunda çalışma olgusunun özellikle devlet dairelerinde çalışmakla sınırlı olmasıdır (Çakır, 1996: 61). Bilindiği gibi Osmanlı kadınının memur olarak devlet dairelerinde yeri yoktur (Jennings: 1975: 55). Bu yüzden kadınların ev içinde, dışarıya çıkmadan halı, kilim ve kumaş dokuma; renkli ipliklere takviye edilen altın, gümüş ve sim ile kumaş üzerine işleme yapma, iplik bükme gibi dallarda çalışarak ev ekonomisine katkıda bulundukları bilinir. Üretilen işler parça başı ücretlendirilerek tüccarlar tarafından toplanıp satışa sunulmaktadır.

“Orta sınıftan kadınlar arzu ettikler zaman gezmeye çıkmakta veya hamama gitmekte serbesttirler; fakat babaları ve kocaları alışverişe gitmelerine izin vermezler bu yüzden de kadın satıcılar haremlere satış için onların ayaklarına giderler” (Lane-Poole’dan aktaran Akman 2011:51). Osmanlı kadınlarının çok sık alışverişe çıkma özgürlükleri olmadığı için bir ihtiyaç olarak doğan gezici kadın satıcılar yani bohçacılar toplumun önemli bir parçasıdır. Üst zümre kadınları alışverişlerini bu kadınların hareme getirdikleri öteberiler sayesinde yapabilmektedir. Bohçacı satacağı malları sırtındaki bohçada taşıdığı için bu adla tanınmaktadır. Bohçacıların büyük çoğunluğu Yahudi kadınlardan oluşuyorsa da Ermeni, Rum ve Fransızlar da ticaret alanında kendilerini göstermektedir. Giysi, tekstil malzemesi, güzellik ürünleri, kokular, mücevher, el işi dokumalar gibi değerli eşyaların da alım satımı bu kadınlar sayesinde gerçekleştirilmektedir (Farokhi, 1997: 163). Bohçacı kadınların yanı sıra kadınlar çamaşırcı dükkânı işletme, hamamlarda çalışma, dokumacılık ve ticaret gibi mesleklerde kendilerini gösterebilmişlerdir.

19. yüzyıla gelindiğinde devlet, kişi bazında düşünerek özel hayata inip, ferdi daha iyi tanımak ve onun hayatını iyileştirmek niyetindedir. Çünkü artık tebaayı denetim altında tutmak için şiddetin ve baskının yetmeyeceği, aynı çatı altında yaşayan bireylerin yurttaş bilincine ulaşmaları gerektiği düşünülmektedir ve bu bilince ulaşmanın yolunun eğitimden geçtiği gerekçesiyle harekete geçilmiştir (Ortaylı, 2009: 186). Bunun yanı sıra dönemin seçkin yazarları da kadınların özgürlük yolunda atmaya başladıkları adımları destekleyici eserler yaratmıştır. Münif Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal, Saffet Paşa vb. aydınlar edebi eserlerinde özlem duydukları toplumsal kadını,

yazılarındaki kahramanlar aracılığıyla betimleme yoluna gitmişler ve toplumun geri kalma nedenlerinden birinin kadınların eğitimden yoksun bırakılarak bu alana önem verilmemesi olduğu konusunda birleşmişlerdir (Akyüz, 1999: 143). İşte bu yüzden hem kadınların eğitim alma isteklerine cevap vermek hem de batılılaşma sürecini hızlandırmak düşüncesiyle modern eğitim kurumları açılmasını destekleyici adımlar atılmıştır. Kadınların kendilerini eğitim alanında geliştirme istekleri, toplumdaki tüketici konumlarından üretici konuma geçmeyi hedeflemeleriyle birlikte kızların okuyabileceği okulların sayısında bir artış gözlemlenmektedir (Aksoy, 2005: 50). Tanzimat öncesinde eğitim zorunluluğu olan sıbyan mekteplerine ek olarak, bugünkü İstanbul Üniversitesinin temellerini teşkil eden Darülfünun, erkek ve kızların ayrı yerlerde eğitildikleri rüşdiyeler (liseler), ziraat, sanayi mektebi; kadınlara yönelik eğitim veren ebe mektebi, şimdiki Galatasaray Lisesi'nin temellerinin atıldığı Mekteb-i Sultani, Telgraf Mektebi ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye bu dönemde eğitime başlayan okullar arasında yer almaktadır (Tamer, 2006: 11)

Bunun yanı sıra sağlık alanında çalışan kadınlar da vardır. Bu kadınlar özellikle kadın hastalıklarında uzmanlaşmış ve bu uzmanlıklarını sadece kulaktan duyma bilgilerle edinmişlerdir. Tanzimatla birlikte bu konuda kadınların eğitim görmeleri gerekli görülmüş ve 1842'de hekimbaşı tarafından Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursları açılması için devlete bir öneri götürülmüştür. Kabul edilmesiyle birlikte 1843 yılında Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimine başlanmıştır. Bu eğitim Osmanlı tarihinde kadınlara yönelik verilmiş ilk mesleki eğitim olma özelliği taşımaktadır (Yıldız Topçu, 2009: 448). Mesleki eğitimin yanı sıra 1859'da İstanbul'da ilk kız rüştiyesi '*Cevri Usta Kız Rüştiyesi*' kurulmuştur. Okulun, kızlara yönelik uygulamalı bilimlerde eğitim vermesi ve böylece gerekli görülen becerileri kazandırması planlanmıştır. 1869'a kadar İstanbul'un değişik semtlerinde rüştiyelerin sayısı 7'yi bulmuştur. Burada en büyük sorun kızları eğitmekle görevlendirilecek yeterli sayıda nitelikli bayan öğretmen bulunmamasıdır. Bu da derslerin yaşlı ve ahlaklı olduğuna inanılan erkek öğretmenlerin ve becerikli, bilgili gayrimüslim kadın ustaların ders vermeleri için görevlendirilmesiyle geçici olarak çözülmüştür. 1870'te Darülmuallimat adlı kız öğretmen okulu açılmış ve

Osmanlı İmparatorluğu kız öğrencilerini eğitmek üzere kendi öğretmenlerini yetiştirmeye başlamıştır (Yıldız Topçu, 2009: 445).

2.2.2. Eğlence Hayatı

Kadınlar hem ev içinde hem de ev dışında kendilerini eğlendirmek üzere bir düzen oturtmuşlardır. Ev içinde hoşça vakit geçirmenin en kolay yolu konuk ağırlamaktır. Osmanlı kadınları konuklarıyla birlikte türlü oyunlar oynar, şarkılar söyleyip raks eder, Karagöz ve masalcı teyzenin masallarıyla rahatlar ve eğlenirler (Davis, 2009: 177). Özellikle Ramazan aylarında masal anlatımları ev eğlencelerinin başını çekmektedir. Harem kadınlarını masal anlatarak eğlendiren kadınlara masalcı adı verilmektedir. Genellikle masallar yaşlı ve bilge kadınlar tarafından anlatılmaktadır. Julia Pardoe, ramazan ayı içersinde misafir olduğu bir evde masalcının masallarını dinleme fırsatı bulmuş ve durumu şu sözleriyle okurlarına aktarmıştır:

“Aramıza çok tatlı yaşlı bir masalcının da katıldığı ana daireye geçtik. Bu zat masallarıyla akşamın yeknesaklığını kırmak üzere çağırılmıştı. Ramazan sırasında çok yaygın olan bir gelenek, Türk hanımları için güzel bir vesile teşkil eder; böylece rahatlarına düşkünlükleriyle münasip bir şekilde, uzanıp yorulmaksızın kafalarını dinlendirirler” (Pardoe, 2009: 22).

Ev içinde kendilerini eğlendirip oyalamak için bu şekilde uğraşlar bulan Osmanlı kadınları ev dışında da kendilerini eğlendirmek için hamamları kullanmaktadır. Hamamlar, kabaca yıkanılan yerler olarak tanımlansa da, kadınlar için bundan fazlasını ifade etmektedir. Hamamlar, kadınların konuşup eğlendikleri, oynadıkları, rahatladıkları, sohbet ettikleri bir yer olarak görülmektedir. Hamamlar Osmanlı döneminde kadınların güzellik salonu olarak da tanımlanabilir. Burada kadınların saçları, çeşitli karışımlarla boyanır, taranır ve farklı şekillerde örülür, kaşları alınır ve boyanır. Tırnaklarına kına yakılır vücudundaki tüyler temizlendikten sonra hamamcı kadın tarafından vücudu keselenerek mis kokulu sabunlarla yıkanır (Davis, 2009: 151). 18. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan Lady Montegu de hamamda pek çok kez vakit geçirmiş ve anılarını kaleme almıştır. Lady Montegu’nün betimlemesiyle hamam:

“Burası, üzerine kubbeli taş bir bina, tavanda biraz ışık verecek kadar küçük bir açıklıktan başka penceresi yok. Hamam bu şekilde birbiriyle bağlantısı olan

beş bölümden meydana gelmiş. En dışarıda olanı, ötekilerden daha küçük ve sadece bir giriş görevi yapıyor. Hamamcı kadın da bunun dışında duruyor. Kibar hanımlar, genellikle bu kadına beş-on para bahşiş veriyorlar... Hamamın ikinci bölümündeki birinci sıranın sedirlerinin üzeri, minderler ve ağır seccadelerle döşeli idi. Bunların üzerinde hanımlar, arkasındaki ikinci sıralardaki sedirlerde de cariyeleri oturuyordu. Herkes soyunmuş, yani hiçbir güzelliği ve kusuru saklamayacak derece anadan doğma, çıtırçıplak olduğu için, hanımla cariyeye arasında hiçbir fark kalmamıştı... Bunların bazıları birbiriyle konuşuyor, bazıları iş görüyor, bazıları kahve veya şerbet içiyordu, bazıları da sere serpe peykelerin üzerine uzanmıştı. Böylece, hepsi değişik şekilde hareket halindeydiler.

Genellikle 17-18 yaşındaki cariyeleri de, hanımlarının saçlarını çeşit çeşit örmekle meşguldüler. Kısacası, bu hamam şehre ait bütün haberlerin verildiği, dedikoduların yapıldığı bir kadın kahvehanesi idi. Hanımlar, genellikle buraya haftada bir kere geliyor ve en aşağı 4-5 saat kalıyorlar” (Montagu, 1973: 48-50).

Hamam eğlencelerinin yanı sıra Osmanlı kadınları arabaların çoğalmasıyla göreceli bir özgürlük elde etmişler ve dışarı çıkabilmeye başlamışlardır. Bu da onların ev dışı eğlencelerinin içinde sayılabilir. Özellikle Lale Devri’nde içi rengârenk astarlarla kaplı, püsküllü saten minderler ve yastıklarla süslenmiş, pencereleri yaldızlı kafeslerle korunan arabalar çoğalmıştır. Hanımlar ancak bu kafesler arkasından dışarı bakabilmektedir (Davis, 2009: 151-152). Julia Pardoe, Kapalıçarşı ziyareti sırasında bu göreceli rahat ve kadının dışarı çıkmasına olanak sağlayan araçlardan birini kullanmış ve deneyimlerini şu şekilde aktarmıştır:

“Arabayı gördüğüm an, perinin külkedisi için kabaktan yarattığı arabanın nasıl bir şey olabileceği gözümde kusursuz bir şekilde canlandı. Üstü kapalı ufak bir londa tarzında olan arabanın dışı baştan aşağı koyu kırmızı kumaş, mavi ipek saçaklar ve püsküllerle döşenmişti; içi ise tam olarak yaldızlanmış bir zencefilli çöreği andırıyordu. Her iki yandaki kapılara yalnız ana hatları göstermeye yetecek dört yuvarlak ayna oturtulmuş, pencere yerine yaldızlı kafesler konmuştu; kafeslerin delikleri son derece küçüktü ve vaziyetimiz hiç iç açıcı değildi. Dahası serbestçe soluk almam neredeyse imkânsızdı. Bu yüzden soğuğa rağmen kafesler açıldı. Bu ayarlamadan sonra, kuştüyü döşek ve işlemelerin yarattığı lüks içinde ayaklarımı Türk usulü altıma alarak saten minderlere rahatça yerleştim” (Pardoe, 2009: 35).

Pardoe’nün de belirttiği gibi kadının dışarı çıkması ancak her tarafı ince delikli kafeslerle dışarıdan görülmediği takdirde sağlanmaktadır. Ancak Osmanlı’nın son dönemlerine doğru kadınlar kafessiz arabaları da kullanmaya başlamışlardır.

Resim 4: Yuşa Tepesinde Kadınlar.

(<http://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Konstantiniyyeden-Istanbula/32>)

Erişim Tarihi: 25.12.2015

Resim 4’te bu arabalara bir örnek görülebilmektedir. Görsel, döneme fotoğraflarıyla ışık tutan Abdullah Frères tarafından çekilmiştir. Üç kardeş birlikte çalıştıkları için Abdullah Biraderler olarak ün kazanmışlardır. “Almanya İmparatoriçesi Augusta’nın yaptıracığı madalya için, Sultan Abdülaziz’in portresini 1863 yılında çekerek, Sultan Abdülaziz tarafından, irade-i seniye ile “Ressam-ı Hazret-i Şehriyari” unvanı alarak saray fotoğrafçılığına atanmıştır” (Özendes, 1999:185). Bu fotoğrafta 3 kadın ve bir çocuk Yuşa Tepesi’nde yabancı gözlerden ırak bir şekilde oturmuş dinlenmektedir. Her birinin sadece ince bir çizgi halinde gözleri görülebilmektedir. Yüzleri gözükmeyen ruh halleriyle ilgili bir şey söylenememektedir. Ancak günlük rutinlerinin dışında bir aktivite yaptıkları için iyi hissettikleri varsayılabilir.

Bunların yanı sıra arabadan daha eski olan kayık kullanımı da kadınların eğlenceleri arasında yer almaktadır. 18. yüzyılda diğer pek çok konuda olduğu gibi kadınlar için kayık kullanımına da çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Tüm bunlara ilaveten 1720’li yılların Lale Devri’nde kadınlara yönelik olmasa da pek çok eğlence düzenlenmektedir. Bazı durumlarda kadınlar bu eğlenceleri görülmeyecek şekilde

kafesler arkasından ya da perdelerle çevrilmiş bir çadırın açıklık bırakılmış olan aralığından izleme imkânı bulabilmektedir.

Görüldüğü gibi pek çok konuda baskı altında kalan kadın sorgulamaksızın bu baskılara boyun eğmektedir. Özel bir ferman olmamasına rağmen bu şekilde yaşamaya alışmış ve sorgulamaksızın bu kurallara bağlı kalmışlardır. Bu baskılar dolayısıyla Avrupalı hemcinslerinin kalkınmak ve haklarını korumak için kendilerinde buldukları gücü Osmanlı kadınlarının bulamamaları sağlanmaktadır. Erkek egemenliğini bu yasaklamalarla kadına hissettiriyor, kadın ise toplumda az görünüp, gizlenerek erkeğin egemenliğini kabul ediyordu. Bu durum kadınların eğlencelerini de toplumdan uzak, gizlenerek yaşamak zorunda kalmalarına neden olmuştur.

2.2.3. Giyim-Kuşam ve Moda

Bu bölümde özellikle İstanbul ve çevresindeki kadınların giyim kuşam zevklerine değinilecek ve genel bir silüet çizilmeye çalışılacaktır. Zira dönemin giyim ile ilgili pek çok detaylı betimlemeleri İstanbul'a gelen gezginler tarafından aktarılmaktadır. Bu aktarımlarda İstanbul kadınlarının gösterişli bir şekilde giyindiklerine değinilmişse de bu kırsal kesimlerde yaşamış kadınlar için geçerli değildir. Kırsal kesimlerde yaşayan kadınların hayatları ile büyük şehirde yaşayan şehirli kadının ya da sarayda yaşayan saray kadınlarının hayatları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Köylü kadınlar üretime erkekleriyle birlikte çalışarak katkıda bulunurken, merkezi yerlerde bu sayı nerdeyse yok denecek kadar azdır (Kurt, 1999: 439). Kırsal kesimlerde kadının yine katmanlar halinde giyindikleri betimlense de sade kumaşlar ve gösteriştan oldukça uzak kıyafetler kullandıkları bilinmektedir. Anadolu köyleri ve kırsal kesimlerde yaşayan kadınlar başörtüsü kullanmaktadırlar. Baş örtmenin temelinde dini inanç ve gelenekler vardır. Ataerkil toplumun değer yargılarının ön planda tutulduğu, toplum tarafından kabul edilme endişeleri de önemli bir rol oynamaktadır. Din ve geleneğin yanı sıra ev işlerinin yapılması sırasında rahatlık da sağlamaktadır (Benazus, 2010: 324). Batılı seyyahlar ve araştırmacılar şehir merkezlerine yaptıkları gezilerde edindikleri gözlemlere dayanarak tüm Osmanlı kadını aynı şekilde genellemişlerdir (Tuş, 1996: 13). Bu yüzden kırsal kesimde

yaşayan kadınlar ile ilgili fazla kaynak bulunmamaktadır. Bu durum araştırmanın genel olarak İstanbul çevresiyle sınırlandırılması gerekliliğini doğurmaktadır.

Resim 5: Osmanlı Kadınının Ev İçi ve Ev Dışı Giysilerinin Gösterimi,
Sebah & Joaillier.
(Eldem, 2014: 27)

Daha önce de değinildiği gibi kadınların ev içi ve ev dışı olmak üzere adeta iki farklı hayatı vardır ve bu hayatlar birbirinden tamamen farklı giysilerle var olabilecekleri yerlerdir. Bir kadının nasıl ki ev içinde giydiği giysiyle dışarı çıkması hoş karşılanmıyorsa, ev dışında giydiği giysiyle de ev içinde dolaşması hareket kısıtlılığı sağlayacağından uygunsuz kaçmaktadır. Resim 5, hem ev içi hem de ev dışı giysilerinin gösterildiği bir fotoğraf olma özelliği taşımaktadır. Fotoğrafta soldan sağa İslam kadınının ev içi giyimi, İslam mektep çocuğu, İslam kadınının sokak giysisi gösterilmektedir. Fotoğraf incelendiğinde ev içinde genel olarak üç etek entari giyildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra entarinin etek uçlarının bel hizasında takılmış kemerle toplandığı fark edilir. Bu yolla içe giyilmiş şalvar da görülebilir olmuştur. Ayrıca iç mekânda baş ve yüzün açıkta bırakıldığı ancak baş aksesuarı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ev dışı giyiminde de sadece gözlerin görülmesine müsaade edilerek baş ve yüz örtülmekte ve yakası geniş bir ferace ile kadın bedeni gizlenmektedir. Ferace, iç giysisinin ne olduğunu gizleyecek kadar geniş ve uzun olarak kullanılmıştır. İki başlık

altında incelenecek olan bölüm aynı zamanda da büyük şehir kadınının Osmanlı imparatorluğundaki yaşamına ışık tutacaktır.

2.2.3.1. Ev İçi Giyimi

Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok Türk kadınının aynı tarzda giyindikleri bilinmektedir. Osmanlı'da giysiler için kullanılan birbirinden farklı terimler olsa da tarihi kayıtlar bu giysi çeşitlerinin kesim ve biçim özellikleriyle ilgili çok fazla bilgi vermez. Osmanlı kıyafeti en genel şekliyle bol dökümlü, katmanlı ve uzun olarak tanımlanabilir. Giysileri detaylı bir şekilde anlatmadan evvel hem 18. hem de 19. yüzyıla ait birkaç giysi görselinin incelenmesinde yarar olacağı düşünülmektedir. Böylelikle iki yüz yıla yayılmış olan araştırma konusunda genel bir Osmanlı kadını giyim kuşamı irdelenecek ve dönemler arasında kıyaslama yapılabilecektir.

Resim 6'da Sadberk Hanım Müzesinde bulunan 18. Yüzyıla ait bir entarinin görseli görülmektedir. Entari koyu sarı ipekli dokuma üzerine doğaya ait formların ipek ipliklerle işlendiği bir yapıdadır. Entari form olarak 18. yüzyılın tipik özelliklerini yansıtmaktaysa da işleme kompozisyonunda geleneksel yapıdan farklı detaylar gözlemlenmektedir. Entarinin önden, boydan boya açık bırakıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kol uçları Osmanlı geleneksel giysi yapısına uygun olarak uzun bırakılmış, yırtmaçlar ve işlemelerle şekillendirilmiştir. Göğüs hizasında birit ve örme düğmelerle iliklenen entarinin kenarları simli harç ile süslenmiştir. Beline takılan bir kemerle bel kısmı vücuda oturur hale getirilmeye çalışılmıştır. Bürümcük kumaştan yapılmış bir gömlek entarinin içine giydirilmiştir. Bu da geleneksel Osmanlı giyiminin vazgeçilmez nitelikleri arasındadır.

Resim 6: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Entari, 18. yy.

(Görünür, 2010: 63)

Giysilerde renk, motif, kompozisyon, kullanılan tekniklerde ve materyallerde çok fazla çeşitlilik bulunmaktadır. Ancak bu çeşitlilik geleneksel kalıpların içine yedirilmiş ve bu kalıplardan çok da dışarı çıkılması uygun görülmemiştir. Yine aynı yüzyıla ait farklı bir entari Resim 7’de görülmektedir. Açık çağla yeşili renklerine sahip ipekli dokuma üzerine ipekli ipliklerle işleme yapılmıştır. İşlemeler stilize edilmiş kayalar üzerinde evler ve etraflarını sarmış çiçeklerle oluşturulan bir kompozisyon ile sunulmuştur. Bir önceki örnekte olduğu gibi derin oyulmuş yaka 18. yüzyıl entarilerinin tipik karakterini taşımaktadır. Entari boydan boya açık olup kollar vücuttan uzun tutulmuş ve kol ağzları yırtmaçlar kullanılarak şekilli kesilmiştir. Birit ilikler ve örme düğmelerle göğüs hizasında iliklenen entarinin bel kısmına dönemin tipik özelliklerini taşıyan bir kemer takılmış ve bel vurgulanmaya çalışılmıştır. Entari içine bürümcük kumaştan yapılmış bir gömlek giydirilmiştir.

Resim 7: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Entari, 18. yy.

(Görünür. 2010: 61)

19. yüzyıla gelindiğinde giysi formları bir miktar değişikliğe uğrasa da alışlagelmiş geleneksel yapısından çok da uzaklaşmamıştır. Örneğin Resim 8’de Sébah & Joaillier stüdyosunda çekilmiş bir fotoğraf görülmektedir. ‘Doğu Güzeli’ adını taşıyan bu fotoğrafta kadın, ev içi giyimiyle poz vermiştir. Önden açık entari yine göğüs hizasında iliklenmektedir. Ancak daha önceki örneklere göre farklı bir yaka formunun kullanıldığı görülür. Kol uçları, giysi kenar süslemeleri geleneksel yapıdan çok farklılaşmamıştır. Belde kullanılan kemer de yine geleneksel yapıya bir gönderme yapar. Bütün bunlar bir kenara bırakılıp genel hatlarıyla fotoğraf incelendiğinde Osmanlı giyiminde katmanların, kumaş dökümlerinin ve işlemlerin ne kadar önemli bir

yeri olduğu anlaşılabilmektedir. Ayrıca baş aksesuarı da önemli bir detay olarak giysileri tamamlamaktadır.

Resim 8: Doğu Güzeli, Sébah & Joaillier, 1890.

(Özendes, 2004: 82)

Bütün bu görsellerin ışığında giysi çeşitleri üç farklı katman olarak incelenebilir. Bunlardan ilki şalvar ve gömlektten oluşan iç giyimi olarak nitelendirilebilen giysilerdir. Gömlek, ince ve iç gösteren bir kumaştan yapıldığı için giyenin göğüs hatlarını belirgin bir şekilde gözler önüne sermektedir. Uzun ve dökümlü kolları entarinin altından sarkacak bir yapıya sahiptir. Entarinin altına bol dökümlü ve ağı düşük şalvarlar giyilmektedir. Şalvarlar işlemeli, desenli olabileceği gibi düz renkte de olabilirler. Belleri çok geniş olduğu için uçkur denilen bir iple bağlanmak suretiyle giyenin vücuduna göre ayarlanabilir bir yapıya sahiptir. İkincisi ise entari, hırka, cepken, ceket ve kaftandan oluşan üst giyimidir. Entari gömleğin üzerine giyilen ve

vücuda kemer ile oturan bir yapıya sahiptir. Etekleri yerlere kadar uzanır hatta bazıları yerde sürünür uzunluğa sahiptir. Belden aşağı bollaşarak inen entarilerin üç parçalı ya da iki parçalı olan modelleri vardır. Düğmeli olan modellerde giyen kişinin statüsüne göre elmas ya da altından yapılmış mücevher şeklinde düğmeler kullanılmaktadır. Yine mücevherlerle süslenmiş ya da som altından yapılmış kemerler ya da kuşaklar entarinin üzerinden takılarak kadınların bellerini süslemektedir (Davis, 2009: 207-208). Tabi ki bu da kadınların statülerine göre şekil değişiklikleri gösterebilmektedir. Entarinin de üzerine hırka ya da kaftan giyilmektedir. Kaftanlar değerli ve ağır kumaşlardan yapılan, zaman zaman kürklerle bezenen bir üst giysisi olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü katmanda ise ferace ve yaşmaktan oluşan dış giyimi bulunmaktadır. Her Osmanlı kadını ister saraya ister şehre ait olsun ferace ve yaşmaksız sokakta dolaşamazdı.

Şimdi bu bilgiler dâhilinde özellikle 19. yüzyılda çekilmiş fotoğraflar incelenerek daha detaylı bir yorumlama yapılabilir. Fotoğraf okumalarının hem kadın figürlerin dönem duruşları, hem de giyimlerinin dönem özelliklerinin açığa çıkarılması açısından faydası olduğu düşünülmektedir. Dönemin ünlü fotoğrafçılarından Frères ve Sébah 19. Yüzyıl'da çekmiş oldukları fotoğraflarla çok zengin bir kaynak bırakmıştır. Örneğin Resim 9'da Sébah & Joaillier stüdyosunda çekilmiş bir fotoğraf görülebilmektedir. Genel olarak ev içi düzeninin de canlandırıldığı fotoğrafta kadın bir bacağı altına alarak minderlerin üzerine yere oturtulmuştur. Katmanlar halinde giyilmiş olan giysilerin en altında beyaz gömlek ve şalvar, üzerinde de üç etek entari bulunmaktadır. Entarinin de üzerinde sim sırma işlemeli bir cepken giyilmiştir. Şalvarda ve üç etek entarideki işleme, şatafat ve süs dikkat çekici unsurlar arasındadır. Benzeri işlemler ayakların sadece ucunu kapatan bir yapıya sahip olan terliklerde de fark edilmektedir. Osmanlı iç giyiminin tamamlayıcısı olarak görülen baş aksesuarı da yandan sarkan bir püskülle oluşturulmuştur. Özellikle bu, varlıklı bir aileye mensup olduklarını gösterir.

Resim 9: Ev İçi Giyimi, Sébah & Joaillier, 1894.

(Özendes, 2004: 17)

Statülerin giyim kuşam formlarında çok da etkili olduğu söylenemez ancak giysilerin gösterişi, süs detayları ve kullanılan mücevherlerle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Maddi durumu ne olursa olsun her kadının altın kolye, bilezik ya da yüzük gibi mücevherlere gücü ölçüsünde sahip olduğu söylenebilir. Mücevherler giyimin bir parçası olarak görülür ve kadınlar tarafından arzu edilirdi. Bu konuda D'ohsson 'XVIII. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler' kitabında (tarihsiz: 86) şöyle der:

“Halleri vakitleri ne olursa olsun, altın yahut gümüşten, küpe, bilezik, gerdanlık ve kemer takmayan kadına hemen hemen rastlanmaz. Daha yüksek mevkilerde olanlarda ise bu süs eşyası en hâlis incilerden ve her çeşit değerli taşlardan olur. Kadınlar çok defa beş, altı yüzüğü bir arada takar. Bütün parmaklara, başparmağa bile yüzük takıldığı olur.”

Resim 10’da yine Sebah & Joaillier stüdyosundan bugünlere kalan bir fotoğraf görülebilmektedir. Giysi; İç gömlek, şalvar ve entari olarak katmanlar halinde giyilmiştir. Özellikle entaride tüm bedenini yanı sıra etek uçları, yaka ve kol uçlarında işleme ve oyların kullanıldığı görülebilmektedir. Kollar geniş ve yırtmaçla açılabilir bir yapıya sahiptir. Bel bir kumaşla sımsıkı sarılmış ve bu kumaş kemer vazifesi görmüştür. Mücevher kullanımı, giyside işleme ve süs detayları göz önünde bulundurularak sade sayılabilecek olan bu giysi giyenin çok varlıklı bir aileye mensup olmadığı varsayımının yapılmasına olanak sağlayabilir.

Resim 10: Türk Kadını, Sébah & Joaillier, 1894.
(Özendes, 2004: 16)

Resim 11’de saray fotoğrafçısı olarak görev almış Abdullah Frères objektifinden bir fotoğraf görülmektedir. Fotoğrafta ev içi ortamında fotoğraflanmış iki kadın görülebilmektedir. Daha önceki örneklerle benzerlik gösteren katmanlar halindeki giysiler; süs, şatafat ve mücevher kullanımıyla diğerlerinden ayrılır. Etek uçları yerlere kadar uzanan entarilerinin etek ucu, kol ucu ve yakalarının, oyanın yanı sıra işlemelerle

de zenginleştirildiği görülür. Benzer yapıda oyalar, iç gömleğin kol uçlarında ve yaka uçlarında da görülebilmektedir. Baş aksesuarları, giyilen kıyafetlerin kumaşı ve işleme detayları, inci ve altın gibi mücevherlerin kullanımı, görseldeki kadınların varlıklı bir aileye mensup olduğunu düşündürebilir.

Resim 11: Ev İçi Giysileriyle Kadınlar, Abdullah Frères, 1890.

(Özendes, 1998: kitap kapağı görseli)

Resim 12’de ev içi giyimine başka bir örnek daha gösterilmektedir. Şimdiye kadarki örneklerde hep otururken görülen Osmanlı kadını bu fotoğrafta ayakta dururken fotoğraflanmıştır. Giysideki katmanlar bu fotoğrafta daha belirgin bir şekilde analiz edilebilmektedir. Fotoğrafta kadın, derin dekoltesi, v yakalı bir iç gömlek ve dökümlü şalvar üzerine entari giymiş, belinden kalın bir kuşakla bağlamıştır. Kenarları oyalarla

bezenmiş entarinin kumaşındaki kendinden desenler rahatlıkla okunabilmektedir. Bunun yanı sıra kadının boynunda mücevherlerin kullanıldığı görülür.

Resim 12: Türk Kadını, Sébah & Joaillier, 1894.

(Özendes, 2004:18)

Giyim kuşam konusu daha önce incelenen fotoğrafların yanı sıra belgesel niteliği taşıyan minyatürlerden de rahatlıkla okunabilmektedir. Bu yüzden minyatürler dönemin ev içi kadın modasını belgelemesi açısından önemli eserler arasındadır. Özellikle 18. yüzyılda tekli figür çalışmalarıyla minyatüre yeni bir anlatım biçimi getiren dönemin saray nakkaşı Levni'nin bu konuda fazlaca eseri vardır.

“Levni figürü en canlı anında yakalayarak çevresini boşaltıp dikkati asıl konu olan figürde toplamak gibi buluşlarla önemli yeniliklere de imza atmıştır. Çoğunlukla tek figürlü kadın ve erkek resimleri yapan sanatçının resimlerde değişik giysileri ve başlıkları olan farklı sınıflardan insanları tasvir etmesi bakımından, eserleri belge özelliği de taşır” (Başkan, 2009:132).

Lale devrinin imparatorluğa getirdiği yenilikçi anlayış da Levni'nin bu eserlerinden rahatça okunabilmektedir. 18. yüzyıla kadar kadın figürü İslam inancının izin verdiği normlara uygun bir şekilde minyatürlere konu olmuşsa da Levni kadınları daha özgür, kendine güvenen kadınlar olarak betimlenmiştir. Bunun en önemli sebebi, araştırma konusu döneminde, Osmanlı imparatorluğunun batı ile ilişkilerinin farklı bir boyut kazanmış olmasıdır. Doğulu bir bakış açısıyla betimlenmiş olan resimlerde göğüs dekoltesinin vurgulanıyor olması tamamen yeni bir tutum olarak yorumlanır.

“Levni'nin minyatürlerinde kadın önem kazanmıştır. Özgür bir hava içinde kadının minyatürlerde görülmesi 18. yüzyıl'a rastlar. Daha önceki dönemlerde topluluk içinde yüzleri peçeli, saygılı bir duruş içinde çok az sayıda kadının gösterildiği minyatürler vardır. Ancak tek figür olarak 18. yüzyılda'da Levni ve Buhari'nin minyatürleriyle görülmeye başlamıştır” (Yılmaz, 2001).

Resim 13'de Levni'nin dönem kadınlarını betimlediği çalışmalarından bir örnek gösterilmektedir. Bu örnekte kadın figürünün oldukça rahat ve huzurlu bir şekilde uzandığı görülebilmektedir. Giysisinin vücut hatlarını belli edecek kadar dar olmasının yanı sıra göğüs dekoltesinin derinliği de dikkat çeker. Ayrıca anlatıldığı gibi giyimin yukarıda anlatılan Osmanlı kadın giyiminden çok da farklı olmadığı gözlemlenir. Tenini gösterecek kadar ince bir yapıda olan gömlek, entarinin içine giyilmiş ve kolları dirseklerden aşağı açılarak sarkıtılıp figüre daha çekici bir hava katmıştır. Çeşitli motiflerle desenlendirilmiş entari önden açıktır. Yatay pozisyonda olan figürün rahatlığı verilmek adına üzeri mücevherlerle kaplanmış kemeri açık bırakılmıştır. Bunun yanı sıra göğüs dekoltesinin gerçekten de bu şekliyle kullanılmış olup olmadığı konusu yeterince kesinlik kazanmıyorsa da kadınlarının bu şekilde betimleniyor olması bile dönemin zihniyet değişimini gözler önüne sermektedir. Figürün taşıdığı mücevher zengin bir kimsenin kadını olduğuna gönderme yapar ancak yine de bu minyatürde betimlenen kadın kimliği olmayan sıradan bir uyuyan genç kızdır.

Resim 13: Uyuyan Genç Kız, Levni.

([http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/Levni_16_Young_Woman, Sleeping Beauty.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/Levni_16_Young_Woman,_Sleeping_Beauty.jpg)), Erişim Tarihi: 25.12.2015

Dönemin bir diğer önemli nakkaşlarından Abdullah Buhari de kadın yaşamına ve giyim kuşam zevklerine ışık tutacak belgesel niteliğinde eserler kazandırmıştır. Resim 14 Buhari'nin 'Keman Çalan Kadın' adlı eserini göstermektedir. Figürün, Levni kadınlarının giysi detaylarına benzer formlar taşıdığı söylenebilir. İşlemeli turuncu şalvarı ve saydam gömleğin üzerine giydiği haki yeşili entarisi ön ortadan elmas düğmelerle iliklenmiş ve belden sonra açılır bir formla betimlenmiştir. Entarinin üstüne giydiği yakası kürklü kaftan, figürün ojeli ve yüzüklü eliyle zarifçe açılmış ve kaftanın içinin de kürk kaplı olduğu gösterilmek istenmiştir. Entarinin beli mücevher kaplı bir kemerle tutturulmuşken mavi renklerde bir kumaşla, drapeli bir form verilerek sarmalanmış hotoz üzerine de bir mücevher ilıştırılmış olduğu görülür. Ayaklarında sadece uçları görülen sarı bir terlik bulunur. Göğüs dekoltesinin burada da vurgulanıyor olması Osmanlı kadınının ev içi giyiminde dekolte giysiler kullanıyor oldukları varsayımı yapılmasına neden olmaktadır.

Resim 14: Keman Çalan Kadın, Buhari.

(And, 2002: 445)

Lady Montagu İstanbul'u ziyaretinde Türk giysileri giyip bu giysileri kontes dostlarına yazdığı mektuplarda giysi formlarını detaylı bir anlatımla aktarmıştır. Bu mektuplardan birinde Montagu şöyle der:

“Çok geniş bir şalvarım var. Bu şalvar gayet ince, gül penbesi, kenarı sırmalı damiskadan yapılmış. Terliklerim beyaz deriden ve sırma işlemeli. Şalvarın üzerine beyaz ipekten, etrafı kâmilan işlemeli bir tür gömlek sarkıyor... Entari, adeta vücuda göre biçilmiş bir caket... beyaz Şam kumaşından. Uzunluğu ayaklarıma kadar... Kürk Türk kadınlarının bazen giydikleri, bazen çıkardıkları ev libası... Başa kalpak denen bir serpuş giyiliyor” (Montagu, 1993: 43-46).

Montagu'nün açıklamalarında, minyatürlerde betimlenen giysi formlarıyla örtüşen bir yapı gözlemlenir. Montagu'nun ardından İstanbul'a gelen Julia Pardoe de bu

konuda gözlemlerine dayanarak bir seyahatname çıkarmıştır. Pardoe bir Türk tüccarın evini gözlemlemek adına izin almış ve gördüklerini şu şekilde aktarmıştır.

“Bütün kadınlar ince kurdeleden yapılma biyelerle süslenmiş ipek elbiselerin altına iç gömlekler giymişlerdi; desenli pazenden yapılma bol şalvarları ayak bileklerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı, başparmaklarını ancak örten sarı terlikleri ara sıra ayaklarına geçiriveriyor ve entarilerini, yani yere kadar değen elbiselerini sürükleyerek bunlarla çok rahat yürüyorlardı; ama daha sık olarak terlikleri de atıp haremde yalınayak dolaşmayı tercih ediyorlardı. Tek parça olan bu elbiseler, her iki yanda belden aşağıya kadar yırtmaçlı oluyor ve bele sarılan yün bir kuşakla birlikte giyiliyor. Kıyafet kışın kenarları kürklü, umumiyetle açık yeşil ya da pembe bir dar yelekle tamamlanıyor” (Pardoe, 2009: 20).

Ev içinde kısıtlama olmaksızın istediği gibi giyinen kadın evinin dışında tamamen başka bir şekle bürünmektedir. Kadın giyiminin ev içinde dekolte, bol mücevherli, renkli renksiz sonsuz seçeneğe sahip olmasının sebebi onu kimsenin göremeyecek olmasıdır. Ev dışına çıkmak mahrem hayatını gözler önüne sermek anlamına geldiği için gizlenmek zorunda kalacaktır.

2.1.3.2. Sokak Giyimi ve Örtünme

“Kadınlar sokağa çıktıklarında uzun ve kapalı giysiler giyer, yüzlerini de göz hizasına kadar siyah ya da beyaz peçe ile örterlerdi. Kadınların kocalarından, babalarından ve aile içindeki erkeklerden başkalarına güzelliklerini gizlemeleri bir dinsel buyruk olduğu için, on iki yaşından büyük genç kızlar da aynı şekilde örtünürlerdi” (Tez, 2008:249). Bu yüzden kadın namusunu örtünerek korurdu. İdeal olanı kadınların hiçbir yerinin toplum içinde erkekler tarafından görülmemesidir. Bu yüzden vücut hatlarını gizleyen feraceler giymekte ve her zaman olmamakla birlikte genellikle yüzlerini örten yaşmaklar takmaktadırlar. Kışın yünlü, yazın ipekli kumaşlardan yapılan feraceler kolları ve bedeni bol, önden açık ve yere kadar inen bir giysi türüdür. Ellerini feracelerinin de içinde gizleyen kadınların sadece gözleri görünmektedir. Bu konuda D’ohsson daha önce adı geçen kitabında izlenimlerini şu şekilde anlatır.

“Türkler, kendilerine mahsus âdetlere sahiptir. Bu yüzden kadınlar nâdiren evden çıkar. Ama dışarı çıktıkları zaman «ferâce» dedikleri uzun bir maşlah

giyerler. Yazlık ferâceler Ankara yününden, kışlıklar çuhadan yapılır. Bunların omuzlara kadar düşen çok geniş bir yakası vardır. Yakalar umumiyetle kırmızı, mavi yahut yeşil satenden yapılır. Yüzlerini iki ayrı muslin tül ile örterler. Birincisi burnun ortasından başlar, bütün göğsü örterek göbeğe kadar iner. İkincisi de gözkapaklarına kadar bütün başı kaplar. İkisi birlikte o şekilde düzenlenmiştir ki, sadece gözleri görünür” (D’ohsson, tarihsiz: 90).

Resim 15: Yaşmaklı Müslüman Kadınlar, 1790.

(Sevim, 2002: 123)

Resim 15’te gösterilmekte olan figür D’ohsson’un tanımlamasına birebir uyan bir betimlemedir. 18. yüzyıl Osmanlısında yaşamış kadınları betimleyen gravürde gösteriştense feraceler giyen iki figür betimlenmiştir. Figürler, sadece gözleri görünecek şekilde yüzünü ve başını beyaz bir yaşmakla örtmüştür. Üzerine giyilen ferace, içine giyilen giysinin hangi forma sahip olduğunu okumayı zorlaştırır. Giysinin gösterişsiz olması figürün çok da varlıklı olmayan şehirli bir kadın olduğunu düşündürür. Ayaklarındaki ayakkabıların, dönemin minyatürlerinden ve diğer gravürlerinden hareketle en çok kullanılan ayakkabı çeşidi olduğu söylenebilir. ‘Başmak

adı verilen bu ayakkabı hem kadınların hem de erkeklerin giydiği, küt burunlu, tabanı kalın köseleden yapılmış bir ayakkabıdır ve yalnızca Müslümanlar giymektedir (Tez, 2008:246)

Resim 16: Sokak Giysili Türk Kadını, 1782.

(Sevim, 2002: 162)

Resim 16, Sokak giysisiyle bir kadının kucağında çocuğuyla betimlendiği bir gravür göstermektedir. Yine 18. yüzyıla ait olan gravürde figür yalnızca gözleri açıkta bırakacak şekilde sarıp sarmalanmıştır. Etek ucunun kısa olmasından dolayı içine şalvar

giydiği fark edilse de üst bedeninde nasıl bir giysi giydiği anlaşılamamaktadır. Bol dökümlü Feracenin yakası arkadan bel hizasına kadar gelmektedir.

18. yüzyıldan 19. yüzyıla gelindiğinde ufak tefek farklılıklar gözlemlenmeye başlanır. Resim 17’de sokak giysisiyle poz vermiş bir Türk kadınının bir fotoğrafı görülebilmektedir. Fotoğraf Sebah & Joaillier stüdyosundan günümüze kadar gelmiş olma niteliği taşımaktadır. Stüdyo ortamında çekilmiş olmasına rağmen dış ortamda çekilmiş gibi bir etki verilmesi hedeflenmiştir. Geniş yakalı, önden düğmelerle açılan dar kollu ferace yerlere kadar uzanmaktadır. Yakasının 18. yüzyıl örneklerine kıyasla arkada daha uzun bırakıldığı hatta yerlere kadar indiği görülür. Kol uçları ve yakasında küçük fırır detayları kullanılmıştır. Ayrıca süs olarak dantelli bir şemsiye taşımaktadır. Sadece göz çevresini açıkta bırakan peçe ve başörtüsünün şeffaf ve yüz hatlarını belli eder nitelikte olduğu söylenebilir. Giysi Osmanlı kadınının 19. Yüzyıl son döneminin tipik özelliklerini taşımaktadır.

Resim 17: Sokak Giysisiyle Türk Kadını, 1900.

(Özendes, 2004: 22)

Resim 18’de yine aynı döneme ait bir Türk kadını dış giysileri içinde görülebilmektedir. Fotoğraf Abdullah Frères stüdyosunun bir çalışmasıdır. Bileklerde genişleyen kol yapısına sahip bu ferace yerlere kadar uzanan parlak ve dökümlü bir kumaştan dikilmiştir. Yaka arka etek ucuna kadar uzanan bir forma sahiptir. Dantelli dekoratif yarım bir eldiven giymiş olan Türk kadını feracesinin önünü iliklemek yerine sımsıkı kapatacak şekilde tutmuştur. Baş aksesuarı ve peçesinin bir önceki örnekte olduğu gibi şeffaf ve yüz hatlarını belli eder niteliktedir. Şeffaflık o kadar barizdir ki kadının boynunu ve hatta boynuna takmış olduğu aksesuarını dahi tüm çıplaklığıyla görünür kılmıştır.

Resim 18: Sokak Giysileriyle Osmanlı Kadını, Abdullah Frères, 1870.

(<http://lusadaran.org/collection/image/?image=60&artist=Abdullah%20Freres%20%28Studio%29>), Erişim Tarihi: 25.12.2015

Kadınlar yetiştirilişinden ve gelenek göreneklerden, kendilerinden neden böyle bir şey beklendiğiyle ilgili sorgulama yapmazlar. Kadınlar günahkâr olmamak için kimse tarafından görülmemelidir. Kendini gizlemeli ve kocasına efendisi gibi davranmalıdır. Bu öğretiler Osmanlı kadınına çocukluktan itibaren ezberletilmektedir.

Bunun yanı sıra etrafında gördüğü kadınların da kendisine öğretilenden farklı yaşamadığını gördüklerinden sorgulama gereği duymamaktadırlar. Buna rağmen arada sorgulayanlar olursa da sorgulamaması gerektiğini vurgulayan cezalandırıcı fermanlar çıkartılmaktadır. D’ohsson ziyareti sırasında pek çok kez şahit olduğu bu durumu şu sözlerle açıklar

“İstanbul sokaklarında, sık sık, zaptiye memurlarının, kadınlara sert ikazlarda bulunduğu, hattâ, gerekenden uzun, yahut değişik biçimdeki geniş yakalan yırttığı görülür. Bu derece sıkı bir disiplin, şüphesiz Avrupalı’ları şaşırtır, ancak, hükümetin müspet örf ve an’aneleri yaşatmak için devamlı olarak halka nezaret ettiği bir ülkede ve buna alışkın insanlar arasında olunca, işin bir fevkalâdeliği kalmıyor” (D’ohsson, tarihsiz: 91).

Resim 19: Türk Kadını Sokak Giyimi, Abdullah Frères, 1860-70.

(<http://lusadaran.org/collection/image/?image=144&artist=Abdullah%20Freres%20%28Studio%29>), Erişim Tarihi: 25.12.2015

Resim 19’da yine Abdullah Frères stüdyosunda çekilmiş bir fotoğraf görülebilmektedir. Geniş kol ağzına sahip feracede geniş ve arkadan pelerine benzetilebilecek bir yaka formu oluşturulmuştur. Bu D’ohsson’un bahsettiği geniş ve uzun yakalara örnek olabilecek bir niteliktedir. Bir önceki örneklerle kıyaslanacak olursa feracenin daha derin bir yaka oyuntusuna sahip olduğu görülür. Bu yaka

oyuntusu şeffaf başörtüsü ve peçe kumaşının boyna dolanmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Şeffaf katmanların yoğunluğu bu alanın görünmez bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Elinde yelpaze tutan kadın objektife bakmayarak poz vermiştir.

Bütün bu korkutma, yıldırma çalışmalarının sonucu mudur bilinmez Osmanlı'da kadın kendini dış dünyaya kapatmak zorunda olduğuna tüm kalbiyle inanıp daha fazlasını arzulamamaktadır. Bulundukları ortamdaki rahatlık ve monotonluğun kendilerine getirdiği esareti anlamaksızın sorgusuzca itaat etmektedir. Kendi gibi yaşamayanlara acıması da kendi yaşamına nasıl körü körüne bağlı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Bunun en belirgin örneği Pardoe'nün 'Sultanlar Şehri İstanbul' adlı kitabındaki ifadelerinde görülür.

“Saadet ne kadar izafi! Başımı yastığa koyuyorum ve Allah’a Türkiye’de doğmadığıma şükrediyorum; Osmanlı hanımları ise kendi adlarına, neredeyse komik denecek bir hissiyat derinliğiyle, Frenk kadınlarına acıyorlar. Bizimkiyle kıyaslanabilecek bir esaret düşünemiyorlar; azıcık bir şey elde etmek için ne kadar da sıkıntıya giriyoruz; bir memleketten diğerine, her birinden ayrılırken pişmanlık duyacağımız manzaralar görmek için koşturuyoruz; erkek akrabalarımızın bütün endişe ve üzüntülerine ortak oluyoruz; kendimizi sadece erkeklere uygun tehlikelere ve müşkülata maruz bırakıyoruz; karşı cinsle devamlı temas halinde olmamız günaha teşvik edici imtihanlara zorluyor bizi; kısacası, bizi, nispi hürriyetimizi akıllarının ermediği büyüklükte bir bedel ödeyerek satın almış köleler olarak görüyorlar. Yüzümüzü güneşin ve rüzgarın tesirlerine karşı rahatça yaşamakla örtmek varken açık bırakıyor olmamızın getirdiği zarar da cabası! Tek bir gün yok ki bir Frenk’le fikir alışverişi yaptıktan sonra, Avrupalı kadınlar olmadıkları için Allah’a şükretmesinler” (Pardoe, 2009: 93-94).

Büyük şehirlerde bu tutumun daha sıkı olduğu açık ve nettir. Ancak köylülerin bu hususta tamamen hür oldukları düşünülmemelidir. Zira kadınların yaşadıkları yerde hareketleri Şeyhülislamın kati kurallarıyla bir çerçeveye alınmış ve kadının buna sorgusuz sualsiz itaat etmesi uygun görülmüştür. D’ohsson, bu fetvalardan şu şekilde bahseder:

“Fetvalarında, şehirlerde olduğu gibi, köylerde de her iki cinsten olanların birbirleriyle münasebetlerine izin verilmediğini, kadınların erkeklerden kaçınması gerektiğini; onlarla konuşma, gezme ve sohbetin yasak olduğunu;

birlikte yemek ve eğlencenin yasak olduğunu; mahalli kadının bu hususa nezaret etmekle mükellef olduğunu; rezaletleri önlemesi ve bu kaidelere riayet etmeyen kadın ve erkekleri cezalandırması gerektiğini; eğer bu işi yapan bir imam veya bir resmî memursa derhal görevinden atılmasını; ve eğer bir Müslüman, mevkii ne olursa olsun böyle bir fiili ve düzensizliği hoş görür veya bunları normal karşılar, gayri mümin hale gelmiş olacağını, imanını ve nikâhını tazelemesi gerektiğini belirtmişti. Hattâ Abdullah Efendi, kadı tarafından bir defa mahkûm edilen bir Müslüman'ın, ister fikren, ister ihmal yüzünden olsun, aynı suçu işlerse idamına bile cevaz vermektedir” (D’ohsson, tarihsiz: 179).

Ancak gene de kadınlar köylük yerlerde peçe takmayı çok sevmemektedir. Çünkü küçük nüfuslu yerlerde köy sakinleri hep beraber büyümüşler ve birbirlerini akraba bellemişlerdir. Tarlada erkeklerin yanında dirsek dirseğe çalışan köy kadınının işini yavaşlatacağı ve zorlaştıracacağı düşüncesiyle peçe tercih edilmemektedir. Ancak başka köylerden gelen bir yabancı erkek yanlarından geçerken yüzlerini başörtülerinin ucuyla gizlemektedirler

2.3. Osmanlı’da Saray Kadını

Osmanlı İmparatorluğu’nda saray, sadece padişahın yaşadığı ve özel hizmetlerinin görüldüğü bir yer değildir. Aynı zamanda da hükümdar ile birlikte ülke yönetiminden sorumlu diğer görevlilerin yer aldığı bir kurumdur. Bu yüzden saray iki bölümde incelenebilir. Harem-i Hümayun ve Selamlık Dairesi adı verilen bu bölümler, padişah dışındaki kişiler için birbirine kapalı iki farklı alandır. Padişah devlet işlerini, selamlık denen kısımda devletten sorumlu diğer görevlilerle birlikte yürütmektedir. Harem-i Hümayun’un padişahın ailesiyle birlikte vakit geçirdiği yer olmasının yanı sıra harem ile enderunu barındıran bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Enderun devlet yönetiminde söz sahibi olabilecek, orduda ya da sarayda çalışabilecek erkeklerin eğitildiği bir kurumdur. Harem ise yalnızca kadınların bulunduğu, burada yaşamlarını geçirdikleri, eğitildikleri bir kurum olarak tanımlanır. Hem enderun hem de harem için devşirme usulünün uygulandığı bilinmektedir. Nasıl ki enderunda devşirilen erkek çocukları eğitilerek imparatorluğun yüksek kademelerine kadar çıkabiliyorlarsa, aynı şekilde hareme alınan cariyeler de Osmanlı sarayının yüksek yerlerinde kendilerine yer bulabilmektedir. Harem hep göz önünde olan ama bir o kadar da gizli tutulan bir

kurumdur. İçeriye padişah ve belirli bir yaşa kadar şehzadeler haricinde hiç bir erkeğin girmesi uygun değildir. Güvenlikleri hadım ağalarının kontrolündedir.

Resim 20’de 18. yüzyıl’a ait bir saray kadınının betimlendiği bir gravür gösterilmektedir. Figür, içine ince kumaştan yapılmış bir gömlek giymiştir. Gömleğin üzerine önden bel hizasına kadar düğmelerle iliklenen entari giymiştir. Entarinin yırtmacından şalvarı gözükmeaktadır. Entarinin de üstüne kürk giydirilmiş ve bol aksesuar ile zengin ve saraylı olma durumu vurgulanmıştır. Beline taktığı kemere iliştirilmiş hançer de saray kadınlarınca kullanılan bir detay olma özelliği taşır.

Resim 20: Saray Kadını, 1813.

(Sevim, 2002: 145)

Harem kadınlarının yaşayışları halk için de her zaman yön verici bir niteliğe sahip olmuştur. Giysi modelleri, kullandıkları mücevher ve kumaşlar şehirli kadınlar için hep merak konusu haline gelmiştir. Bohçacı kadınlar aracılığıyla şehre yayılan

talepler doğrultusunda halk giyimi ve tercihleri de şekillenmektedir. İşte bu yüzden imparatorluğun kalbi harem ve harem kadınlarının araştırılması önemlidir.

2.3.1. Harem Hayatı

Harem, gizli bir yapısı olduğu için yeterince araştırılmamış ve tam da bu yüzden çeşitli tartışmalara hedef olmuş yerdir. Hanedan ailesine mensup kişilerin yaşadığı harem, aslında padişahın evini temsil etmektedir. Harem-i Hümayun, padişah annelerinin, padişah eşlerinin, hasekilerinin, cariyelerinin, sancağa çıkma yaşı gelene kadar şehzadelerin, evlenene kadar padişah kızlarının ve kız kardeşlerinin yaşamlarını sürdürdüğü yerdir. Yani pek çok batılı oryantalist ressamın tablolarına konu olan havuz başı sefaları, çıplak cariyelerle eğlence hayatı gerçek olamayacak bir niteliktedir. Çünkü dışarıya kapalı olmasının yanı sıra yalnızca içeride yaşamını sürdürenler için açık bir ortam söz konusudur. Bu konudaki en doğru tespiti uzun yıllar boyunca Harem-i Hümayun konusunda çalışıp bu konuda bir doktora tezi yazmış olan Leslie Peirce yapmıştır:

“Biz batılılar İslam toplumunda cinselliği saplantı haline getirmek gibi eski ama güçlü bir geleneğin mirasçılarıyız. Harem, Müslüman cinsel duyarlılığı üzerine kurulu Batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın simgesidir. Hanedan ailesi üyeleri için harem bir ikametgâhtı. Sultan ailesinin hizmetkârları için ise bir eğitim kurumu diye tarif olunabilir. Genç kadınlar sadece padişaha uygun cariyeler ve annesiyle diğer ileri gelen harem kadınlarına nedimeler sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda askerî/idarî hiyerarşinin tepesine yakın erkekler için uygun eş sağlama amacıyla eğitilirlerdi. Enderun, saray içinde padişaha kişisel hizmet yoluyla erkekleri nasıl saray dışında hanedana hizmet hazırlıyorsa, harem de kadınları padişah ve annesine kişisel hizmet yoluyla dış dünyadaki rollerini almaya hazırlıyordu. Azat edilerek Enderun mezunları veya diğer görevlilerle evlendirilen bu kadınların payına da kocalarının oluşturduğu erkek hanelerini (selamlık) tamamlayan haremler oluşturmak düşerdi. Sultan hanesinin kurduğu teşkilat ve eğitim kalıbı bu köle evlilikleri vasıtasıyla çoğaltılarak Osmanlı yönetici sınıfının sosyal ve politik temelini oluşturuyordu. Saray eğitim sisteminin -hem erkek hem de kadınlar için- ana hedeflerinden biri hükümler hanedana sadakatin aşılmasıydı. İmparatorluk elitini sarmalayan bağları erkekler kadar kadınlar da sürdürdüğü için elitin sadakatinin odağında sadece padişahın kendisi değil, aynı zamanda sultan hanesinin kadınları, yani bir bütün olarak haneden ailesi vardı” (Peirce, 1996: 16-17).

Osmanlı haremde yaşayan kadınlar arasında hiyerarşik bir düzen söz konusudur. Hiyerarşik düzenin en tepesinde yer alan valide sultan her konuda söz sahibidir ve hatta imparatorluk üzerinde de büyük bir güce sahiptir. Valide sultandan sonra evlenene kadar padişahın kız kardeşleri ve kızları gelmektedir (Sancar, 2010: 102). Onları padişahla birlikte yaşayan yani resmen olmasa da toplumsal anlamda eş olarak seçtiği kadınlar izlemektedir. Padişah çocuğunu doğuran bir ikbalin padişah ile nikâhlanması onun kadın efendi olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Haseki sultan, padişahın çocuğunu doğuran kadınlardır. Bu kadınlara harem içinde özel daireler tahsis edilip emrine cariyeler verilmektedir (Davis, 2009: 15).

Haremde sayıca üstünlük kuşkusuz cariyelerin elindedir. Cariyeler savaşlarda esir alınan ya da devlet görevlilerinin padişaha hediye olsun düşüncesiyle verdikleri küçük yaşta ve güzel gayrimüslim kızlardır. Leslie Peirce'in yaptığı araştırmaya göre hür doğmuş Müslüman kızların hareme alınması çok da hoş karşılanmamaktadır (Pierce, 1996: 143). Çünkü cariye, kelimenin tam anlamıyla köle anlamına gelmektedir. Haremde cariyeler güzelliği, zekâsı ve itaatkârlığına göre 2 gruba ayrılmaktadır. Yaşı büyük ve çok güzel olmayan cariyeler sarayda hizmet etmek üzere hareme alınmaktadır. Çeşitli eğitimlerden sonra kalfalığa ardından da ustalığa layık görülen cariyeler hazinedar usta, çaşnigir usta, kethüda kadın, çamaşır usta, ibriktar usta, kahveci usta, kilerci usta, kutucu usta, külhancı usta, kâtibe usta, hastalar ustası ve kethüdası, daye ve dadı gibi adlarla anılmışlardır. Uzun yıllar hizmet ettikten sonra saraydan ayrılabilir ya da evlenebilmektedirler. Bunun için padişahın onayı gerekmektedir

Resim 21'de yine 18. yüzyıl kadın giyiminin betimlendiği bir gravür görülebilmektedir. Gravürdeki kadın haremde yaşayan bir cariyenin betimlemesidir. İlk dikkat çeken özellik kuşkusuz giysinin katmanlar halinde giyilmiş olmasıdır. Geleneksel yapıya uygun olarak gömlek ve şalvar iç giysisi olarak çizilmiş ve üzerine önden tamamen açık, bel hizasına kadar düğmelerle iliklenmiş bir entari betimlenmiştir. Entari göğüsleri açıkta bırakacak kadar derin kesimlidir. Entarinin yerlere kadar uzanan kollarının yırtmaçlarından gömlek kolları görülebilmektedir. Üst giysisi olarak da yanlarla drapelerle toparlanmış bir kaftan çizilmiştir, bu sayede içe giydiği entarinin

detayları vurgulanmaya çalışılmıştır. Kolye ve küpe ile sınırlandırılmış aksesuar kullanımının yanı sıra, başlık ve kemer ile giysi tamamlanmıştır.

Resim 21: Cariye, 1790.

(Sevim, 2002: 104)

Odalık adı verilen ikinci grup cariyeler ise yaşları küçük ve büyüdüklerinde çok güzel olacağı düşünülen kızlardan oluşmaktadır. Bu cariyeler titizlikle seçilmektedir. Uykusu ağır olan, horlayan, ayağı kokan kız, bu gruba ait olamamaktadır. Sultana sunulacak olan kızın özellikle bakire olmasına dikkat edilmektedir. Cariyenin bakire olması ona ilk defa padişahın el süreceği anlamına gelmektedir ve bu Osmanlı toplumunda çok önemli bir konudur. Ayrıca bekâret cinsel yolla daha önceden kıza bulaşmış olabilecek hastalıklardan padişahı uzak tutmanın bir yoludur. Genç, güzel ve bakire gayrimüslim cariyeler potansiyel birer padişah eşi, haremde söz sahibi olup idari görevlerde sorumluluk alacak, valide sultanın kişisel hizmetlerini görecektir ya da devlet

adamı eşi olabilecek bir kadın olması amacıyla özel bir eğitimden geçmektedirler. Ancak bu eğitim ve enderun arasında ciddi farklar vardır. Buradaki eğitimin ilk hedefi padişahın soyunun devamını sağlayacak olan kadınların eğitimidir. Yani bu eğitimle, gayrimüslim genç kızlara padişahın zevklerine ve isteklerine cevap verecek nitelikte donanım sağlanır ve aynı zamanda iyi bir eş ve valide olmak üzere yetiştirilirler. Padişaha layık bir eş adayı, önce okuma yazmayı, Türkçe'yi ve Kuran-ı Kerim'i öğrenmekte, bunların yanı sıra nakış işlemek, dikiş dikmek, örgü örmek, saz ve ud çalmak, dans etmek gibi meziyetler de kazanmaktadırlar (Ekin, 2005: 79). Bu eğitim cariyeleri, ikbal, has odalık, peyk, gözde, gedikli ve haseki gibi unvanlar almasına ve hiyerarşik olarak daha üst kademelere gelmelerine olanak sağlamaktadır. Üst kademedeki kadınların yazılarının ve edebi dillerinin ne kadar gelişmiş oldukları arşivlerdeki belgelerden anlaşılabilir. Saraydaki tüm kızların okuma yazma bildiği ancak sadece üst kademedeki kadınların eğitim düzeyinin yüksek olması, daha iyi eğitim aldıklarının bir kanıtı olarak görülebilir (Davis, 2009: 21).

Kadınların harem dışına çıkmaları hoş karşılanmadığı için hayatları büyük ölçüde saray ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni özellikle hanedan üyelerini taciz edecek ve hak iddia edebilecek yoksul akrabalarından korumaktır. Bu yüzden alışveriş bile ayaklarına gelmektedir. Çoğu Musevi olan bohçacı kadınların Kapalıçarşı esnafından topladığı mallarla yetinmektedirler. Kira denilen bu kadınlar aldıkları mallarla Harem-i Hümayun'da sergi açar ve harem mensubu kadınlar beğendiklerini alırlar. Ancak yine de bir sultan dışarı çıkmak istiyorsa kusursuz bir gizlilik içinde, gün doğmadan perdeli ve örtülü arabalarla saraydan çıkarılır ve aynı gizlilikle saraya geri getirilir (Davis, 2009: 18). Tabi ki de bu ziyaretler eski saray veya hanedan mensubundan birilerinin evleri için kullanılabilecek bir haktır. Arabaya binip gezinti yerlerine gitmek kesinlikle yasaktır. Ancak bu durum II. Mahmud döneminde (1808-1839) ve sonrasında değişmiş ve harem sakinleri de üzerlerine feracelerini giyip mesire yerlerinde vakit geçirebilir bir konuma gelmiştir (Taylan, 2014: 180). Osmanlı haremünde erkek görevliler de bulunmaktadır ancak bu görevliler hadım edilmişlerdir. Siyah ve ak hadım ağalar olarak nitelendirilen bu görevliler ve şehzade ağaları harem içinde yaşamazlar, harem dışından koruma görevini üstlenirler ve saraya yeni

cariyeler getirirler. Bunun yanı sıra haremde meydana gelen terfiler, çatışmalar, cezalandırılmaları padişaha arz eder, gerektiğinde evlilik için vekillik haklarını kullanır ve kendine bağlı personeli idare ederler (Uluçay, 2001: 120).

Dışarıya çıkışları büyük oranda kısıtlanmış olan Osmanlı saray kadınının eğlencesi harem ile sınırlı kalmak durumunda kalmıştır. En önemli eğlenceler arasında gösterilen hamam eğlenceleri, sazlı sözlü eğlenceler hep harem duvarları arasında gerçekleştirilmektedir. O yüzden hayatı daha renkli kılmak adına harem içinde Meddah, Karagöz ve Orta Oyunu gibi gösteriler tertip edilmektedir. Bunun yanı sıra tavla, dama, domino gibi oyunlar da oynanır. Ayrıca cariyeler de Valide Sultanın da onayıyla kendilerine sazlı, sözlü eğlence geceleri düzenler bu vesileyle dans ederler ve eğlenirler. Tanzimattan sonra bu eğlenceler yavaş yavaş unutulmaya başlanmış yerine Avrupai tarzda eğlenceler haremde kabul görmüştür (Uluçay, 2001: 154-157).

2.3.2. Giyim-Kuşam ve Moda

18. yüzyılın sonlarına kadar kadınların giyim kuşamlarında ciddi değişikliklere yöneldikleri söylenemez. Saray kadını da şehirli kadınla benzer formlarda giyinmektedir. Giyim kuşam konusu, harem gibi hiyerarşik bir düzene sahip bir kurumda, statüyü belirleyen etmenler arasında görülmektedir. Bu hiyerarşik düzen, giyen kişinin mevkisine göre kullandıkları başlıklarda ve mücevherlerde aşırıya kaçılarak vurgulanmaktadır. Saray kadınının giyimi Osmanlı'nın kudret ve zenginliğinin bir yansıması olarak görülür. Kadınların dışarı çıkması uygun görülmediği için kendi aralarındaki hiyerarşik düzeni simgelemesi açısından bu giysilerin değerli taşlarla süslenip değerli kumaşlardan oluşturulması önemlidir. Kuşkusuz saray kadını giyim kuşamını belirlerken model, mücevher ve kumaş konusunda daha çok özenli seçeneğe sahiptir. Halk giyiminden farklı olarak saray giyiminde özel dokunan kumaşlar kullanılmaktadır. Saray dışında da saray kumaşlarına benzer tarzda üretilen kumaşların varlığı bilinse de yine de gerek kullanılan malzemenin zenginliği gerekse süsleriyle saray kumaşları diğerlerinden üstün olmaktadır. Giyim kuşam konusundaki bu gösteriş ve şatafat aslında harem içinde yaşamak zorunda olup özgürlüklerinin kısıtlanmasının getirdiği sonuçlar arasında sayılabilir. Bir nevi kadının kendini

oyalaması ve başkalarına beğendirme çabası harem içinde hemcinsleri üzerinde kurgulanan bir oyun niteliği de taşımaktadır. Bu da statü olarak birbirine yakın düzeylerde olan kadınlar arasında ciddi bir rekabet ortamı yaratmaktadır.

Osmanlı kadını statüsü ne olursa olsun saç tuvaletleri ve başlıklarıyla giysilerini bütünler. Haremden kendine önemli bir yer edinmiş kadının gösterişsiz bir başlık takması beklenmeyecek bir şeydir. Özellikle 17. yüzyıldan sonra haremden önemli kadınların başlıkları yükseklik ve süs detaylarıyla görkemini arttırmış ve bu bir gelenek haline gelmiştir. Başlığın etrafı ipek kumaşlarla sarılır ve saçlarla birlikte elmas, yakut, inci gibi mücevherlerle donatılır. Saçlar özenle örülmüş bir biçimde ya omuzlara dökülür ya da başlıkla birlikte şekillendirilir.

Kıyafeti en gösterişli olan kadın haremde de idaresini ellerinde tutan valide sultandır. Valide Sultan giysisinin gösterişi, kullanılan kumaşların, mücevherlerin gösterişliliğinden gelmektedir. Osmanlı sarayında dokunan en güzel ve değerli kumaşlar saray terzileri tarafından Valide Sultan'ın kullanımına hazır hale getirilmiştir. Valide Sultan, saraydaki diğer kadınlar gibi tenlerinin üzerine içlerini gösteren incelikte, sade bir gömlek giymektedir. Altına da bol ağırlı ve işlemeli şalvarlar tercih edilir. Gömlek üzerine düğmeli ve düğmesiz modelleri bulunan entariler giyilir. Entari kumaşlarının seraser, atlas, hatayi, şami, acem dibası gibi çok değerli ve gösterişli olmaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra düğmelerinin elmas, altın gibi değerli taşlar ve metallerle süslenildiği bilinmektedir. Bazen entarinin üzerine uçları sırma ile süslenmiş uzun kollu hırkalar da giyilmektedir. Entari, üzerine bağlanan kuşak ya da kemer de yine zümrüt, elmas, yakut gibi değerli taşlar ve mücevherlerle süslenirdi. Kuşaklarında olası saldırılarda kendilerini korumak adına iliştirdikleri değerli taşlar ve mücevherlerle süslenmiş hançerler bulunmaktadır. Entarilerinin üzerine giydikleri kaftanlar giyim kuşamın önemli parçaları arasında sayılmaktadır. Güç ve gösteriş sembolü olan kaftanlarda kullanılan kumaşlar entari kumaşlarına benzerlik göstermektedir. Kış aylarında soğuktan korunmak adına kaftanların da üzerine kürk giyilmektedir. Ya da yakası kürklü kaftanlar kullanılmaktadır (Kıvrım, 2013:258). Harem içinde başlarına hotoz giymektedirler. Harem dışına çıkmaları gerekiyorsa başlarını kapalı tutmak için ferace ve yaşmak giymeleri gerekmektedir. Feraceler halk tarafından giyilenlerle model

açısından benzerlik gösterse de kumaş açısından daha gösterişli bir yapıdadır. Ferace daha önce de belirtildiği gibi vücut hatlarını gizleyecek kadar kapalı ve bol bir modele sahiptir. Ayaklarına mengup adı verilen deri ayakkabılar giyilmektedir. Ayakkabıların dikiş yerleri gümüş veya sırma şeritlerle süslenir hatta üzerine inci ve elmas taşlarla bezenir (Cenkmen, 1948: 78).

Resim 22: Haremde Kadınlar, Sébah & Joaillier, 1890.
(Özendes, 2004: 83)

Resim 22’de Sébah & Joaillier imzalı ‘Haremde Kadınlar’ adını taşıyan bir fotoğraf görülmektedir. Fotoğraftaki kadınlar daha önce gösterilmiş olan örneklerle benzer giysiler giymişlerdir. Ancak giysinin üzerindeki dekoratif unsurların ve işlemlerin zenginliği, aksesuarların kullanımı harem kadını olduklarını kanıtlar niteliktedir. Ancak stüdyo ortamında çekilen bir fotoğraf olduğu için tam anlamıyla saray kadınına yansıtmıyor olabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde fotoğraf, saray haremine mensup kadınların betimlemesinden öteye geçemez ama saraya girip çıkabilen bir fotoğraf sanatçısı olduğu için saray haremine mensup kadınların görünümünü en iyi betimleyen fotoğraflardan biri olduğu düşünülebilir.

Resim 23: Nakşidil Valide Sultan.

(<http://www.exploreturkey.com/exptur.phtml?id=414>), Erişim Tarihi: 28.12.2015

Resim 23'te 19. Yüzyılın başında valide sultan ünvanı alan Nakşidil Sultan'ın resmi bulunmaktadır. II. Mahmud'un annesi olan Nakşidil sultan, oğlu tahta geçince 1808 yılında valide sultan olmuştur. Görselde; gömlek, şalvar ve üç etek entarinin geleneksel yapıya uygun bir şekilde giyildiği görülür. Üç etek entarinin iliklerinde altın düğmeler ve kenar detaylarında altın işlemler bulunduğu düşünülmektedir. Boynunu saran altın kolye ve boynundan yaklaşık diz hizasına kadar gelen altın madalyon giyenin bulunduğu statüyü gösterir niteliktedir. Omuzları ve kenarları samur kürk kaplı kısa kollu kaftan da dönemin valide sultanları tarafından çokça tercih edilen bir kış giysisidir. Valide sultanın sol elinde değerli taşlardan olduğu düşünülen bir de tespih vardır. Valide sultanın statüsünü vurgulayan diğer bir detay da başlığındaki değerli taşlarla bezenmiş, zarif ve şatafatlı düzenlemelerdir. Cariyenin başındaki başlıkla kıyaslandığında çok daha yüksek ve süslü olduğu görülür. En kıdemli kadın olan valide sultanın başlığı istediği kadar yüksek kullanma özgürlüğü vardır. Bu şekilde statüsünü ve gücünü vurgulamaktadır.

Padişah kadınları da sultanlar gibi giyinmektedir. Kadınlık mertebesine yükselen cariyeye samur kürk hediye edilmektedir. Uzunluğu yerlere kadar inen entarilerinin kopçaları elmastan olup yakaları kürklü kaftanlar giymektedirler. Saçlarına mücevherlerle işlenmiş hotoz takmaktadırlar (Arığ, 2006: çevrimiçi kaynak). Tepesi sivri bir forma sahip olan hotozlar çiçekler ve değerli taşlarla süslenmektedir. Boyunlar elmas, inci ya da altın paralarla oluşturulmuş gerdanlıklarla kaplanmaktadır. Bellerini altın işlemeli, mücevher tokalı kemerlerle sararlar.

1800'lü yıllarda Osmanlı kadınına gravürlerle betimlemiş olan Octavien Dalvimart, kadınlar arasındaki hiyerarşik düzenin rahatlıkla anlaşılacağı çalışmalara imza atmıştır. Resim 24'te gösterilen figür 1802'de Dalvimart tarafından resmedilmiş olup sarayda yaşayan bir ikbali betimlemektedir. Başlığındaki gösterişli yükseklik ve belindeki altın kemer, altın ipliklerle işlenmiş yakası kürklü kaftan, figürün üst kademedede bulunan biri olduğunu kanıtlar niteliktedir. Kaftandaki motiflerin benzer bir şekilde entaride de kullanıldığı görülür. Entarinin düğmeleri de altın ya da altın kaplamadır. İşlemeli şalvarda tüm kostümün renkleri bulunmaktadır. Kullanılan renkler orijinal olup tüm figürde denge hâkimdir. Bütün bunların yanı sıra göğüs dekoltesinin vurgulandığı görülmektedir.

Resim 24: İkbali (Odalık) Giyimi.

(<http://world4.eu/costume-of-turkey/>), Erişim Tarihi: 28.12.2015

Osmanlı Hükümdarı III. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın Defterburnu'ndaki sarayından iç mekân görüntüsü Resim 25'te görülebilmektedir. Görsel 1800'lü yıllarda saray içinde yaşayan kadınların giyimine örnek teşkil etmektedir. Resimden başlıkların ne denli farklı yüksekliklere sahip oldukları okunabilmektedir. Bol drapelerle toparlanmış giysi formlarının yapı olarak birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. D'ohsson bu konuda "Türk kadını, Avrupalı kadınların zihnine bir kâbus gibi yerleşen modanın esiri değildir. Türkiye'de hemen daima aynı çeşit başlık, aynı kumaşlardan yapılma, aynı biçim elbiseler kullanılır" (D'ohsson, tarihsiz: 88) der.

Bunun yanı sıra cariyelerin taktıkları başlıkların çok yüksek olmadıkları gözlemlenir. Giysileri, sultanların giysilerine göre daha sade ve süsten uzak ancak halktan daha gösterişlidir. Bu noktada yine Dalvimart'ın gravürlerinde yer alan bir carieye figürüne göz atılabilir.

Resim 25: III. Selim'in Kız Kardeşi Hatice Sultan'ın Sarayından Bir Görüntü, 19. yy.
(Küçükerman, 1996: 96-97)

Resim 26’da gösterilmiş bahsi geçen eser elinde bir gül tutan, yüzünde hafif bir tebessümle bakan bir cariyeyi betimler. Giysi modelindeki ve renklerdeki iddiasızlık, mücevherat kullanımındaki sadelik kadının statüsünün çok da yüksek bir mevkide olmadığını açıklamaktadır. Kullandığı tek süs ögesi başlığına taktığı çiçekler, tüyler ve belinde drapelerle şekillendirdiği, kemer vazifesi gören kumaş parçasıdır. Ancak yine de yakası kürklü bir kaftan giymesi figürün saray mensubu olduğunu vurgular niteliktedir. Renkli geniş şalvarının altına giydiği sarı ayakkabılar entarinin renkleriyle uyum içersindedir.

Resim 26: Haremlî Bir Cariye Betimlemesi.

(<http://world4.eu/costume-of-turkey/>), Erişim Tarihi: 28.12.2015

Tam da batılı ülkelerle ilişkilerin arttırıldığı dönem olma özelliği taşıyan 18. ve 19. yüzyıl, kadın giysilerindeki bu tutumu değiştirmiş hem ev içi hem de ev dışı giysilerinde Avrupalı bir görünümün yerleşmeye başlamasına neden olmuştur.

3. BÖLÜM

18. ve 19. YÜZYIL KADIN GİYİM KUŞAMINDA YASAKLAR VE SONUÇLARI

Batılılaşma hareketleriyle birlikte Osmanlı'da kadın algısında ve hareketlerinde, giyim kuşamında yavaşça değişimler kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu değişimlerin nedeni Avrupa kadınının ve yaşayışının merak edilir ve özenilir hale gelmesidir. Avrupa'ya yüzünü dönen Osmanlı kadınlarının örnek aldıkları hayata kolaylıkla ayak uydurup değişecekleri ve kontrol edilemeyecekleri korkusu, konu ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Amaç “eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun bir şekilde yeniden üretmektir” (Berktaş, 2002: 275). Baskı ve şiddet unsurlarının kullanılmasıyla, kadınların geleneklere ters düşen kıyafet giymeleri yasaklanırken, bazı sosyal özgürlükleri de çeşitli fetvalarla kısıtlanmıştır. Çünkü kadın kimliğinin değişmesinin erkek kimliği üzerinde zayıflatıcı bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Geleneksel erkeklik, kadının erkekten daha aşağıda olduğunu varsayan bir dengeyle şekillenir. Fatmagül Berktaş'ın deyimiyle kadının özgürleşme adına attığı her yeni adım erkeklerin kendini daha az erkek hissetmesine neden olur. Bu da geleneksel erkek imgesinin yıkılmasını tetiklediği için erkek iktidarının temellerini sarsmaktadır (Berktaş, 2002: 279). Bu tehdidi ortadan kaldırmanın en etkili yolu da kadını kontrol altına alarak, uygun görülen normlarda hareket etmelerini sağlayıp geleneksel ideal kadını yaratmaktır. Bu da her türlü ideolojik araç ile kadın üzerindeki denetimi sıkılaştırmaktan ve kontrol etmekten geçmektedir. Bunlardan bazıları; eski tarzın dışındaki giyim kuşam ile sokağa çıkmak, kayık ile seyahat etmek ve arabalara binerek veya yaya olarak mesire yerlerine gitmek konularını içermektedirler. 1789'da I. Abdülhamid, kendi el yazısıyla yazdığı fermanla şöyle buyurmaktadır:

“Mecmü iskelelere tembih edesiniz, bu günden sonra karılar yağlı kayığa binmesin. Ve hangi kayıkçı yağlı kayığa karı bindirir ise katlederim ve kayığı batırırım. Hem Müslüman karıları Frenk işi şemsiye ile geziyorlar, tembih edesin. Hele ben kimi görürsem öldürürüm. Bir sıkı tembih edesin. Hem İstanbul'da Çingeneler sokaklarda çalıp çığırırlar imiş. Tembih edesin, çalıp gezmesinler. Bu yazdıklarımın birini bundan sonra duyar işitir isem sizi takdir ederim” (BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9735, (1204/1789).

Benzeri yasaklamalar ile kadının yeniden alışlagelmiş konumuna geri çekilmesi amaçlanmıştır. Kadının genel olarak kafeslerin arkasında gözlerden uzak kalmak zorunluluğunun yanı sıra dışarı çıkma durumunda nasıl hareket edecekleri, nasıl giyinecekleri, nasıl peçe takacakları, kullanacakları aksesuarlar gibi küçük detayların dahi kararlaştırıldığı fermanlar yayınlandığı bilinir (Benazus, 2010: 316).

Mantık olarak, Anadolu kadını bu baskıyı İstanbul’da veya büyük şehirlerde yaşayan kadınların hissettiği kadar güçlü hissetmemektedirler. Hatta Anadolu kadını bu konuları tartışma konusu bile yapmamaktadır. Özellikle İstanbul’da yaşanan baskılara Anadolu kadınından tepkiler bile gösterilmiştir. “Levant Herald Gazetesi”nde 27 Temmuz 1882 tarihinde çıkan bir habere göre:

“Yeni İzmir Valisi civar köylerden pazarda satmak için, pazara mal getiren ferace giymemiş ve ayağında pabuç olmayan Türk kadınlarının 5 gün hapis ve 1 mecrediye para cezasına çarptırılacağına dair bir yasak çıkardı. Bu yasağa karşılık, atalarından kalmış gelenek ve göreneklerini hiçe sayıp baskı altına almaya kalkan bu yeni kanuna uymaktansa, köylerinde kalmayı tercih ettiler” (Benazus, 2010: 318).

Osmanlı Devleti, batılılaşmanın etkisiyle geçirdiği evrim sürecinde tam olarak Batılı ya da Osmanlı olamamanın verdiği arada kalmışlık hissiyle baş etmeye çalışırken, çeşitli fermanlarla halkı baskı altında tutma yoluna gitmiştir. Halkın bu değişim sürecinde nasıl hareket edeceğini, nerelere gidebileceğini, nasıl giyineceğini kontrol etmek ve kendi istediği gibi şekillendirmek amacıyla bir dizi ferman çıkarılmış ve bu fermanlarda, halkın kurallara uymadığı takdirde sonucu şiddete bile varabilen cezalar ile cezalandırılacaklarına yönelik ifadeler kullanılmıştır.

Kendi halinde kapalı bir kutu şeklinde gelişmiş bir imparatorlukta yaşayan kadın, dışarıya tamamen kapalı bir sisteme alışık olduğu için sorgulama gereği görmeden, başka bir alternatifin olabileceğini düşünmeden koyulan kurallara itaate devam eder. Kadın, batıyla ilişkilerin artmasıyla birlikte üzerlerindeki baskının “baskı” olduğunu fark edip, bir insan olarak kısıtlanmış bir hayatın ve tutsaklık yaşamının sorgulanması evresiyle karşı karşıya gelir. Bu evreden sonra kadınlar, yasakları çiğneme noktasına gelip ve duygusal dürtüleriyle hareket ederek özgürlük arayışı içine girmişlerdir.

Bu fermanlarda bahsi geçen yasakların konuları çeşitlilik gösterdiği gibi; farklı sınıflara, cinsiyetlere ve dini inançlara göre de çeşitlenebilmekteydi. Ancak tezin konusu gereği araştırma belirlenen dönemler arasında kadınların uymak zorunda olduğu yasakların incelenmesiyle şekillendirilmeye çalışılmıştır.

3.1. 18. Ve 19. Yüzyılda Çıkarılan Yasaklar ve Nedenleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinin incelenmesiyle yasaklarla ilgili pek çok sayıda belgeye erişilmiş ve yapılan araştırma sonucunda bu yasakların farklı gerekçeler gösterilerek çıkarılmış olduğu görülmüştür. Bir kısmı ekonomik anlamda yaşanan sıkıntının giderilmesi içerikli yasaklamalarken, bir kısmı da dini inanışlar gerekçe gösterilerek kadınların nasıl giyineceğini, nereye gidip nasıl davranacağını belirleyen yasaklamalardı. Bu nedenle konu farklı başlıklar altında incelenecektir.

3.1.1. Dini Faktörler

Dinin her medeniyet üzerinde çok önemli etkileri bulunmaktadır. “Çin medeniyeti Konfüçyüs’e ve Budizm’e, Hint Medeniyeti Brahmanizm ve Hinduizm’e, Yunan-Roma Medeniyeti Politeizm’e, Hristiyan Avrupa Medeniyeti Hristiyanlığa, İslam Milleti İslamlığa dayanmaktadır” (Safa, 1963: 75). Bütün bu örneklerden hareketle dinin yükselmeye engel olmadığı sonucu çıkarılabilir. Önemli olan dinin batıl inanç ve hurafelerle doldurulup kötüye kullanılmamasıdır. Çünkü kötüye kullanıldığında tüm iyilikler işlevini kaybedebilir.

İslam dini, tarihte yaşananlar göz önüne alındığında kadına değer verilmediği izlenimi yaratıyor olsa da, aslında kadın ya da erkeklerin insan olarak aynı değere sahip olduğunu vurgular. Allahın kulları olarak her ikisi de emir ve kurallarına tabidir. İslamiyet doğmadan önce özellikle Arap kavimlerinde kadının hiçbir şekilde değer görmediği bilinmektedir. Hz. Muhammed’in islamiyeti ve gereklerini yaymasıyla değişmeye başlayan cehalet dönemi uygulamaları ne yazık ki O’nun ölümünün ardından yine eski konumuna dönüşmeye başlamıştır. Bu da ataerkil toplumun hak sahipliği çerçevesinde yaptığı yorumlamaların bir sonucu olmaktadır. Bu yüzdendir ki, bahsi geçen yasaklamaların gerekçeleri arasında din çok önemli bir yere sahiptir. Tamamen

inançlar sistemi olan din, ataerkil gelenekler tarafından şekillendirilmiş bir toplumda, erkek egemen yorumlarla istenildiği gibi yorumlanabilmekte ve dinin gerektirdikleri farklı yollara saptırılabilir.

İslamiyetin kabulünden önce, Türkler'in kadınlarına değer verdiğine, beraber barış içinde yaşadıklarına daha önceki bölümlerde değinilmişti. Kadına karşı gösterilen bu ilgi ve alaka, İslamiyet'in Osmanlı tarafından kabulünden sonra farklı bir boyut kazandı. Kadının saygın ve güçlü konumu yavaş yavaş gerilemeye başlamış özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bu durum Osmanlı'nın İslamiyet'in kural ve gereklerini yerine getirmeye çalışırken Arap kültürünün etkisinden kurtulamamasından kaynaklanmaktadır. Din kurallarının yanı sıra, dilleri, kadına bakış açıları, yaşam tarzları da yavaşça toplumun yaşamına yansımış ve eskisini tamamen silmeye yetmiştir (Benazus, 2010: 59). Ancak bu durumun Anadolu topraklarında böyle olmadığı bilinmektedir. Kırsal kesimlerde yaşayan Türkmenler, Aleviler, Bektaşiler gibi azınlıklarda kadın bakış açısının önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ancak bu konular ile ilgili kaynak sıkıntısı yaşandığından konu İstanbul ve çevresiyle sınırlandırılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu Allah tarafında indirilmiş şer-i kurallara göre yönetilen bir devlet yapısına sahiptir. Kadın konusu şeriata göre keskin, değişmeyen kurallarla çevrelenmiş bir gizden ibarettir. Kadının günlük kıyafetlerinin uygulanmakta olan şariat kurallarına uygun olması devletin namus meselesi niteliğini taşımaktadır. Dini gerekçe gösterip uygulamaya konulan yasaklar, batılılaşma dönemine girerken dahi, özellikle kadın merkezli bazı değerlerden vazgeçilmediğini göstermektedir. Batı ile iletişimin güçlendiği zamanlarda dahi sürekli kadın giyim kuşamıyla ilgili fermanlar çıkarılmış ve bu fermanlarda belirtilen yasaklara uyulması beklenmiştir. Bu da batılılaşan toplumda kadın kimliğinin korunması çabasıyla atılan adımlar olarak nitelendirilebilir. Çünkü Batı ile kurulan ilişkiler, kadın seyyahların Osmanlı'ya yaptıkları seyahatler, demokratikleşme hareketlerinin yankıları sonrasında kendi konumunu sorgulamaya başlayan kadın, tanzimat ve meşrutiyet fermanları ile birlikte gevşeyen dini kuralların da etkisiyle kendisine farklı haklar tanınması fikrini ortaya atmış ve bu durum kadın kimliğini değişime sürüklemiştir.

Muhafazakâr kesimler tarafından sürekli itirazlarla karşılaşan bu durum, kadın kimliğinin korunması sonucunu doğurmuştur ki bu amaçla kadın giyim kuşamına yönelik çıkarılan yasakların baskısı arttırmıştır. Bu yasaklar toplumsal düzen içinde kadının rolünü de sorgulatan bir niteliğe sahiptir.

Sultan III. Ahmet döneminde, Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından 1726 yılında çıkarılan ‘kadınların açık saçık gezme yasağı olarak anılan fermanda şöyle buyrulur:

“İstanbul kadısına ve Yeniçeri Ağasına ve Bostancıbaşı Ağa’ya;

İstanbul memleketimizin yüzü suyu, ulema, sulaha ve üdeba beldesidir. Halkının da günlük kılık kıyafetlerinin Şeriar emrine uygun olması devlet namusu gereğindendir. Fakat harpler yüzünden çok mühim işlerle uğraşırken bu husus ihmal edilmiştir. Bazı yaramaz kadınlar bunu fırsat bilip sokaklarda halkı baştan çıkarmak amacıyla aşırı süslenmeye başlamışlardır. Yeni biçimlerde çeşitli esvaplar yaptırarak, Hristiyan kadınları taklit ederek başlarına acayip serpuşlar geçirdiler. Nice utanç verecek biçimler çıkarıp namus edebini tamamen ortadan kaldırdılar. Birbirinden görerek bu hal namuslu kadınlar arasında da yayıldı. Kadınlar bu yeni çıkma esvaplardan yaptırmaları için kocalarını zorlamaya başladılar. Zenginler bu yüzden para harcayarak israf ile günahkâr oldular. Kudreti olup da kadınlarının isteğini yerine getirmeyenlerin de evlerinde geçim tadı kalmadığı öğrenildi. Bundan böyle kadınlar bir karıştan büyük yakalı ferace, üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkmayacaklardır. Feracelerde süs olarak bir parmaktan enli şerit kullanılmayacaktır. Bu yasakları dinlemeyecek olan kadınların sokakta yakalarının kesileceği ve esvaplarının yırtılacağı ilan olunsun. Dinlememekte ısrar edenler yakalanıp başka şehirlere sürüleceklerdir. Bunu mahalle imamlarına kesin olarak bildiriniz. Bu yasakları dinlemeyen terziler ve şeritçiler de ayrıca şiddetle cezalandırılacaktır. Yasakların tatbikinde ihmaliniz görülürse siz de şiddetle ceza göreceksiniz” (Koçu, 1967: 8-9).

Ahmet Refik Altınay tarafından Türkçeleştirilmiş olan fermanda özellikle İstanbul kadınına yönelik ifadelerle pek çok açıdan baskı kurulması hedeflenmiştir. Çünkü İstanbul Osmanlı’nın kimliğini oluşturan bir vitrin niteliği taşımaktadır. Saray ve çevresinin kontrol altında tutulması Osmanlı’nın batıya dönmeye çalışan zihniyetinin değişmeyen yüzünün göstergesi olacaktır. Bahsi geçen giysilerin ‘yaramaz’ kadınlar tarafından giyildiği vurgulanmaktadır. Bu ifade altında yaramaz olmayan bir kadın bu tarz giysiler giymez mesajı algılanmaktadır. Metnin devamında yaramaz olmayan kadınlar bu tarz giysi giymek istese dahi kocalarının izin vermeyeceği hatta bu durumun

ailenin temellerini sarsabilecek sorunlara neden olabileceği, bu sorunların ayrılmalara bile sebebiyet verebileceği ifade edilmiştir ki bu hem erkeklere hem de kadınlara yönelik mesajlar içeren bir ifadedir. Zira Osmanlı gibi dini kurallarla hareket eden bir toplumda boşanmak hoş karşılanmadığı gibi, kadın için de geçim sıkıntısı, toplumdan dışlanma gibi anlamlara da gelebilmektedir. Ayrıca erkeğin karısının bu tarz giysi giymeyi düşünmesi halinde izin vermemesi gerektiği mesajı da hissedilmektedir. Bunun yanı sıra fermanda bütün detaylarıyla kadın giyiminin nasıl olması gerektiği betimlenmiş ve her şeye rağmen bu kurallara uymayan kadınların ve hatta bu giysileri üreten terzilerin, şeritçilerin ne şartlar altında cezalandırılacakları ile ilgili detaylı bilgilendirme yapılmıştır.

Ev içine müdahale edilemediği için bütün yasaklamalar ve bu yasakların uygulanması sokaklardan takip edilmektedir. Sokaklarda şahit olunan bu gibi durumlar halkın üzerindeki baskıyı arttırmakla beraber, bu şekilde giyinmek isteyenleri caydıracak nitelikte sonuçlar doğurabilmektedir. 18. yüzyıl boyunca İstanbul'da yaşayan D'ohsson bu yasaklamaların pek çoğuna şahit olmuş ve sokakta yaşananları kaleme almıştır. Batılı bir diplomat ve tarihçi olarak kadınların kurallara yeterince uyduğunu düşünse de sıklıkla sokaklarda yasakların uygulanışına nasıl şahit olduğunu şu sözlerle ifade eder.

“Kadınlar, hangi milletten olursa olsun, gerek davranış, gerekse giyim bakımından, sokakta azami derecede edebe uygun hareket etmeye mecburdur. Daima örtülü olmalarına rağmen bazı kadınların giyiminde dikkatli bir göz şaşaalı bir zarafet sezer. Polis, bu hususta ciddidir. Arada bir yasakları tazeler. Bu yasaklar şehrin mahallelerinde münadiler tarafından ilan edilir. Bu yasakları bozmayı cesaret eden kadınlar alenen hakarete uğrar. İstanbul sokaklarında sık sık zaptiye memurlarının kadınlara sert ikazlarda bulunduğu hatta gerekenden uzun, yahut değişik biçimdeki geniş yakaları yırttığı görülür. Bu derece sıkı bir disiplin, şüphesiz Avrupalıları şaşırtır, ancak, hükümetin müspet örf ve ananeleri yaşatmak için devamlı olarak halka nezaret ettiği bir ülkede ve buna ilişkin insanlar arasında olunca, işin fevkaladeliği kalmıyor” (D'ohsson, tarihsiz: 103).

D'ohsson'un ifadesinden, batılılar tarafından kadınların bu tarz yasaklarla bastırılması ve ceza uygulamaları yadırganıyorken, Osmanlı halkının çok da yadırgamadığı sonucu çıkarılabilir. Ancak yine de Osmanlı kadınlarının zamanla bu

yasaklara saygılarının kalmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en büyük kanıtı çıkarılan bir yasağın hemen arkasından yeni bir yasağın yürürlüğe girmesidir. Yani yasaklar bir süre kadınlar üzerinde etkisini korurken, zaman içinde hükmünü kaybetmektedir. Bu durum yasakların yenilenme ve hatırlatılma gereği hissedildiği düşüncesini kuvvetlendirir.

Bu fermanlar, kadınların giyim kuşam zevklerini yasaklayıcı ya da sınırlandırıcı ifadeler içeriyorken, bazen de giyim kuşam zevklerinin ve toplum içinde bu kıyafetlerle görünmelerinin sonucunda cezaya çarptırılacaklarına ilişkin ifadeler de içerebilmektedirler. Sultan I. Mahmut'un padişah olduğu dönemde 1751 yılında Bostancıbaşı Ağa adına çıkarılan bir fermanda şöyle buyrulur.

“Bahar mevsimi geldi. Kadınların bazıları gezme bahanesi ile Üsküdar'dan Kısıklı, Bulgurlu, Çamlıca, Merdivenköy ve çevresine, bazılarının da Beykoz'dan Akbaba, Dereşeki, Yüşa denilen yerlere arabalarla gidip açık saçık dolaştıkları, çeşitli iğrençlik ve rezaletlere cesaret ettikleri sözlerine inanılır kimselerden haber alındı. Bundan böyle kadınların oralara arabalarla gitmeleri yasaktır. Giden kadınlar ve kadınları götüren arabacılar şiddetle cezalandırılacaktır” (Tuğlacı, 1984: 12).

Burada kadınlara bireysel hareketlerin yalnızca kendilerini değil bütün kadınların cezalandırılmasıyla sonuçlanabileceğinin mesajını verilmektedirler. Böylece özgürlüklerine düşkün olan, baskı altına girmek istemeyen kadınlar devletin yanı sıra hemcinsleri tarafından da durdurulmaya çalışılacaklardır. Ancak bu yasağın da diğer yasaklar gibi bir süre uygulandıktan sonra yeni bir yasakla hatırlatılmasının gerekli olduğu hissedilir. Yine aynı yıl

“Yaramaz avretler halkı baştan çıkarmak kastıyla sokaklarda süslü püslü gezmeğe...kefere avretlerini taklit ederek serpuşlarında acayip şekiller yapmağa başlamışlar...çeşitli kıyafetlerle dolaşmaları, terbiyeli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Bu garip kıyafetler yasaktır. Kadınlar bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkamayacaklardır. Başlarına üç değirmiden büyük yemeni saramayacaklar, yoksa feracelerinin yakası kesilecektir” (Şahin, 2006:64)

Bu yüzden 1788 ve 1799 yıllarında ardı ardına iki ferman daha çıkarılmıştır. 1788'de Abdülhamid kaymakam paşaya hitaben kendi el yazısıyla şöyle buyurur:

“Kaimmakam paşa,

İstanbul avratlarını tebdillerde görüyorum. Ferace ve hotozları gayet beddir. Cümle mahalle imamlarına emir gönderesin, feracelerin yakalarını kayd eylesinler. Ve açık renkler, hazani rengi ve o makûle ferace giymesinler. Ve yaşmaklarını öyle etmesinler. Ve zabıtana tembih edesin öyle karılara rast geldik de hotozunu ve yakasını kessinler. Ben de eğer tebdillerde rast gelirsem kestiririm” (BOA, Hattı Hümayun, nr.9273, (1203/1788).

Fermanda genel olarak kadınların feraceleri için renk seçimlerinin kötü olduğundan bahsedilse de, asıl sorunun kadının dikkat çekmeye başlamasından kaynaklanmakta olduğu düşünülmektedir. Kadının toplumda görünür hale gelmesi alışılanın dışında renkler tercih etmesi rahatsızlık vermiş ve tekrar standart bir tarza dönülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bütün bunlara ilaveten feracelerin yaka modellerinde ve hotozlarda farklılıklar da dikkati çekmiş ki fermana bu konuda da bir uyarı iliştilmiştir. Buna dikkat etmeyen kadınlar için toplumda küçük düşürecek bir ceza olan yakaların kesilmesi layık görülmüştür. Bu ferdandan sonra duyulan rahatsızlığın tam anlamıyla geçirilemediği düşünülmektedir. Zira yeni bir yasak çıkartılmıştır. 1789 yılında çıkarılan bu yasağa göre kadınlar artık kayıklara binemeyecek ve batılıları takliden şemsiye taşıyamayacaklardır (bkz. s.82).

1791 yılında İstanbul’da çıkarılan bir diğer ferman kadınların toplum içinde ilgi uyandırmayacak tavırlarla dolaşmaları gerektiği ile ilgili bir hatırlatma ile başlar. Daha sonra da kadın giyim kuşamında kendilerine rahatsızlık veren değişimler aktarılıp, çeşitli yasaklamalarla sonlanır. Bu ferman Altınay tarafından şu şekilde aktarılmaktadır.

“Kadınların sokaklarda, pazarlarda ilgi uyandıracak tavırlarla dolaşmalarının önceden beri yasak olduğu hatırlatıldıktan sonra, İngiliz şalisi denilen çuha kumaştan dikilmiş feracelerin çok ince olduğundan kadınların feracelerinin altındaki giysilerin görüldüğü belirtilerek bu kumaştan ferace giymenin daha önceden kesinlikle yasaklandığı bu kumaştan yapılmış ferace ile gezmenin feracesiz gezmekten hiçbir farkı olmadığından, yasağın dikkat ve şiddetle uygulanması gerektiği, terzilerin bu kumaştan ferace dikmemeleri emredilir” (Altınay, 1988: 4).

Yine III. Selim zamanında feracelerde açık renk kullanılması ve kumaşların incilmesi hoşnutsuzlukla karşılanmış ve bu hoşnutsuzluk yeni bir ferman ile halka duyurulmuştur. Bir önceki ferdanda da olduğu gibi bu tarz giysi giyen kadınlar kadar kumaşı dokuyan ve satan esnaf, giysiyi diken terziler de cezaya tabi tutulacaktır. Bu

cezanın verilmesinin sebebi bu tarz giysilerin üretiliyor olmasının, alınıp giyilmesinin arkasındaki neden olabileceği düşüncesidir. Üretilmediği takdirde kadınlar bu giysilerden mahrum kalacak ve giyemeyeceklerdir.

“Benim vezirim, nisa taifesi çarşı pazarda açık renk feraceler ile gezip edepsizlik ettikleri mesmuu manzurum oldu. Fîmabaad açık renk ferace ve hadden ziyade yaka giymeyip herkesi ırzı edebiyile olması iktiza edenlere tenbih ve terzilere dahi bu makule edepsiz esvapları diktirmeyip, şedid men ve yasağ edesin Bu makule şeylere aralık aralık bakılmak ve yakalar kesilmek ve bazı edepsizleri nefyi bilad eylemek lazımken niçin bakmıyorsun? Hemen kim olursa men ve elbette def eyleyip halkı edebiyile gezdiresin” (Sevin, 1990: 120).

Yine III. Selim zamanında 1789 yılında ilan edilmiş bir ferman Nermin Taylan tarafından yazılmış ‘Osmanlı’da Yasaklar’ adlı kitapta şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Kadınlar taifesinin sokaklarda ve pazarlarda çekici kıyafetlerle dolaşmaları öteden beri yasaktır. İngiliz şalisi denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki vücutları dışarıdan belli oluyor. Kadınların İngiliz Şalisinden elbise kestirmeleri evvelce şiddetli bir şekilde yasaklanmıştı. Kadınlar Ankara şalisinden elbise kestirmeye başladılar fakat bu kumaş da ince ve kadınlar dışarı feracesiz gibi çıkmış olduklarından o da yasak edilmişti. Bu arada bazı hayasızların yine Ankara şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük. Bu yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Ankara şalisinden de ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum” (Taylan, 2014: 146).

Bu yasak kadınlar tarafından çok da dikkate alınmadığından hemen arkasından yeni bir yasak daha çıkarılmak durumunda kalınmıştır. Yeni ferman bir öncekinin sonucu niteliğindedir. Kadınlar daha önceki uyarıya uymayıp dikkat çekici olarak nitelendirilen pullu ve parlak feracelere büründükleri için ceza olarak toplumdaki tüm kadınların araba ya da arabasız dışarı çıkma yasağına tabi tutulacağı şu şekilde bildirilir.

“Taifei nisadan bazıları bir müddetten beri seyir yerlerinde ve çarşı ve pazarda pullu ve parlak şeylerden mamul feraceler iktisasile ve gaze ve ince yaşmak ile açık saçık gezmekte mugayiri adab ve lanet olarak caiz olmayacağından badema bir kadının gerek araba içinde olsun ve gerek sair yerlerde bulunsun gezemeyecekleri malum olsun” (Hiçyılmaz, 1989:33).

Toplumun değişmekte olan yüzüyle büyük bir tezat oluşturan bu tarz yasakların artık kadınlar için alışılmış bir rutine döndüğü gözlemlenmektedir. Toplum

muhafazakâr kesim ve ilerici kesim olmak üzere ikiye bölünmeye başlamış ve bu gidişat muhafazakâr kesimin hiç de hoşuna gitmeyen sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Özellikle II. Mahmut döneminde reform adına atılan adımlar muhafazakâr kesim tarafından olumsuz tepkilerle karşılanmıştır. İmparatorluk resmi başlığını fes olarak belirlemesiyle hız kazanan erkek giyiminde batılılaşma tüm halkı sarmışken, kadın giyiminde hala dini değerlerden ve geleneklerden vazgeçilmesini önlemek adına çıkarılan yasaklamaların devamı söz konusudur. Tanzimat ve Meşrutiyet Fermanları'nın ardından getirilen kurallarla halk ile birlikte kadın kimliğinde de değişimler oluşmaya başlamıştır. Bu değişimler dolayısıyla kadın giyim kuşamıyla ilgili baskıların tamamen ortadan kalkmasa da kısmen azaldığı söylenebilir. Burada yasakların kadınlar üzerinde etkisinin azalmasının, ya da kadın konusunun artık odak noktası olmaktan çıkmasının etkisi olduğu da düşünülebilir. Artık kadınların yakalarının uzunluğu, genişliği, şeritlerin niteliği, padişah ve devlet büyüklerini eskisi kadar ilgilendirmemektedir (Koç ve Koca, 2010: 41). Buna rağmen yine de kadın giyimi konusunda yasaklayıcı fermanlar görülmektedir. 1818 tarihli fermanla şöyle buyrulmuştur. "...Kadınların yerde sürünür uzun yakaları bed renk ve oyma harçlı ferace giyerek açık yaşmaklar ile müşteki kıyafetlerle gezmelerinin men'ine ve bu kıyafetle görülecek kadınların yakalarının kesileceği gibi, kimin eşi ve kızı ve müteallikti ise o kimsenin dahi cezalandırılacağı..." (Koç ve Koca, 2010: 45).

Bu fermanla kadın giyiminin, hal ve tavırlarının aile tarafından da kontrol edilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Henüz evli değilse baba, evliyse koca bu durumun sorumlusu kabul edilecek, durdurulmaması halinde onlar da cezalandırılacaklardır. Bu buyruktan yola çıkılarak kadın kimliğinin hala erkek egemenliğinde şekillendiriliyor ve onlar tarafından kontrol ediliyor olduğu sonucu da çıkarılabilir. 1885 yılında yine kadınlar giyim kuşamları ve hareketlerinde görülen uygunsuzluk dolayısı ile bir fermanla uyarılmaktadır. "Bazı İslam haremelerinin açık saçık kıyafetlerle Beyoğlu'nda gezmekte ve bazen tabip ve dışçıye müracaat bahanesi ile evlere dahi girmekte oldukları görülmüş olup İslam adabına uygun olmayan bu gibi haller asla kabul edilmeyecektir" (Tuğlacı, 1984: 14).

1890 yılında yine bahsi geçen fermanlara benzerlik gösteren bir içeriğe sahip yeni bir ferman çıkarılmıştır. Bu fermanda yasaklanan giysilerin giyilmesi halinde yalnızca giyen kişinin değil kocasının da nezarete atılacağı ve akabinde iletişim organlarının da kullanılarak tüm halka ifşa edileceği ile ilgili korkutucu bir unsur eklenmiştir.

“Mukadderat-ı islamiyenin çarşı ve sokaklarında açık saçık ve uygunsuz kıyafetlerle gezmeleri yasaklandığı ve bunun daha önce belirtilmiş olmasına rağmen iş bu Ramazan-ı şerifte Müslümanların bir kısmının kendilerine yakışmayacak hal ve şekilde ferace ve yaşmakla görülmeye başladıkları bazı kişilerce bildirilmiştir. Bu konuda dikkatli olunması ve bu giysilerin sokaklarda giyilmemesi ve giymekte ısrar edenlerin ve bunların kocalarının Zaptiye nezaretine atılacağı ve gazetelerde ilan edileceği...” (Koç ve Koca, 2010: 45).

II. Abdülhamit 18. yüzyıldan bu yana yasaklamalarla kısıtlanıp geleneksel haline döndürülmeye çalışılan feracelerin çok değiştiğinden ve bu yasakların değişimi engelleyecek bir niteliğe sahip olmadığından hareket ederek 1889 yılında tesettüre uygun olmadığı gerekçesiyle ferace kullanımını yasaklamıştır. Osmanlı’da ilk defa 1872 yılında Abdülatif Suphi Paşa’nın karısının üzerinde görünen çarşafın, feracenin yerine tercih edilecek yeni giysi formu olduğu düşünülerek tüm kadınlara çarşaf giyme zorunluluğu getirilmiştir (Tezcan, 1995: 320).

Resim 27’de orta tabakaya mensup bir genç kadının ev dışında, kapı önünde çekilmiş bir fotoğrafı görülebilmektedir. Fotoğraf Pascal Sébah tarafından çekilmiştir. Bir parçası baştan bele kadar, diğeri de belden etek ucuna kadar örten iki parçalı ipek çarşaf; genç kadının yüzü hariç tüm bedenini kapatmıştır. Öyle ki elleri ve ayakları dâhil görülememektedir.

Resim 27: Orta Tabakadan Genç bir Kadın Sokak Kıyafetiyle, Sébah & Joaillier.
(Özendes, 2004:82)

Ancak bundan hemen üç yıl sonra 1892’de yine aynı padişah tarafından çarşaf giyiminin yasaklandığı bir ferman daha çıkartılmıştır. Çarşaf kullanımının yasaklandığı ve bu yasak arkasındaki nedenlerin açıklandığı fermanda II. Abdülhamit Başkâtip Süreyya aracılığıyla şöyle buyurur:

“Bugün cuma selâmlığı töreninden sonra teşvikiye'deki silâhhâneyi padişah hazretleri teşrifle oradan saraylarına dönerler iken yolda, tuhaf bir şekilde bellerinden bağlı siyah çarşafı bürünmüş ve yüzlerini de siyah renkte ve gayet ince peçelerle örtmüş bazı kadınlar gözüne ilişmiş, bunların örtünmemiş denilecek halde açık saçık bulunmalarına ve âdeta matem elbisesi giymiş hristiyan kadınlarına benzemelerine bakılarak birden bire İslam olduklarında tereddüt buyrulmuştur.

İzaha muhtaç olmadığı gibi büyük islâm devletinin ayakta durması, devamı ve yükselmesi kadın ve erkek bütün Müslümanların her türlü hal ve hareketlerinde şeriatın yüksek hükümlerine son derece dikkatle uymalarına bağlı olup aksi hal Allah esirgesin gerek fertler gerek devlet için maddî ve mânevî sonsuz zararlara sebep olacağından İslâm kadınlarının Allah'ın emirlerinden bulunan örtünme usul ve kaidelerine fevkalâde dikkat ve itina etmeleri lüzumunu beyana hacet olmadığı, bu çarşaf ise islâm kadınlarınca örtünmeye aslâ

uygun ve müsait olmadığı gibi bir maksatla şuraya buraya girmek için bazı münasebetsiz erkekler tarafından da bir fesat ve melânet perdesi olarak kullanılmakta olup hatta geçenlerde bir erkek bu suretle çarşafa bürünerek kadın kıyafetinde silâhlı olarak bir eve girip içerdeki kadının üzerine hücumla çaldığı eşyayı pencereden arkadaşına atarak savuşmuş olduğundan dindarlık ve maslahat bakımından meydanda olan zararlarından ötürü icap edenlere münasip bir şekilde anlatılıp tenbihlerde bulunmak suretiyle kadınların çarşaf giymelerinin yasaklanması padişah emri iktizasındandır. Bu hususta emir, emir sahibinindir.

2 Nisan 1892

Hükümdarın Başkâtibi

Süreyya” (Tuğlacı, 1984: 69).

Çarşaf yasaklansa da kadınlar bir süre çarşafın kullanımından vazgeçememişlerdir. Çarşaflarda kol takımı olmadığı için daha rahat hareket imkanı sağladığı düşünülmüştür.

Resim 28: Cumhuriyet Öncesi Dönemin Çarşafly Kadınları.

(Arat, 1998: 55)

Resim 28’de 19 yüzyıl sonlarında bir ailenin kadınlarının fotoğrafı görülmektedir. Fotoğrafta kadınlar siyah renk tek tip çarşaf giymişler. Kadınların yüzlerinin açık olması dikkat çeker.

Yapılan araştırmadan hareketle, memleketin ayakta durması, yükselmesi ve eski gücüne kavuşmasının İslam kurallarına itaatten geçtiği düşünülmektedir. Kadın giyiminin kontrol edilmesi, bu yüzden dini kurallara itaatin sağlanması amacıyla şekillenmektedir. Bir nevi Osmanlı imparatorluğunun içinde bulunduğu gerileme ve çöküş döneminin din kurallarının gevşemesi, dolaylı yoldan kadın giyiminin değişimi ve kadının bulunduğu konumu sorgulayıp bu durumla başa çıkamaya çalışması ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Bu durumdan dini nedenlerle çıkarılan bütün giysi yasaklamalarının, dini kuralları canlandırıp ülkeyi yeniden güçlendirmek amacıyla oluşturulduğu sonucu da çıkarılabilir.

3.1.1.1. Gayrimüslim Halka Uygulanan Yasaklar

Büyük bir alana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nda sadece Türkler değil Rumlar, Ruslar, Ermeniler, Yahudiler gibi farklı köklere sahip gayrimüslim halk da yaşamlarını sürdürmektedir. Genel olarak gayrimüslim haklarının korunduğu, yaşam şartlarına saygı duyulduğu bir yapı söz konusu olsa da gayrimüslimler, Müslüman Türk halkından bir adım geride durmak durumundadırlar. Bu da gayrimüslim halkın, Türk halkından gerek hareket gerekse giyim kuşam açısından farklı olması gerekliliğini doğurmaktadır. Yani kökenlerdeki bu farklılık aynı zamanda da görünür kılınmalıdır. Bu görünüm genellikle renk ve kumaşların farklılıklarıyla görünür kılınmaya çalışılırdı. (Faroqhi, 2004: 24-25). Gayrimüslim halk, Müslüman Osmanlı bireylerinden farklı görünmeli, aynı zamanda da Osmanlı’nın dini değerlerine ters düşmeyecek şekilde giyinmeliydiler. Bu yüzden gayrimüslim halkın ne giyip ne giyemeyeceği her zaman bir sorun olarak görülüp divanda tartışmalara açılmıştır. 16. yüzyılda divandan çıkan hükümlerle hazırlanmış olan bir nizamname bu hususta bütün detayları içermektedir. Bu nizamnamenin hazırlanması sırasında Türklerin gayrimüslimlere olan üstünlüğünün korunmasına özen gösterilmiştir. Bu hükümlerde belirtilen kıyafetler dışında elbise

giymemeli ve belirtilen hareketler dışında tavır takınmamalıydılar. Aksi halde cezalandırılacakları konusunda bilgilendirilmişlerdir.

Resim 29: Osmanlı’da Gayrimüslim Halk Giyimi. 1873, Sébah & Joaillier.

(Hadar, 2009), December 2, 2015

Resim 29’da Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkın nasıl giyindiğine dair bir fotoğraf görülmektedir. Sébah & Joaillier imzası taşıyan fotoğrafta soldan sağa evli Yahudi kadın, Bulgar kadın, evli Müslüman Türk kadın poz vermiştir. Giysi formlarındaki fark rahatlıkla okunabilmektedir.

Sultan III. Selim döneminde bir tek Müslümanların kullanımına açık sarı mest pabuç ve şali feracenin bazı gayrimüslim kadınlar tarafından kullanıldığına şahit olunmuş ve sultan bizzat kendisi şöyle buyurmuştur: “...Allah için şunun üzerine olasın ve reaya ve patrik karıları şali ferace, sarı mest pabuç ile geziyorlar, onlara dahi tembih edesin rast gelirsem haklarından gelirim. Frenk harbidir gezerler lakin reayaya tembih edesin” (Taylan, 2014: 198).

Bu kontrol mekanizması yalnızca sokaklarda değil toplu vakit geçirilen her yerde geçerlidir. Hamamlarda dahi bu ayırım gözetilmiştir. Nermin Taylan'ın aktarımıyla gayrimüslimlerin hamamlarda kendilerini ne şekilde Müslüman toplumundan farklı kılacağı anlatılmaktadır.

“Müslüman olmayan tebaanın hamamlarda Müslümanların aksine nalınsız gezmeleri gerekiyordu. Bu yasak, çıkarılan fermanla Müslümanlarla, gayrimüslimleri ayırt etmek için konulmuştu. Daha sonraki yıllarda Müslümanların da nalınlarını ayaklarından çıkaracakları düşüncesiyle kâfi görülmeyip yasağa bir madde daha eklenmiş. Gayrimüslimlere verilecek peştamallara ‘alâmet-i farika’ olarak birer demir halka takılmış. Daha sonra da halkalara birer çingirak ilave edilerek gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayırt edilmeleri konusunda çözüm yolu aranmış” (Taylan, 2014: 195).

Gayrimüslim ve Müslüman ayırımının yanı sıra Gayrimüslimler arasında dahi bir ayırım gözetildiği bilinmektedir. 18. yüzyıla kadar ufak değişimlerle çeşitli yasaklamalar çıkarılmıştır. Çıkarılan bu hükümlere göre gayrimüslim kadınların ferace giyip yaşamak kullanmaları uygun bulunmamaktadır. Hükümün devamından Ermeni ve Musevi kadınlar arasında bir fark gözetilmediği anlaşılmaktadır. Yalnızca Ermeni kadınlar farklı olarak kırmızı üzerine sarı çizgili bir kumaşı abartıdan uzak bir şekilde başlarına sarmaktadırlar. Dış giysisi olarak Fahir ya da Bursa kutnusu adı verilen parlak, süslü bir kumaş kullanılarak yapılmış bir elbise ve çakşır denilen gök mavisi renginde uzun bir şalvar giymek zorundadırlar. Kullanacakları şapka ve ayakkabıları kırmızı olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Rumlar siyah renkte pabuç giyecek, Yahudiler de mavi renk kullanacaktı. Müslüman kadınların giydiği uzun yakalı elbiseyi giyecek olurlarsa kumaşlarının atlas ya da kutnudan yapılmış olması gerekmektedir (Turan, 2005:247 ve Taylan, 2014: 196).

1856-1858 yılları arasında İstanbul'da Fransız elçisi olan amcası Thouvenel'in yanında bulunan ve kaleme aldığı izlenimleriyle Kırım Savaşı sonrasında İstanbul'un durumunu tasvir eden Durand de Fontmagne'ye göre Doğu'da kadınların hangi milletten olduğunu anlamak için yüzünü örtüp örtmediğine bakmak yeterlidir. Çalışmasında aktardığı biçimiyle Rumlarla Frenklerin yüzleri açık, Yahudilerle Ermenilerin yüzlerinin yarısı örtülüdür. Türkler ise yalnızca gözlerini açıkta bırakabilir (Turan, 2005:257).

Zaman zaman gayrimüslim kadınlar tarafından bu hükümler çiğnenmiştir. O zamanlarda hemen yeni bir ferman çıkartılıp, gayrimüslim kadınların giymekle yükümlü oldukları giyim kuşam kuralları hatırlatılmıştır. Özellikle yeşil kullanmaları kati suretle yasaklanmıştır. Çünkü yeşil Müslümanlar tarafından peygamber soyundan gelenlerin rengi olarak kabul edildiği için kutsal renktir (Faroqhi, 2004:25). 1807 yılında kendilerine tanımlanan giyim kuşamdan farklı talepleri olan gayrimüslim kadınlara hitaben İstanbul kadılığına yazılmış olan fermanda şöyle buyrulur.

“1807 Sadaretten İstanbul kadılığına yazılan bir buyrukta

Gayrimüslim kadınlar sarı çedik pabuç giyip siyah renkten başka renkte ferace istememektelermiş. Rum, Ermeni ve Yahudi taifeleri kendilerine alamet olan özel kisvelerini bir zamandan beri değiştirmeye, İslamlara mahsus elbiseleri tercih etmeye, özellikle de kadınların başlarına yeşil sarmaya cesaretlendikleri görülmüştür. Bu mutlaka önlenmeli, suçluları cezalandırılmalıdır. Basmacıların, boyacıların, yemenicilerin, tülbentçilerin, kâhya ve ihtiyarlarını, Rum Ermeni Patriklerini, Yahudi hahambaşını ve cemaat başlarını huzuruna çağırıp bundan böyle yeşil boyamamak ve satmamak üzere; gayrimüslim erkek ve kadınları islamı takliden giysiler giymelerini, hele hele başlarına yeşil sarmamaları için sıkı tembihte bulunasın” (Sakaoğlu, 1987: 38).

Batılılaşmanın değiştirdiği anlayış dolayısıyla Osmanlı kadını ve Gayrimüslim kadının rollerini değiştirdiği, Müslüman kadınların gayrimüslim kadınların giysilerine özendiği görülür. 1808 yılında çıkarılan bir buyrukta “ehli İslam hatununu Hristiyan kadınlarından farksız gösteren sevimsiz renkli, yakaları topukta, yenleri bol, açık yaşmak ve tahrik edici kıyafetlerin yasaklandığı...” (Turan, 2005: 256) bilinir. Bu noktada gayrimüslim kadınların değil Müslüman kadınların muhatap alındığı ve uyarıldığı görülür. Müslüman kadınların gayrimüslim halka özenip farklı giysiler denemek istemelerinin altında iletişim ve etkileşimin varlığı yadsınamaz. Bütün bunların yanında Müslüman evlerinde çalışan gayrimüslim kadınların ev halkını, giyimi ve davranışlarıyla kötü etkilediği düşüncesi de yasaklamalara neden olmaktadır. 1903 yılında İstanbul’da tespit edilen bir gerekçeye göre çıkarılan ferman Müslüman kadınların Hristiyan kadınların hal ve giyimine özenmesini uyarırken aynı zamanda gayrimüslim kadınların çalışmasını da engelleyecek bir niteliğe sahiptir. Taylan bu yasağı şu şekilde aktarır (Taylan, 2014:154).

“Avrupalı ve yerli bazı ahlaksız Hristiyan kadınlarının mürebbiye ve sütana sıfatlarıyla Müslüman evlerine alınıp çalışmaya başlamalarının ardından ortaya çıkan netice olarak, Müslüman kadınlarının şekil ve kıyafetlerle ahlaklarının bozulması gerekçesiyle bu konuda bir dizi önlem alınması ve yasak getirilmesine dair umum nezaretlere bildiri verilmiştir.”

19. yüzyıla girildiğinde modernleşen Osmanlı, batılılarla aralarındaki farkı koruma çabalarını bir nebze de olsa azaltmıştır. Bu da Müslüman ve gayrimüslim cemaatler arasında eşitlik ilkesine dayalı bir mücadelenin başlamasına neden olur. Dolayısıyla kılık kıyafet konusu, gayrimüslimler için eskisi gibi sorun olarak görülmekten vazgeçilmiştir.

Bu alanda özellikle de Nizam-ı Cedit askerlerinin kıyafetindeki değişim çok büyük bir olay olarak kabul edilebilir. Ancak Nizam-ı cedit askerlerinin kıyafetlerindeki değişim toplumun muhafazakâr kesimi tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanmıştır. Tepkiler dinsel gerekçeler ışığında büyüyüp, daha da şiddetli bir hale gelmektedir. Ancak II. Mahmut ve Abdülmecit bu tepkilerin zihniyet değişiminden kaynaklandığı ve zamanla sistemin oturacağına inandıklarından tutumlarına devam etmektedirler. Bu vesileyle Müslüman ve gayrimüslim sınırı ortadan kaybolmaya başlar. Ancak halk tarafından yükselen tepkilerin kimi zaman çatışma boyutlarına kadar ulaştığı bilinmektedir. Bu çatışmaları ortadan kaldırmak adına bazı fermanların çıkarıldığı da bilinmektedir. 1912 yılında çıkarılmış olan “Beyoğlu caddelerinde bazı uygunsuz Hristiyan kadınların İslam kıyafeti giydiği görüldüğünden bu halin men edilmesine” dair uyarılar bulunduran belge, 20. yüzyılda dahi bu yasaklamalardan tam anlamıyla vazgeçilemediğinin bir kanıtı niteliği taşır (Taylan, 2014: 193).

3.1.2. Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü

Yasaklar daha önce de belirtildiği gibi yalnızca dini kuralların canlandırılması adına çıkartılmamıştır. Güçlü ve zengin bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu, Sultan III. Ahmet döneminde askeri ve idari başarısızlıkların başladığı, ekonomik anlamda zayıflığın hissedildiği bir döneme girmiştir. Ekonomik sıkıntının çok da tecrübe edilmediği bir dönemde karşılaşılan bu durum, bir dizi nizamnameyle ekonomik değerlerin kontrol altında tutulması gerekliliğini doğurmuştur. Bu amaç uğruna 1715

yılında kumaş üretiminde sıklıkla kullanılan gümüş ve altın tellerin sarfiyatını azaltmak için, ağır sırmalı kumaşların dokunması ve halk tarafından kullanılmasının yasaklandığı bilgisini içeren ferman çıkarılmıştır. Bu ferman aracılığıyla ayrıca bahsi geçen altın ve gümüş iplikler kullanılarak dokunmuş ya da işlenmiş, ağır sırmalı kumaşların sadece saray mensupları tarafından kullanılacağı bilgisi de verilmiştir (Gürsu, 1993: 136-137).

Ekonomik gücün korunması adına çıkarılmış pek çok yasakta ayrıca sosyal statünün sorgulandığı ifadeler de rastlamak mümkündür. Çünkü giysi, Osmanlı imparatorluğu için pek çok anlama gelen bir kavramlar bütünlüğüdür. Kılık kıyafet üzerinden dini çıkarımlar yapılabildiği gibi kişinin mesleği, gelir düzeyi ve hatta medeni hali ile ilgili bilgiler de edinilebilmektedir. Kadınların çok fazla çalışmadığı bilindiğinden kocasının gelir düzeyine göre giyinmesi beklenmektedir. Sultan III. Ahmet tarafından çıkarılan fermanında ağır işlemeli kumaş kullanımının sadece saray mensuplarına serbest bırakılıyor olması da saray mensuplarının gelir düzeyinin halka oranla daha yüksek olmasından kaynaklandığı sonucunu doğurur. Bir diğer neden de gümüş ve altın kullanımını sadece saray çevresiyle sınırlandırıp sarfiyatın önüne geçilebileceği düşüncesidir.

1764 ile 1765 yılları arasında yeni bir nizamnameyle lüks giyimin engellenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bahsi geçen döneme kadar çok da fazla sıkıntı çekmeyen Osmanlı devletinde halk lüks giysiler giyip, değerli aksesuarlarla bu giyimlerini süslemeyi adet edinmişlerdir. Bu durum ekonomik sıkıntıların baş göstermesiyle birlikte saray tarafından endişe ile karşılanmış ve bu durumun önüne geçilmesi gerekliliği düşünülmüştür. Artık kadınların eşlerinin rütbelerine göre giyinme zorunluluğu vardır. Buna gerekçe olarak da lüks ürünler olduğu düşüncesiyle başka ülkelerden getirilen mallara rağbet edilmesi ve Osmanlı'nın parasının yabancı ülkelere gitmesi gösterilmiştir. Ayrıca kadınların lüks ürünleri talep ettikçe kocalarını zor durumda bırakacakları ifade edilmektedir. Bütün bunların yanı sıra talebi karşılamak adına kullanılan gümüş ve altın miktarının azalması da bu nizamnamenin nedenleri arasındadır (Gürtuna, 1999: 197).

1776 yılında Sultan I. Abdülhamit tarafından çıkarılan bir fermenda da benzer ifadeler rastlanır. Fermenda şöyle buyrulmuştur.

“Hademe, esnaf ve hiref erbabının; bir zamandan beri devlet ricaline mahsus değerli ve türlü çeşitli kürkleri, çiçekli kaftanları, entarileri, şal ve benzeri hint giysilerini kullandıklarını, kazançları süslerine yetmeyince çıkar sağlamak için yolsuzluklara cüret ettiklerini, hademelerin kapıldıkları zevatı usandırdıklarını, esnafın bu giyim belasından borca battığını, İstanbul’dan Hindistan’a pek çok para çıktığını... Bu nedenle bol yenli erkan kürkünü, vezir, sudur, ve ulema dışındaki kimselerin özellikle de çuhadar, Enderun ağası ve hademelerin giyinmelerinin yasaklandığını, bundan böyle samur, kakım, vaşak minteni, çiçekli hint kumaşından entari giyilmeyeceğini, ruhabi, çiçekli, bayağı hangi türden olursa olsun hint şalı kuşanılmayacağını; bunların yerine İstanbul’da ve öteki Osmanlı kentlerinde dokunan İstanbul ve Engürü şallarının, Bursa kutnisinin, şam alacasının kullanılacağını, basma, hama ve puşi kuşak sarmanın serbest bırakıldığını, Kadınları rağbet ettikleri, galata işi tel sırma ve kılaptan işlemelerle suzeni gibi şeylerin alınıp satılmayacağını, yasaklama tarihinden sekiz gün sonra her kimin üzerinde eşya-yı memnua görülür ise cezalandırılacağını, bir aydan sonra her kimin evinde ve dükkanında suzeni işlemelerden bir şey bulunursa ve her kim dokur veya işlerse, hangi terzi biçer ve evinin ya da işyerinin önünde asılacağını... İş bu nizamname öngörmüş” (Sakaoğlu, 1987: 37 ve Özbilgen, 2003: 424).

Bu fermenda yalnızca saray görevlileri tarafından kullanılmasına izin verilmiş olan değerli eşyaların hademe, esnaf ve hiref erbabı tarafından da kullanılıyor olduğundan bahsedilmektedir. Yasaklanmış olmasına rağmen bu tür giysileri giyebilmek adına esnafın borca batmasının yanı sıra, türlü yolsuzluklara başvurulduğu ifade edilmektedir. Her şeyden daha önemlisi, halk artık Osmanlı imparatorluğu içersinde üretilmiş ürünler yerine yurtdışından gelen ürünlere rağbet etmektedir. Bu da halkın başka ülkelere para kazandırıp, Osmanlı’yı ekonomik anlamda daha da zayıflatması anlamına geldiğinden yabancı ülkelere mal alınıp satılması yasaklanmıştır. Bu nizamnamede bahsi geçen yasağın; halk, terziler ya da dokumacılar tarafından ihlali halinde daha önce uygulanan cezalardan çok daha katı bir cezalandırmayla sonlanacağına dair bir uyarı da nizamnamenin sonuna ilâştirilmiştir. Bu sefer yalnızca sokakta kullanımı değil ev içinde bulundurulması bile cezanın uygulanması konusunda bir neden olabilmektedir. Her kim ki bu yasağı ihlal ederse o kişi evinin ya da işyerinin önünde asılacaktır. “Antalya’da bazı Müslüman kadınların Hristiyan dükkânlarından fahiş fiyatla alışveriş yaptıkları haberi alınınca Müslüman

kadınların Hristiyan dükkânlarından alışveriş yapmaları hatta dükkâna girmeleri dahi yasaklanıyor” (Taylan, 2014: 62).

Sultan III. Selim döneminde çıkarılan yasakların genelinin ekonomik sıkıntıların giderilmesi ve devlet çıkarlarının korunması adına çıkarıldığı görülmektedir. Sultan I. Abdülhamit gibi o da yabancı kıyafetlerin devlet içinde kullanımına bir sınır getirmeyi amaçlamış ve hep bu doğrultuda adımlar atmıştır. Sultan, yozlaşma korkusunun yanı sıra, ülke ekonomisinin daha da zayıflayacağından korkar. Sultan III. Selim halkı yerli malı kullanmaya teşvik etmek adına kendinin de yerli ürünleri tercih ettiğinden bahseder. Sadrazama gönderdiği bit hatta “ben daima İstanbulkari, Ankarakari kumaş giyerim, devlet ricalim ise hala Hindkari ve İrankari kumaş giyerler, memleket kumaşları giyerlerse memleket malı revaç bulur” (Turan, 2005: 257) buyurmuştur.

Halkın lükse düşkünlüğünü önleyemediği düşüncesiyle 1803 yılında Sultan III. Selim yeniden bir nizamname çıkarma gereği duymuştur. Zira halk birbirinden özenerek bol mücevherli giysiler ve aksesuarlara sahip olabilmek için hadlerini aşarak yoksullaşmıştır. Bu durumu durdurmanın tek yolunun insanlara bu ürünlerin kullanmalarını yasaklamaktan geçtiği düşüncesiyle şu nizamname yayınlanmıştır.

“Bir süredir insanların tutulduğu sefaht ve savurganlık yüzünden herkes kendini aşmış, düzen bozulmuştur. Kulların birbirlerine bakıp özenerek yoksul durumlara düşmeleri herkese bir sınır konmasını zorunlu kılmaktadır. Elbise ve şal gibi şefaht nedenlerinin yasaklanması için iş bu nizamname çıkarılmıştır. Esnaftan ve halktan kişiler, hadleri dışında giysi, mücevherli hançer ve bıçak kullanmayacaklar, sınıflarının kıyafeti her neyse o görünümü koruyacaklardır. Bunlar samur, vaşak, samur nefesi, kakum kürk, sandalla cübbe de giyemeyecek ve şal kuşanamayacaktır...” (Sakaoğlu, 1987: 38).

Gösterişe merak salan halkın saraylı gibi görünmek derdine düştüğü bütün bu yasaklar ışığında okunabilmektedir. Ayrıca 1835 yılında kadınların açık saçık giyinmelerini ve saraylı kadınlara özenerek büyük baş ve yaşmak ile dolaşmalarını yasaklayan bir ferman daha çıkarılmıştır (BOA, 29/Z/1250 (Hicri), Dosya No:319, Gömlek No: 18712, Fon Adı: Hattı Hümayun). Bu fermanda da halk yoksullukla boğuşurken, Osmanlı ekonomisi gün geçtikçe daha da gerilere düşüyorken, bazı

kadınların saraylıların giyimine özenip onlar gibi görünme arzusunun yersiz olduğu vurgulanmaktadır.

3.2. Yasakların Baskısı Altında ve Sonrasında Osmanlı Kadını

Osmanlı kadın örgütlenmesi, artan baskıyı azaltmak adına atılmış, yasaklara karşı bir tutumdan ziyade yasaklayıcı zihniyete karşı bir hareket bütünlüğüdür. Aydın kesimin kalemini ve gücünü arkasına alan kadınların seslerini duyurması ve bazı hakları edinmeleri kadın hareketinin gücünün göstergesidir. Bu durum yasaklarla baskı altında tutulmaya çalışılan kadınların isyanı niteliğindedir.

3.2.1. Toplumsal Yaşamda Kadın Kimliğindeki Değişim

Daha önce kadın statüsündeki değişimin, kadınların kendi yaşayışlarını sorgulamaya ve dertlerini, sıkıntılarını dile getirmeye başlamalarıyla kazandığından bahsedilmiştir. I. Meşrutiyet'ten sonra 1870'lerde kadınların seslerini duyurmaları için önemli bir araç olarak kullanılan basın-yayın organlarının bu başarıdaki rolü azımsanmayacak kadar büyüktür. Gelişen basın-yayın organlarından kadınlara yönelik çıkartılan yayınların etkilenmemesi imkânsızdı. 1869 yılında 'Terakki-i Muhaderat' adıyla yayımlanan dergi bu konudaki ilk adımdır. Cumhuriyet döneminde sayıları 40'ı bulan dergilerin en bilindik olanı 1895'te yayımlanmaya başlayan ve 1908 yılına kadar yayıma devam edecek olan Hanımlara Mahsus Gazete'dir. Bu gazetenin neredeyse tüm yazarları kadındır (Aksoy, 2005: 61). Hanımlara Mahsus Gazete'nin yanı sıra İnsaniyet, İnci, Hanımlar gibi kadınlara özel haber yapan dergilerde de bir artış gözlemlenmektedir (Özdemir, 2003: 84). Bu dergilerde özellikle kadınlar hem yazar hem yönetici olarak görev alıp hem de gönderdikleri mektuplarla kendilerine yer bulmakta ve sorunlarını tartışmaktadırlar.

“İnci ve Yeni İnci dergileri Cumhuriyet öncesi “milli moda”nın öncülüğünü yaptılar. Çarşaf ismen kalkmasa bile Batı kadın giysilerinden fark edilemeyecek kadar değişime uğradı. Peçe kalktı, baş bir tülbentle sarıldı. İstanbul kadınları Cumhuriyet'in kılık kıyafet ve şapka devrimine bundan böyle hazırlıklıydılar” (Toprak, 2014:259).

Bahsedilen tartışma ortamının yanı sıra batılı kadınların kıyafetleri ve adab-ı muaşeret kurallarının da bulunduğu bilinmektedir.

Bu vesileyle tüm dünya ile birlikte Osmanlı kadını da dönemin giyim modasından haberdar olmaktadır. Ancak sokakta örtünme gerekliliği kadın giyiminin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Bu dergilerde tartışılan en önemli konuların başında gelen giyim ve örtünme konusu, bazen mevcut durumu eleştirisel bir nitelikte incelerken, bazen de Batılı formların tanıtılarak karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır. Genel kanı batılı formların hareket kısıtlılığı sağlamadığı için kullanım kolaylığına sahip olduğu yönüyle de korseli ve dar yapıdaki giysilerin giyiminin zorluğu düşünüldüğünde ortak bir fikir birliğinin sağlanabildiği söylenemez. Bu yüzden kıyafet konusunda katılmış yasaklarla şekillenen kadının örtünmesi ortak bir paydada tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ilk Türk kadın roman yazarı Fatma Aliye Hanım dikkat çeken söylemleriyle önemli bir yer teşkil etmektedir. İslamın kadını ikinci sınıf vatandaş olarak nitelendirmesinin geçerliliğinin olmadığını tam tersine kadın haklarını koruyan bir yapıya sahip olduğunu sürekli yazılarında vurgular ve aslında kadınların şariat çerçevesinde yasalar dikkate alındığında vücut hatlarını gizleyen bol bir giysi, saçları örten bir başörtüsü ile kurallara uyulabileceğinden bahseder. Yaşamak, ferace, çarşaf ve peçe İslamiyetin emrettiği kavramlar olmadığı halde kadın konusunun İslam adı altında saptırılması ile bu sonuca varıldığı konusunun üzerinde durmaktadır (Karaca, 2011: 108). Fatma Aliye bu konuyu şu şekilde açıklar.

“...Yalnız saçları örtmek yeterli olur. Fakat kadının üzerindeki elbise de her tarafını muhafaza edecek ve vücut hatlarını belli etmeyecek bir surette olmalıdır... Yaşamak, ferace ve çarşaf, peçe sonradan ortaya çıkan bölgesel adetlerdir... Peygamberimizin zamanında kadınlar yalnız bir baş örtüsüyle kapanırlar ve saçları örtülü olduğu halde erkekler ile konuşurlardı” (Aliye, 2012: 61-62).

Fatma Aliye Hanım'ın bu söylemlerini tepki ile karşılayan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, ona şu sözlerle cevap verme gereği hissetmiştir:

“...Kısacası kadınların yüzleri belirttiğimiz şekilde istihsanen avret değildir. Bu yüzden örtülmesi lazım gelmeyeceğini biz de kabul ediyoruz. Şer’i şerife göre kadınlar yüzlerini açık bulundurabilecekler. Fakat erkekler onlara iştahlı bir nazarla bakmayacaklar, daha doğrusu kadınların yüzleri konusundaki vazife, yani asıl sakınma vazifesi kadınlara değil erkeklere aittir. Şer’i hüküm böyleyken erkekler ne yazık ki kadınlar kadar iffetli olmadıkları için kadınlar erkeklerden zarar görmemeleri ve kendi menfaatleri gereğince yüzlerini kapatmaya mecbur olmuşlardır” (Aksoy, 2005: 62).

Bu aslında kadının dışlanması ilkesinden kaynaklanmaktadır. Bu da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendinin sözlerinden de anlaşılabileceği gibi iki cinsin bir arada durmasından kaynaklanabilecek tehlikeli durumların bir uzantısı olarak görülebilir. Ancak örtünmenin kadın bedeni üzerine uygulanması Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’nin sözlerinin tam tersini yani tehlikenin kaynağının aslında kadın olduğunun düşünüldüğünü vurgulamaktadır. İşte bu yüzden aile şerefi, toplum ahlakı gibi değerler; kadının gizlendiği ve bu gizliliğin erkekler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışıldığı bir yapıdadır. Başka bir deyişle kadın hayatının ve özgürlüğünün sınırlandırılmasıdır (Berktaş, 2012: 114-115).

Kadın örtünmesinin psikolojik ve sosyolojik nedenlerini Murat Aksoy (2005: 63) şu şekilde yorumlamıştır: “Erkekler kadını bir insan değil bir dişi saydıkları için ilkel devirlerde örtünme tatbik edilirdi. Çünkü ancak kadını dişi olarak görüp şehvetten başka hizmeti olmayacağı kabul edilen cemiyetlerde içtimai vicdan örtünmeyi sağlayamadığı için maddi örtünmeye başvurmuştur. Örtünme kadını dişi saymanın hem eseri hem sebebidir.”

19. yüzyıl boyunca Osmanlı kadınları feminist söylemlerini dile getirerek basın ve örgütlenmenin gücünü arkalarına almış ve iki farklı koldan haklarını koruma çabası içine girmişlerdir. Kadınların hedefinde çarşaf vardır ve şiddetle çarşaf kullanımının ne derece hayatlarını zorlaştırdığını vurgulamaya başlarlar. Zehra Hakkı Cihan Harbi yıllarında ‘İnci Dergisi’nde Milli modayı şu şekilde savunur.

“Erkeklerimiz bunun ne olduğunu maatteessüf henüz anlayamadılar. Kadın vücudunun üst kısmına –başla omuzların yardımıyla- kat’iyyen gayr-i latif bir çadır kuran, evlerdeki kafesi peçe şekline sokarak yüzümüze geren, vücudu gayet çirkin surette ikiye ayıran ve bilhassa asrileşmek cereyanıyla tesettürü bir türlü telif edemeyen, edemeyecek olan bu görülmemiş çuvalın içinde yaşamak,

öyle bir zindan hayatıdır ki erkekler onu bilselerdi, mutlaka bize, validelerine ve hemşirelerine acırlardı.

Bu ipek çuval, yazın başlarımıza güneşin alevlerini yağdırırken kışın bütün vücudumuzu mevsimin şiddetlerine açık bırakır. Bir rüzgar darbesi, pelerinleri arkadan alarak başa, ekseriya yağmak için kafidir. Ne önümüzü vuzuhla görmek, ne arkadan gelen araba, tramvay gürültülerini iyice duymak, ne rahat nefes almak ne de çevik yürüyebilmek elimizden gelir.

Eğer bütün bu cezalar tesettür hatırı içinse, hesapta yanlışlık var; çünkü çarşaf bizi örtmüyor, bilakis açıyor. Bir dakika için alışkanlığı bırakarak etrafına dikkat eden herkes bunu görebilir. Diğer taraftan çarşaf sıhhi değildir. Mesela karları, tipileri, yağmurları, fırtınalarıyla kışı bir düşününüz. Çarşaf epeyce kalın bir palto yahut hırka giymeye müsaade etmez. Çarşafı kalın bir kumaştan yapsanız, pelerin, gülle gibi başınıza, omuzlarınıza çöker; sonra kolunuzu kanadınızı kırar. Bir bela ki onu taşımak bahtsızlığını dünyada yalnız biz, İslam kadınları biliriz.

Başı güzelce örtmek için bir başörtüsü, sonra bir palto, rop manto nev'inden bir boy urbası [giysisi]!. Zannediyorum ki en eski biçiminde bir çarşaf bile bunun kadar tesettürü temin edemez.

-Ya peçe?

Diyeceksiniz. Etrafinıza biraz bakarsanız, anlarsınız ki biz onu zaten kaldırdık. İleriyi görmeye muhtacız. Şimdi peçe, erkeklerin başındaki püskül gibi, manası olmadığı halde başın bir tarafında sallanıp duruyor.

Kısa bir cümle içinde bu uzun satırlarda söylemek istediğim şeyleri tekrar etmem lazım gelirse, diyeceğim ki milli zevk ve terbiyemize göre, hatta tesettüre bugünkünden daha riayetkar, asri hayata tamamıyla muvafık bir Türk modası yapmak ve bu suretle Garb'ın esaretinden kurtulmak kabildir. Eğer çarşaf giderse!." (Toprak,2014: 258-259).

Çok çeşitli amaçlarla kurulmuş olan dernekler kadınların ilk örgütlenme denemeleridir. Kimileri yalnızca yoksul kadınlara veya savaştaki askerlere yardım toplamayı görev edinmiş bu dernekler; ayrıca kadınların sorunlarına daha köklü çözümler üreterek bu çözümleri hayata geçirmeyi veya kadınları siyasal düşüncelerini ortaya koyarak toplumsal yaşama katılmaya yüreklendirmeyi amaçlamıştır.

1913 yılında kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti önemli girişimler yapmış olmasıyla adından söz ettirmiş feminist bir topluluktur. Cemiyet, kadınlar dünyası adlı kadınların sıkıntılarına ve sorunlarına yer veren, bu sorunlara cevap arayan

derginin de kurucusudur. İlerleyen zamanlarda kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmelerinde büyük rol oynamıştır. Resim 30’da cemiyet kurucularının bir fotoğrafı görülebilmektedir. Cemiyet kurucularının arasında çarşaf kullananlarının yanı sıra, modern takımlar giyenler ve hatta şapka kullananlar da mevcuttur. Kimsenin yüzünde peçe yoktur. “Daha fazla kamusal alana katılımın kentsel mekanlarda dolaşmanın ve “toplumsal görünürlük” kazanmanın talep edildiği ve buna karşı tepkilerin doğduğu bu dönemde Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti’nin üyelerinin peçesiz fotoğraflarının yayımlanması geniş yankı uyandırır” (Toska’dan aktaran Şahin, 2006: 47)

Resim 30: Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Kurucuları.

(Abadan Unat, 1998: 325)

Bahsi geçen derginin ışığında büyüyen ve feminist söylemin daha güçlü bir hal aldığı diğer gazete ve dergilerde özellikle kadınların erkeklerle birlikte yaşayabileceği, tesettürün gerekli olup olmadığı, görücü usulü evliliklerin ne derece iyi sonuçlar doğurduğu konularının tartışıldığı birçok yazı ve makale bu dergiler aracılığıyla tüm kadınlara ulaşmaktadır. Gerçek iffet ve erdemin örtünmeden ziyade insanın içinde olduğunu, tesettür yerine ahlak güzelliğinin önemli olduğu

yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık kadınlar sokaklarda giydikleri kıyafetlere devlet aracılığıyla konulan kurallara, yasaklamalara, şekillendirici ve yönlendirici uygulamalara karşı çıkabilmektedir. Bu konuda Rasime Hanım, “Gerçek dürüstlük ve gerçek ahlak kamuoyunun kadınların evde kalmasını oradan dışarı çıkmamasını çıkınca da dikkatle örtünmesini istemeye yöneltmemeli asıl kurtarıcı aydınlatıcı düşüncelere hizmet etmelidir” diyerek konunun önemini vurgulamaktadır (Aksoy, 2005: 62).

Bunun yanında erkeklerin kaleminden de bu doğrultuda bir fikri destekleyen yazıların varlığından bahsedilmiştir. Bu amaçla Şemsettin Sami, ‘Kadınlar’ adlı bir eser yayımlar ve bu eserde şu sözleriyle dikkat çeker:

“Kadınlar akıl ve feraset ve zekâca erkeklerden geri kalmazlar ve belki feraset ve zekâca daha keskin ve daha çabuk intikal edicidir. İnsanlar yaratıldıktan ve özellikle tarih ve halleri gereği gibi bilindiği zamanlardan beri erkekler akıl ve ferasetleri ile ne kadar şeyler keşif ve ihtira, insanlığa ne kadar hizmet ettikleri, medeniyeti ne kadar genişlettikleri bilinmektedir. Bu hizmetler içinde kadınlar tarafından görülmüşü hiç yok gibidir. Bu neden? Hiç şüphe yok ki, kadınların eğitimsiz, ilim ve hünersiz bırakılmasından. İnsan topluluğu biri erkeklerden diğeri kadınlardan ibaret iki eşit kısma ayrılmış olduğu halde, bu iki kısımdan biri cahil, tembel, eğitimsiz bulundukça, insan topluluğunun istenildiği gibi ilerlemesi medenileşmesi mümkün olmaz” (Aksoy, 2005: 64).

Özellikle 1860’lardan sonra gelişme gösteren gazete, roman ve oyun gibi kitlesel iletişim organları sosyal alanda önemli bir araç haline gelmiştir ve modernleşme çabalarını topluma yansıtma görevini üstlenmiştir. 19. yüzyıl edebiyatının önemli eserlerinden olan Şinasi’nin “Şair Evlenmesi” bu alanda toplumu bilinçlendirmek adına verilen eserlerden biridir. Oyun, görücü usulü evlilikleri tatlı bir üslupla eleştirir ve iyi bir evliliğin hem kadın hem de erkek tarafından istenmesi ile gerçekleştirilebileceği mesajını verir. Şinasi’nin yanı sıra Namık Kemal de pek çok romanında kadının toplumdaki konumuna değinmiş ve zaman zaman bu konumu eleştirerek halka mesaj vermiştir (Budak, 2004: 45).

Toplumun bir kısmı çağdaş ve modern düşüncelerle toplumun tutumunu değiştirmeye çalışırken azımsanmayacak bir kısım gelenekçi tutumlarla değişilmemesi gerekliliğini savunmuştur. Gelenekselci kesimin içinde erkeklerin yanı sıra kadınlar da

yer almaktadır. Atatürk yıllar sonra 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada kadın giyimiyle ilgili:

“Bazı yerlerde başlarını bir kumaş parçası, eşarp ya da öyle bir şeyle örterek yüzlerini ve gözlerini kapatan kadınlar görüyorum; yanlarından bir erkek geçtiği zaman ona arkalarını dönüyor ya da yere oturup kapanıyorlar. Bu davranışın anlamı açıklaması nedir? Beyler, uygar bir ulusun anaları ve kızları böylesine gülünç ve bayağı bir tutum alırlar mı? Bu ulusumuzu küçük düşüren bir durumdur. Derhal düzeltilmesi gerekir” (Arat, 1998: 54).

İşte bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda Cumhuriyetten sonra dahi devam edecek olan çağdaş anlayışın cehaletle çatışmasına şahit olunmuştur. Bunu İlber Ortaylı şu sözleriyle açıklar:

“...İstanbul halkı tıbbiye hocasından üfürükçüye, üfürükçüden eczacıya dolanırdı. Çoğu kibar ailenin Fransız mürebbiye getirdikleri oğullarını, bir yandan da Mevlevi dergâhına götürüp, şeyhin elini öptürüp tarikata soktuğu bilinir. Osmanlı siyaset ve kültürel tarihini 19. yüzyıldaki kadar ahmaklık ve zekânın bir arada sırtladığı görülmemiştir. Çağdışı ideolojilerin içinde çağdaşlık, en çağdaş geçinen siyasal hareket ve ideolojilerinde de donukluk ve gelenekçilik yan yana yaşıyordu” (Ortaylı, 2011: 30).

Kadın, yenilik ve gelenek arasındaki bu ikilemde sıkışıp kalmıştır. Birlikte hareket edip bu ikilemden kurtulma yolları tartışılmış ve çağdaşlaşma yolu açılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden kadınların bir araya gelip birlikte hareket etmeleri engellenmeye çalışılmış ancak sadece batıdan yükselerek Osmanlı'da vücut bulmaya başlayan feminist hareket geciktirilmiştir. “Artık kadınlar için doğru olan davranış kalıplarını belirleyen din ya da gelenek değil, ulus devletin kendisidir” (Berktaş, 2002: 278). Kadınların devlet baskısından uzak bir yaşama ulaşabilmeleri için başlattıkları girişimler, 19. Yüzyılın başlarından itibaren kendini hissettirmiş ancak Osmanlı'dan Cumhuriyete geçinceye kadar bu baskılardan kurtulamamışlardır. Dönemin kadınları 19. yüzyılın sonlarına doğru hem batıda yükselen feminist hareketle iletişime geçmiş hem de kendi toprakları dâhilinde kadın dernekleri kurarak örgütlenmelerine güç katmaya çalışmışlardır. O döneme kadar çok mümkün görünmemesine rağmen erkeklerle tartışmalara girip kendi haklarını savunmuş ve kendilerine eğitim, çalışma, söz söyleme ve aile içinde saygın bir yer hakkı aramışlardır. Kadınlar dünyası dergisinde şöyle bir ifade bulunur:

“Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an inilti içinde kopup gelen sedasını işitiyoruz. ‘Biz varız uyanıyoruz, kalkacağız. Yol gösteriniz...’ diyor. Bu hareketi kadınlığın bütün tabakalarında müşahade ediyoruz. Artık şimdi yaşayışımızın yanlışlarını bulup ortaya koyuyoruz. Artık iman ettik ki hayatımız iyi bir hayat değildir. Artık kadınlık böyle yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz” (Çakır, 1996: 14).

3.2.2. Kadın Giyimindeki Değişim

Kadın giyimi özellikle Meşrutiyet’in ilanı ile farklılaşmaya başlar. Bunun sebebi Osmanlı’nın yüzünü tamamen batıya dönmüş olması ve Osmanlı kadınının da batıdan gelen gezginleri daha yakından tanıma imkânı bulmasıdır. Giyimdeki değişim ve kadınların yeni taleplerini okumak için dönemin terzi kayıt defterleri de incelenebilir. Terzi defterleri daha çok saray ve çevresinde yaşayan soylu kadınların talepleri doğrultusunda hazırlandığı için genel olarak saray kadınındaki değişimi gözler önüne serecektir. Terzi defterleri Hülya Tezcan başta olmak üzere Selma Delibaş, Serap Yılmaz, Cengiz Epik ve Selin İpek gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve bu konuda yaptıkları araştırmalar yayımlanmıştır (İpek, 2009: 527). Saray kadınları kalfalar aracılığıyla taleplerini terzilere iletmış ve bu taleplerini detaylı olarak bir kâğıt üzerinde açıklamışlardır. Bu yüzyıla kadar saray kadınlarının, yalnızca saray terzilerinin diktiklerini giyme geleneği bozulmuş ve artık dışarıdaki terzilere de taleplerini iletebilir olmuşlardır. Bu defterler aslında Osmanlı kadınının ne şekilde değiştiğini kanıtlar niteliktedir. Çünkü defterler incelendiğinde talep edilen giysi modellerinin, kumaşlarının, aksesuarlarının hep Avrupa kadınlarının giyim kuşamına benzer nitelikte olduğu görülmektedir (İpek, 2009: 532). Saray kadınlarının yanı sıra saray çevresi ve varlıklı kadınlar tarafından gelen taleplere de terziler bu tarz giysiler üretirler.

Resim 31: Topkapı Sarayı Arşivlerinde Bulunan Sipariş Sayfaları, 1870'li Yıllar.

(Koç ve Koca, 2009: 555)

Resim 31’de bulunan görseller 19. yüzyılda kadınların terzilere verdiği sipariş belgelerini göstermektedir. Topkapı sarayı arşivlerinde bulunan belgelerde Paris modasına ait giysilerin görsellerinin yanına iliştilirilmiş el yazısı detay bilgileri ve bir de kumaş örneği bulunmaktadır. Terziye verilen talimatlarda şu ifadelerle rastlanır:“Renginde güzel atlas ile bu figürlerin kutu ve kıyafetinde olarak bir kat elbise dahi tanzim olunsun. Bu tekinde yalnız arka eteği uzun olduğu halde ön eteksiz olacaktır. Nizamı dahi kendisinden işli olsun” (Koç ve Koca, 2009: 555).

Ev içi kıyafetlerinde bu tarz değişiklikler olurken ev dışı giysilerinde de benzer değişiklikler yaşanmaktadır. Kadının tamamen kabuğunu kırdığından bahsedilemese de ferace ve yaşmaklarda farklılaşma söz konusudur. En belirgin farklılaşmanın kadınların yaşmaklarında gerçekleştiği söylenebilir. Artık saydam bir şekilde kullanılan yaşmak gizlemekten çok kadın yüzünü vurgular niteliğe sahiptir. Safiye Kıranlar ‘Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme’ adlı makalesinde bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir:

“Avrupalı hemcinsleriyle etkileşim içinde yaşayan kadınlar harici kıyafet denilen çarşaf ve ferace ile bunları tamamlayan yaşmak ve peçede değişiklikler yapmaya başlamışlardır. Etek boylarını kısaltan, vücuda oturan renkli modelleri tercih eden kadınlar, klasik tesettür kurallarının çok dışına çıkmışlardır. Kıyafetlerdeki bu değişim tepkilere neden olmuş, açık saçık

gezdikleri iddia edilen günahkar kadınların diğer kadınlara kötü örnek olmaması için bir an önce önlem alınması istenmiştir” (Kıranlar, 2007: 309-310).

Resim 32’de Buhari’nin betimlediği bir kadın figürü görülmektedir. Kadının koyu yeşile çalan feracesi bütün vücut hatlarını gizlese de kollarından ve etek uçlarından giyim kuşamıyla ilgili ipuçları yakalanabiliyor. Figürün yalnızca gözleri açıkta olmasına rağmen yüz hatları belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. Diğer benzeri minyatürlerde olduğu gibi sarı ayakkabılar feracenin eteğinin altından seçilebilmektedir.

Resim 32: 18. Yüzyıl Bursalı Kadın.

(And, 2002: 439)

Resim 33’de Levni’nin yapmış olduğu bir eser görülmektedir. Buhari’nin çalışmasına benzer niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Figür, önü tam olarak düğmelenmemiş feracenin eteklerini toparlamış ve eteğinin altından giydikleri ile ilgili ipuçları vermiştir. Kollarından kıyafetinin uzun ve oyalarla süslenmiş kol uçları

sallanmaktadır. Yaşmağındaki zarafet ve saydamlık yüzü gizlemek için değil adeta yüzün güzelliğini vurgulamak için kullanılıştır. Bu minyatür de, yaşmağın bir gizlenme aracı değil adeta bir aksesuar olarak kabul görmeye başlamasının bir kanıtı niteliğindedir. Kullandığı mücevherler ve yakası kürklü kaftan bu figürün toplumda önemli bir mevkiye sahip olduğuyula ilgili ipuçları verir.

Resim 33: Levni Feraceli Kadın.

(İrepoğlu, 1999: 191-192)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılabileceği gibi katı kurallar çerçevesinde belirlenmiş olan giyim konusuna alternatif çözümler üretme çabası içinde olan kadın, sadece gözlerin açıkta kalması gerektiğini bilir ve bunu uygular. Ancak ince kumaşla uyguladığı için hem kendi modasını yaratmış hem de kurallara uymuş olmaktadır. Yapılan araştırmalar ışığında kadın giyimini baskı altında tutan yasakların çokluğu ve sıklığının, kadının kendi modasını yaratma çabasından kaynaklandığı söylenebilir.

19. yüzyılın sonlarına doğru kadın için örtünme geleneğinin estetik olma kaygılarıyla birleşip bir süs olgusuna dönüşmeye başlaması konusunu Ekrem Işın şu sözlerle açıklamaktadır:

“Henüz kadın için örtünme geleneği sürmekle birlikte, gündelik hayatın moda olgusu, giyim kuşamdaki örtünme zorunluluğu bir dinsel buyruk olmaktan çıkartıp bir çeşit süslenme biçimine dönüştürmüştür. Ferace ve yaşmak gibi örtünme öğeleri giderek süslenme olgusunun moda malzemesine dönüşmüş, kadın yüzü dinsel mahremiyetin perdesi ardından yavaş yavaş gün ışığına çıkmıştır” (Bulut, 2008: 3).

Özellikle İstanbul ve çevresinde peçelerin gittikçe daha şeffaf kullanılmaya başlanması amacının değiştiğine kanıt niteliği taşımaktadır. Burada amacın gizlenmekten çok vurgulamak olduğu düşünülmektedir. Resim 34’te Abdullah Frères’in objektifinden İstanbullu bir kadın görülmektedir. Sokak giyimiyle poz vermiş olan kadının kullandığı peçenin şeffaflığı bütün yüzün görülebilmesine olanak sağlamaktadır. Hatta şeffaflık boyun çevresinde kullanılan inci kolyeyi de apaçık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Resim 34: İstanbullu Kadın, Abdullah Frères, 1880.

(Özendes, 1999: 12)

Batılılaşma ve daha önce bahsedilen ikili düşünce sistemi kadınların yaşayış tarzlarına ve giyimlerine de yansımıştır. Özellikle ev içlerinde Batılı kıyafetlerle görünmeye başlayan kadınlar ev dışına çıktıklarında gene ferace, peçe ile kendilerini gizleyerek hareket etmektedirler. Tanzimat ile birlikte kadınların dışarı çıkmaları konusunda iyimser bir tablo çizdiği söylenebilir. Bu iyimser tablo İtalyan Roman, öykü yazarı ve şair Edmondo De Amicis tarafından ifade edilmiştir. 1877 yılında yayımladığı *Constantinopoli* adlı iki ciltlik eserinde 1874 yılında ziyaret ettiği İstanbul ve Türkiye ile ilgili gezilerinden elde ettiği bilgileri toplamıştır. Bu dönemde kadınların toplum içinde hareket etme özgürlüğüne hayran kaldığını şu sözleriyle belirtir:

“Bu kadınlar hürdür. Bu her yabancıнын buraya gelir gelmez eliyle tutabileceği kadar açık bir hakikattir. Lady Montagu gibi, Avrupalı kadınlardan daha hür olduklarını söylemek mübalağa olur, ama İstanbul’da bulunan herkes onların ‘esaretinden bahsedildiğini duyunca gülmeden edemez. Hanımlar sokağa çıkmak istedikleri zaman harem ağalarına arabalarını hazırlamalarını emrederler, kimsenin iznini almadan çıkarlar ve karanlık basmadan evvel olması şartıyla istedikleri zaman dönerler. Eskiden yanlarında bir harem ağası, bir halayık veya bir kadın arkadaş olmadan çıkamazlar, en cüretkâr olanlarsa, peşlerinden kimsenin gelmesini istemiyorlarsa, insanların saygısını celbetmeye yarayacak bir şey olarak beraberlerinde hiç değilse bir çocuk götürmeye mecbur kalırlarmış. Bir kadın tek başına تنها bir yerden geçecek olursa, bir zaptiyenin veya mutaassıp ihtiyar bir Türk’ün durdurup ‘Nereye gidiyorsun? Nereden geliyorsun? Yanında neden kimse yok? Efendine böyle mi hürmet ediyorsun? Evine dön!’ gibi sözler söylemesi olmayacak şey değilmiş. Ama bugün yüzlercesi yalnız başına çıkar...” (De Amicis, 1993: 15-16).

Edmondo De Amicis’in sözlerinden kadınların Tanzimat Dönemi’nden önce dışarı çıkıp hür bir şekilde dolaşamadıkları sonucu çıkarılabilir. Bunun yanında erkeklerin kadınların efendileri olarak nitelendirilmesi de kadının toplum tarafından erkeğin altında bir seviyede görüldüğü gerçeğini kanıtlar bir nitelik taşımaktadır. Daha önce de değinildiği gibi kadının toplumda kendini bu şekilde gösterebilmesinin tek şartı ferace, peçe ve yaşmak gibi giysilerle gizlenmekten geçer.

19. yüzyıl ortalarında kadınların farklı olarak çarşaf kullanmaya başladıkları görülmektedir. 1872’de Suriye Valiliği’nden dönen Abdülatif Suphi Paşa’nın karısı ilk kez İstanbul’da çarşaf giyerek bu giysiyi tanıtmış olur. (Koç ve Koca, 2009: 564). Çarşaf, baştan topuklara kadar uzanan kolsuz tek parçalı kadınların sokakta giymeyi

tercih ettikleri bir giysi olarak kullanılmıştır. Daha sonraları biri baş ve omuzu örterek bele kadar inen pelerin, diğeri de belden ayak bileklerine kadar uzanan etek olarak iki parça halinde kullanılmaya başlanan çarşaf 1880’li yıllarda hızla yayılmaya başlamıştır. Kadınların bu giysiyi kolaylıkla benimseyip giymeleri Batılı formlarda oluşturulmuş kabarık kollu dik yakalı giysiler ile feracelerin kullanılamamasına bağlanabilir. Çarşaf bu tarz elbiselerin rahatlıkla giyilmesine olanak sağlamıştır. Leyla Saz, çarşafı şu şekilde anlatır:

“...Kadınlarımızın çoğunu çarşafı görünce şaşıttım. O kıyafette özenecek hiçbir şey yoktu. Bilakis gümrük hamallarının yuvarladıkları çuvallara benzemek (teşbih kaba düştü ama beis yok, kendim de giymiştim) hoş a gider şey değildi. Hele Cenab-ı Hakkın, görmek için ihsan ettiği gözleri, ağzı ve burnu örtüp, kapatıp görmeyi güçleştirmek, nefes almayı zorlaştırmak katlanılır azaplardan değildi... Çarşafa rağbetin bir sebebi moda ve taklitçilik, diğeri de yüzünü örtüp çarşafa bürününce refikaya, arkadaşaya ihtiyaç kalmadan sokağa çıkmak kolaylığı idi. Birkaç sene ferace de, çarşaf da kullanıldı” (Saz, 1958: 492).

I. Meşrutiyet’ten sonra çarşaf kullanımının, kötü amaçlı insanların soygunculukta tercih ettiği bir yöntem haline gelmesiyle birlikte II. Abdülhamit suikast ve öldürölme korkusu ile çarşaf kullanımı yasaklanmıştır (bkz. s.93). Bu yasağa pek itibar edilmediğı daha sonra gündeme getirilen yeni yasaklar ışığında tahmin edilebilir (Aksoy, 2005: 57-58).

Osmanlı’da modernleşme çabalarının ilk yıllarından itibaren artık modern bir devlet olduğunu kanıtlamak isteyen Osmanlı İmparatorluğunun erkek kıyafetlerinde modernizasyona giderken kadın dış kıyafetlerindeki değışimi katı ve kesin bir dille eleştirmesi ve kabul etmemesi ciddi bir belirsizlik ortamı yaratılmasını sağlar. Ancak Osmanlı hükümeti kadınların kendi evlerinde dört duvar arasında ne giydiğine karışmamakta ve bu konu hakkında bir baskı kuramamaktadır. İşte bu yüzden kadın kıyafetlerinde modernizasyon bu dört duvar arasında çoğunlukla diğerkadınlarla paylaşılan bir olgu olarak popöleritesini güçlendirmeye başlamıştır. (Van Os, 2002: 134).

Batılı tarzdaki giyim özellikle İstanbul çevresinde önemli yerlerde olan askeri ve sivil bürokratlar, Batıyla sıkı ilişkileri bulunan, okumuş kesimler arasında yayılmaya

başlar. Bu da gayrimüslimlerin yol gösterici olduğu bir moda akımının Müslümanlar arasında kabul görmesi ve gayrimüslimlerin görünümüne özenme olarak kendini gösterir. Dolayısıyla Müslümanlar arasında modanın yayılması ve giyim kuşam konusunda farklı arayışlara gidilmesi gayrimüslimlerin öncülüğünde olmuştur. Bu yüzden 19. yüzyıl, okumuş modern Müslümanlar için yeni bir yaşam biçiminin tanındığı ve uygulamaya çalışıldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Zaman zaman muhafazakâr kesimin İslam toplumuna yakışmadığı gerekçesiyle gösterdikleri tepkilerden sonra, özellikle kadınların giyim kuşamı üzerine düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemelerde geleneksel giyim kuşam anlayışından dışarı çıkılmaması gerektiği vurgulanmıştır (Turan, 2005: 259-260).

Ancak bu baskı, dönemin getirdiği yenilikler ve imkânların etkisiyle çok da sonuç vermiyordu. Sadece değişimin hızını yavaşlatan bir yapıya sahipti. Sonuç olarak kadın giyimi küçük adımlarla da olsa değişmiş, doğudan kopuk ama tam anlamıyla da batılı olamamış bir forma bürünmüştür.

Resim 35'te Sultan Abdülmecit'in kızı Refia Sultan'ın bir fotoğrafı görülmektedir. Üzerindeki giysinin batılı giysilere benzerliği çok belirgindir. Yüksek yakalı ve üst bedeni önden düğmeli olan model bele tamamen oturtulmuştur. Elbisenin etek kısmının kabarık olması dikkat çeker. Özellikle eteğin arka tarafındaki kabarıklık Fransız modasına özgü kafes şeklindeki iç eteklerden giyildiğini gösterir. Lüks yaşama çok düşkün olan Refia Sultan'ın Fransız modasının çok sıkı bir takipçisi olduğu bilinmektedir. Bu durum kendisinin Fransızca öğretmeni Maria Tirard'ın modayı saray çevresinde yaymasıyla mümkün olmuştur. Saraydan da halka inmesi çok zaman almamıştır. Önce varlıklı kadınların talep ettiği giysiler zamanla halkın talep etmeleriyle daha da önemli bir hale gelmiştir. Ancak halk bazındaki değişiklikler Refia Sultan'ın kıyafetlerinde olduğu gibi net ve keskin bir değişiklik değildir. Zaten bu şekilde değişikliklerin olması daha önce bahsedilen çeşitli yasaklamalarla kısıtlanmıştır.

Resim 35: Refia Sultan, 1865.

(Görünür, 2010: 28)

Halk konumundaki bu değişim Sadberk Hanım müzesinde sergilenen giysilerden çok rahat okunmaktadır. Bu amaçla müze gezilmiş ve giysiler analiz edilmiştir. Sadberk Hanım Müzesi, bu konuda belirlenen döneme ait giysilerin günümüze kadar uzanan bir arşivi niteliği taşımaktadır. Arşivdeki giysiler 19. yüzyıl sonlarından günümüze kadar gelmiştir. Genel olarak 19. yüzyıl giysilerinde farklı işleme detayları, entari boyları, kol uzunlukları ve kullanılan aksesuarların dışında fark yok gibidir. Yoğun altın rengi işlemelerin kullanıldığı üçetek entarilerin yırtmaç boyları

değişkenlik göstermektedir. Ancak genel olarak diz hizasına denk gelen ve kenarları beden kumaşına uyumlu oyalarla süslenmiş bir yapıya sahip oldukları söylenebilir. Entarilerin vücuda oturmuyor oldukları da gözlemlenmiştir. Bu da kadınların çoğunlukla Osmanlı'ya özgü giysileri kullanmaya devam ettiklerinin göstergesidir. Ancak 19. yüzyıl batılılaşmasının etkisiyle kadınlar daha önce bahsedilen ufak değişiklikleri oluşturmak için farklı yollar bulmaya başlamış gibi görünmektedir. Örneğin bir üçetek entaride vücut formunun yakalanması ve bel inceliğinin vurgulanması adına bedene dikili bir kemer formu yapılmak istenmiştir. Bu kemer formunun altından kumaş katlanarak hem giysinin etek kısmı hareketlendirilmiş hem de giysi biraz da olsa vücuda yaklaştırılabilmiştir.

Yapılan araştırmalar ve incelenen giysiler bu değişimin tek yönlü olmadığı sonucuna varılmasına sebep olmuştur. Mesela bazı modellerde geleneksel motifler Avrupalı bir yapıyla sunulurken, bazı modellerde de tamamen Avrupalı bir görünüm oluşturulması hedeflenmiştir. Bu konu birkaç görsel ile örneklendirilmeye çalışılacaktır.

Resim 36'da gösterilen üç etek entaride yine vücudu daha yakından sarmalayabilmesi için yırtmaçların boylarının uzatıldığı görülür. Geleneksel formlarda diz hizasına denk gelen yırtmaçlar bel hizasına kadar yükseltilmiş, bu sayede gömlek ve şalvar detayları da görülebilir olmuştur. Yan taraflardaki yırtmaçlardan görülebildiği kadarıyla gömlek boyunun dizlere kadar indiği söylenebilir. Önden açık bir forma sahip olan gömleğin düğmelerinin boyuna kadar iliklenerek sergilendiği görülmektedir. Yine aynı entaride kol detaylarının da farklılaştığı görülür. Batılı romantik formlarda hazırlanmış olan üstte kabarık takma kol formu bileklerde manşet detayı ile daralarak sonlanır. Geleneksel entarilerin genelinde bulunan kenar oyları bu entaride kullanılmamış. Ancak bütün beden simetrik sim sırma işlemeler ve pullarla bezenmiştir.

Resim 36: Sadberk Hanım Koleksiyonundan Bir Giysi.

(Görünür, 2010: 73)

Resim 37’de gösterilmekte olan giysi, geleneksel motiflerle Avrupalı giysi formlarının birleşiminden oluşturulmuştur. Geleneksel formlar sırma işleme tekniğiyle bitkisel motifler şeklinde işlenmiştir. Bindallı entari olarak adlandırılan bu giyside ön açıklık göğüs altına kadar inmektedir. Ayrıca yuvarlak yakanın yanı sıra takma kollar ve çan etek formları da kullanılmıştır. Üst beden vücuda otururken etek büzgülerle hacimlendirilmiş ve arkada daha uzun olacak şekilde form verilmiştir. Süs detayları olarak yaka ve kol ucunda beyaz kırma, etek ucunda da beyaz fisto kullanılmıştır.

Resim 37: Sadberk Hanım Müzesinden Bir Elbise, 20. Yüzyıl Başı.

(Görünür, 2010: 139)

Resim 38’de gösterilmekte olan görsel de 20. yüzyıl başına ait bir etek bluz görülmektedir. Koyu pembe renginde kadife kumaştan dikilmiş olan giysinin Avrupa modasına uygun olduğu dikkati çeker. Daha önceki geleneksel formlardan farklı olarak giysi iki parça halinde dikilmiş olup bel kısmı balenlerle vücuda oturtulmaya çalışılmıştır. Dik yakalı ve truvakar kollu giysinin eteği kemer altından pililerle hacimlendirilmiş arka kısmı daha uzun bırakılmıştır. Yukarıda sayılan giysi formundaki değişikliklerin yanı sıra bluzun kol, göğüs ve etekleri dantellerle hareketlendirilmiş, fiyonk ve kadife kurdelelerle süslemeler yapılmıştır.

Resim 38: Sadberk Hanım Müzesinden Etek ve Bluz, 20. Yüzyıl Başı.

(Görünür, 2010: 235)

Koleksiyondaki Batılı formların etkisinde kalınarak hazırlanmış diğer giysiler kuşkusuz gelinliklerdir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına ait gelinliklerde bol dantel ve fırfır detaylarının kullanıldığı görülmektedir. Hepsinde bel kısmının vurgulandığı görülür. Batılı süsleme detayları ve kesimi ile dikkat çeken gelinliklerden biri de Mustafa Kemal Atatürk'ün silah arkadaşı Miralay Bekir Sami (Günsav)'ın eşi Rukiye Tahire Günsav'a aittir. Resim 39'da gösterilmekte olan gelinlik 1910 yılından günümüze gelmiş olup, krem rengi saten kumaştan hazırlanmıştır. Ağırlıklı dantel ve gipür kullanılmasının yanı sıra Avrupa modasına uygun olarak iki parçalı bir yapıya sahiptir. Balenlerle üst bedene oturtulmuş dik yakalı yarım karpuz kollu bluz arkadan agraflarla iliklenilerek giyilmektedir. Belinde büzgülü sabit bir kemeri vardır. Uzun

kuyruklu verev kesilmiş etek dantel ve gipür detaylarıyla bezenmiştir (Görünür, 2010: 216).

Resim 39: Sadberk Hanım Koleksiyonundan Gelinlik.

(Görünür, 2010: 217)

“Avrupa modalarının etkisiyle meydana gelen değişiklikleri Gürtuna kısaca özetlemektedir. “Eteklerde, kolların kenarlarında görülen derin yırtmaçlar, derin dekolteli entariler, hırkaların boyunun uzaması, iç gömlek giyme alışkanlığının bırakılması dış giyimde feracelerin yakasının uzaması, yaşmakların incilmesi ve değişik biçimlerde bağlanması bu yeniliklerin olanlarından. Başlıklar en fazla değişim gösteren giyim parçalarıdır. 1850’lere kadar ayrıntılarda yeniliklere açık, 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Batı etkisiyle geçiş dönemi yaşayan geleneksel giysiler Avrupa harçlarla süslenir. 1875’te bütünüyle Batı karakteri taşımaya başlar ve dört yüz yıldır sürdürdüğü geleneksel çizgisini kaybeder” (Gürtuna’dan aktaran Şahin, 2006:68).

3.3. Sosyolojik ve Estetik Açıdan Yasakların Yorumlanması

Yapılan bütün bu incelemeler ışığında Osmanlı toplumunda kadının yaşamına müdahale içeren yasakların çoğunlukla dini gerekçelerin öne sürülmesiyle ortaya

atıldığı görülür. Kadın giyim kuşamında getirilen yasakların büyük ölçüde örtünme, namusa sahip çıkma, alışlagelenden başka bir forma bürünüp dikkat çekmeme yönünde olması; yöneten konumundaki erkeklerin, kadını örtülerin altına ya da dört duvar arasına saklayarak dinin gereklerinin yerine getirileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu sayede kadın görünmez olur ve dolayısıyla etrafında kendisini izleyen kimseyi etkileyemeyecektir. Bu noktada kadın kavramının edilgen bir yapıya sokulduğu görülür. Berger bu durumu "erkekler eyler, kadınlarsa görünür... Erkekler kadınlara bakar, kadınlar kendilerini, kendilerine bakılırken seyreder" (Berger, 1973: 47) şeklinde ifade etmiştir.

Kadının böylesine edilgen bırakıldığı bir toplumda yöneten rolündeki Osmanlı erkeği her geçen gün kadını daha da gizleyerek başka erkeklerin bakışlarından uzak tuttuğu ve namusunu koruyarak dininin gereklerini yerine getirdiğini düşünür. Hâlbuki sorun erkeklerin düşünce yapısında yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sorunun kaynağı araştırılmadan üzeri örtülmeye çalışılmış ve bu sorunun üstü örtülü kalmasına özen gösterilmiştir. Bütün bu yasakların çıkarılmasının altında bu anlayış olduğu düşünülmektedir.

Oysaki bütün bu cinsiyetsizleştirme çalışmalarının da ötesinde kadın örtüler altında da olsa kadındır. Hatta bu örtülerin altında gizlenmiş olduğu için gizemli ve merak uyandırıcı bir obje niteliği taşır. İşte bu yüzden yasak olan şeye karşı merak duygusunun körüklenmesi kaçınılmazdır. Bu merak duygusu hem erkek hem de kadın için farklı deneyimleri tecrübe etme dürtüsünün kapısını açar. Burada özgür irade devreye girmektedir. Baskı ve yasaklamalarla özgür iradenin önüne geçmek çok da kolay değildir. Çünkü birinde yasaklarla kısıtlanan bir uygulamaya karşı çıkarak, gizli saklı bir kaçamak heyecanı varken diğerinde günlük rutinin, görülmeye sürekli alışılmış bir doygunluğu söz konusu olmaktadır (Benazus, 2010: 64). Kadınlar açısından bakılırsa belki de karşı cinsi etkilemek için bir göz süzüşü yeterli olabilir. Aynı şekilde bir erkek için masum bir bakış bile çok farklı açılardan yorumlanarak istenmeyen sonuçlarla karşılaşılabilir. Çünkü insanlar psikolojik olarak karşı cinste etkileyici bir iz bırakmak isterler.

Güzel görünme, beğenilme arzusu cinsiyet ayırt etmeksizin her insanda olan bir dürtüdür. Ataerkil toplumlarda bu dürtü kadınlarda daha fazla görülmektedir. Çünkü kendini kabul ettirme, beğendirme özellikle Osmanlı kadını gibi eğitim görmemiş bireyler için dış görünümünden geçmektedir. O yüzden ki kadınlar; süslenmeyi, giyinmeyi, farklı olmayı önemserler. Gösterişli takılar ve süslü elbiselerin daha çok dikkat çekmek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

Osmanlı'da kadın giyiminin zenginliğine daha önce değinilmiştir. Bu zenginliğin en önemli göstergeleri mücevher kullanımındaki aşırılık, katmanlar halinde kesilmeden kullanılan değerli sim sırma işlenmiş kumaşlar, baş aksesuarları ve saç tuvaletlerinin gösterişli bir yapıya sahip olması olarak sıralanabilir. Ancak bu güzellik ve şatafat, yalnızca kocalarının ve hemcinslerinin göreceği şekilde yani ev içinde yaşanmak zorundadır. Aksi takdirde bütün bu güzellik başkalarının da dikkatini çekecek ve güzel görünmek bir namus meselesi haline bile gelebilecektir. Bu namus kaybı kadına başka gözle bakan erkek zihniyetinin değil kadının suçu olarak nitelendirilmekte ve hatta kadın cezalandırılmaktadır. Tam da bu düşünceyle ataerkil toplum tarafından kadının güzelliğini gizlemesi yolu seçilmiş ve çeşitli baskılarla güzellik ve estetik arzuların kapalı kapılar ardında yaşanması uygun görülmüştür.

18. yüzyıla kadar pek de dışarıyla ilişkisi bulunmayan Osmanlı kadını bu durumu çok da sorgulayacak durumda değildir. Çünkü karşılarında kendi haklarını koruyabileceklerinin, farklı bir yaşam tarzının da yaşanabileceğinin göstergesi olarak nitelendirebilecek bir örnek yoktur. Kadınlar tarafından estetik değerlerin sorgulanıp toplum içinde yer edinme, beğenilme çabası gibi yeni kavramların karşılığının aranması Doğu ve Batı ilişkilerinin sıkılaşmasıyla hissedilmeye başlanır. Daha önce de değinildiği gibi kitlesel iletişim yöntemlerinin gelişmesinin de bu değişiklikte büyük bir payı vardır. Çünkü kadın dünyada olan gelişmeleri artık daha kolaylıkla takip edebilir hale gelmiştir.

İmparatorluğun çöküşüyle birlikte fakirleşmeye başlayan toplumda kadınlar farklı görünümünün de var olabileceğini, değişik aksesuarların kullanılabileceğini gözlemleme imkânı bulur. Giyim kuşam özelliklerinin yanı sıra Batılı kadınların karşı

cinsle kurduğu ilişkiler, Osmanlı'da sadece erkeklerin yapması uygun görülen mesleklerde çalışıyor olmaları, karşı cinsle aynı düzeyde oturup tartışabiliyor olmalarının da Osmanlı kadını etkilemeye başladığı görülmektedir. Bu gözlemler kadınlar için bazı şeylerin değişebileceği sinyallerini verse de en ufak bir girişim bile yasaklamalarla engellenmeye çalışılmıştır. Ancak giysi formları ve estetik değerler çok da yasaklarla sınırlandırılacak bir yapıya sahip değildir. Yasakları delmeden de estetik ve güzel olma, dikkat çekme yöntemleri bulunabilmektedir. Bunun en tipik örneği peçelerin kumaşlarının incelmesi olarak gösterilebilir. Bu peçeler gizlenmekten ziyade adeta güzelliği vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır.

Yasaklar kadınları, kendilerine çizilen çerçevenin dışına çıkmadan güzelleşmek için farklı arayışlar içine itmiş ve kendilerini daha çekici görünme adına bir yarışın içinde bulmuşlardır. Ta ki yeni bir yasakla girişimler engellenene kadar. Bu noktada yapılan bir incelemede yasaklar kadının estetik ve güzel görünmesine karşı çıkarılan bir yapıya bürünür. Yasakların bu kadar sık yinelenip tekrar farklı bir yapıyla öne sürülmesi bir nevi estetik arayışının baskıya ve korkutmalara karşı zaferi niteliği taşır.

İnsan doğası gereği öngörülen şekilde olmasa da özgür iradesini izleyecek bir yol bulur ve yasaklar sadece göstermelik bir baskıdan öteye gidemez.

Bütün bu araştırmalar ve yorumlar dâhilinde bir tablo oluşturulmuş ve Tablo 1'de gösterilmiştir. Bu tabloda araştırma döneminde çıkarılan yasaklar gruplanmıştır. Tablodan da rahatça okunabildiği gibi kadın giyim kuşamını kısıtlayıcı niteliklerde çıkarılmış olan pek çok yasak dini faktörler sebep gösterilerek çıkarılmıştır. Ayrıca 1800'lü yıllarda daha fazla yasak çıkarıldığı görülmektedir.

Tablo Yasakların yanı sıra kadın giyim kuşamındaki değişimi de gözler önüne sermektedir. Bahsi geçen değişim her yüzyıla ait ikişer görsel ile yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: 18. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başı Arasında Çıkarılmış Yasaklar ve Kadın Giyim Kuşamındaki Değişim. (Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

18. YÜZYIL-20. YÜZYIL BAŞI ARASINDA ÇIKARILMIŞ YASAKLAR VE KADIN GİYİM KUŞAMINDAKİ DEĞİŞİM													
1700'ler			1800'ler			1900'lerin Başı							
Yasaklar	1726	Dini Faktörler	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü	1803	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü	1807	Dini Faktörler	Dini Faktörler	1903	Dini Faktörler		
	1751	Dini Faktörler		1818	Dini Faktörler		1835	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü		1855	Dini Faktörler	1885	Dini Faktörler
	1776	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü		1807	Dini Faktörler		1818	Dini Faktörler		1835	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü	1855	Dini Faktörler
	1789	Dini Faktörler		1807	Dini Faktörler		1818	Dini Faktörler		1835	Ekonomik Faktörler ve Sosyal Statü	1855	Dini Faktörler
Kadın Ev İçi Giyimi									 				
									 				
Kadın Sokak Giyimi									 				

4. BÖLÜM

SANATSAL ÇALIŞMALAR: GİZ

4.1. Proje Konsepti ve Çıkış Noktası

Bu tez ile 18. ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kadın giyim kuşamına yönelik çıkartılan yasaklar aracılığıyla giysi formlarına yapılan müdahale ve bu müdahale ile de kadının toplumdaki yerine ve değişimine ışık tutmak amaçlanmıştır.

Yapılan araştırmaya göre belirlenen zaman diliminde dünyanın pek çok yerinde kadın statüsünün ve haklarının Osmanlı kadınından farklı olmadığı görülür. Ancak batıda yaşanan aydınlanma; demokratikleşme ve sanayileşme devrimleri ile o zamana kadarki en yüksek seviyesine ulaşmış ve bu durum kadın sorunu konusunda farkındalık yaratıp yeni adımlar atılması zorunluluğunu doğurmuştur. Böylelikle kadın hakları adına iyileştirici ve özgürleştirici adımlar atılmaya başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun günden güne zayıflaması, kendi sınırları içinde batıyı örnek alma düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve kendini özellikle askeri reformlarda hissettirmiştir. Bu reformlar gerçekleştirilirken kadının sosyal statüsünü, görüntüsünü ve kimliğini değiştirecek korkusuyla batı kadın giyiminin, özgürlüğünün, hal ve tavrının Osmanlı kadını tarafından benimsenmesini engelleyecek çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler kendini arka arkaya çıkarılan yasaklar olarak göstermiş ve bu yasakların bazılarında caydırıcı olması amacıyla da tehditkâr sözler sarf edilmiştir. Bu vesileyle teoride hem geleneksel Osmanlı kadınının kimliği korunmuş olacak, hem de batı ile aynı aydınlık düzeyine erişilebilecektir.

Yasaklar incelendiğinde farklı nedenlerden dolayı kadının dikkat çekmesini önleyen niteliklere sahip olduğu görülür. Bu yasaklar, o döneme kadar gizlenen, hayatı genel olarak ev içiyle sınırlandırmış kadının, bir nevi tutsaklık hayatının ve gizlenme zorunluluğunun devam etmesi adına atılmış adımlar olarak yorumlanabilir. Bu tutsaklık tamamen örtünmek suretiyle gizlenmek zorunda kalıp, gerektiği gibi örtünmediği takdirde ise dışarı çıkamayan bir kadının tutsaklığıdır. İşte bu tutsaklık ve gizlenme

zorunluluğu tezin ışığında hazırlanacak sanatsal çalışmalara esin kaynağı oluşturmuştur. Bu yüzden eserler dönemin kadın profilini, örtünerek gizlenme zorunluluklarını ve tutsaklıklarını vurgulayacak öğeler içerecektir. Eserler dönemin kadınlarının yaşadığı kısıtlanma, örtünme, tehdit ve hatta şiddet gibi kavramları sembolik olarak anlatan formlar ve dokularla desteklenmeye çalışılacaktır. Bu konu çerçevesinde tekstil materyalleri kullanılarak oluşturulması planlanan 6 adet eser 3 boyutlu heykelsi formların; kıvrımlar, katmanlar, örgü teknikleri, çeşitli solüsyonlar kullanılarak doku kazandırılmış tekstil materyalleriyle şekillendirilerek tamamlanmıştır.

Kadının duyguları, düşünceleri ve kimliğinin saklı olduğu yüzler eserlerin en önemli parçalarını oluşturmaktadır. Kadına toplum tarafından yüklenen değer ve algı ile doğru orantılı bir şekilde yüzlere ifadesiz ve kimliksiz bir tavır kazandırılması planlanmaktadır. Yüzlerin, ıslak keçe yöntemiyle gerçek insan yüzü boyutlarında oluşturulması hedeflenmektedir. Keçe, kadının şefkatli, kırılgan, yumuşak ve sıcak olma özelliklerini simgelemesi amacıyla seçilmiştir. Farklı kadınların varlığını vurgulamak adına farklı yöntemler kullanılarak benzer yüzler oluşturulması da hedeflenmektedir. 6 eserin her birinde en az bir tane olmak üzere bu yüzlere yer verilecek, ayrıca farklı yapıda ve ağırlıkta kumaşlarla sarmalanarak heykelsi formlar oluşturulmuştur. Kumaş kıvrımları, bahsi geçen kavramları sembolize edecek şekilde doku kazandırılarak şekillendirilmiş ve çeşitli tekstil sertleştiricileri kullanarak bu şeklin muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Dokular; halat sarmalları, saç örgüleri, düğümler, döndürülmüş, sıkıştırılmış ve drapelendirilmiş kumaş katmanları, çeşitli kalınlıklardaki ipliklerle oluşturulmuş organik hacimli formlar olarak belirlenmiştir. Her biri farklı bir kavramdan hareketle oluşturulacak formlar, kadınların o dönem yaşadıkları ya da yaşamakla tehdit edildikleri şeyleri sembolize etmektedir. İpliklerden yapılmış hacimli organik formlar ve yırtıklar şiddet ve akabinde oluşan şişlikleri, döndürülmüş sıkıştırılmış kumaşlar toplumsal baskıyı, düğümler üstesinden gelinmesi zor kalıplaşmış düşünceleri, halatlar bağımlılığı ve tutsaklığı, drapeli kumaş katmanları sarmalanan bedenleri, saç örgüleri ve yüzler ise kadını simgelemektedir.

Tekstil sertleştirici olarak tutkal, duvar kâğıdı yapıştırıcısı, epoksi, sığır jelatini, powertex, seramikleştirme sıvısı gibi malzemeler denenecek ve en iyi sonuç veren

solüsyonla eserler tamamlanacaktır. Renk olarak anaçlığın ve toprak ananın rengi olduğu düşüncesinden hareketle açık kahverengi ve tonlarının kullanılması planlanmaktadır.

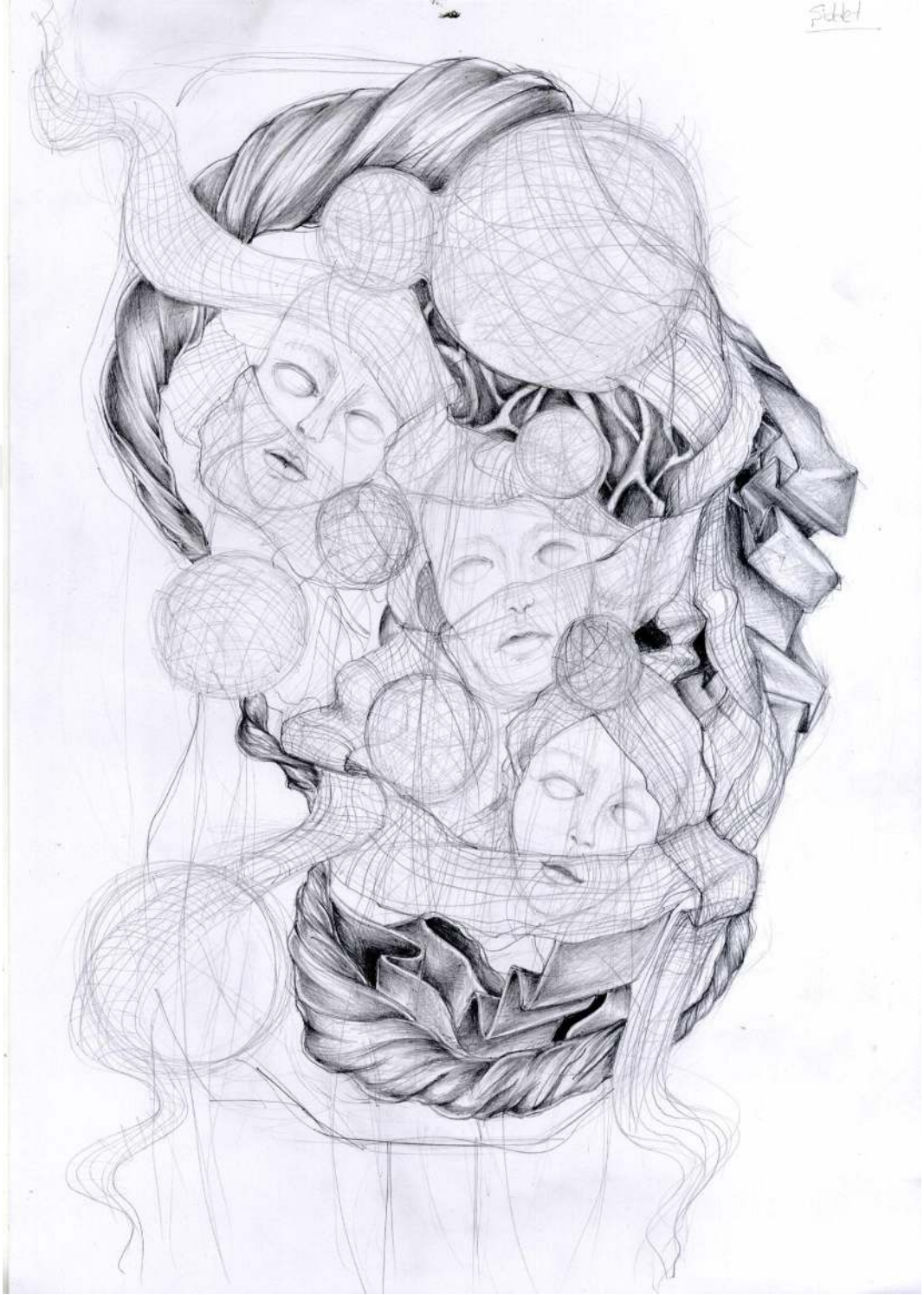
4.2. Uygulama Süreci ve Aşamaları

Uygulamaya malzeme araştırmasıyla başlanmış ve istenilen şekillere ulaşabilmek için kullanılabilecek yöntemler ve malzemeler analiz edilmiştir. Analiz ardından 6 adet kara kelem tekniğiyle eskiz hazırlanmış ve eserlerin formları oluşturulmuştur. Eserlerin eskizleri Resim 40, Resim 41, Resim 42, Resim 43, Resim 44 ve Resim 45’te görülebilmektedir.

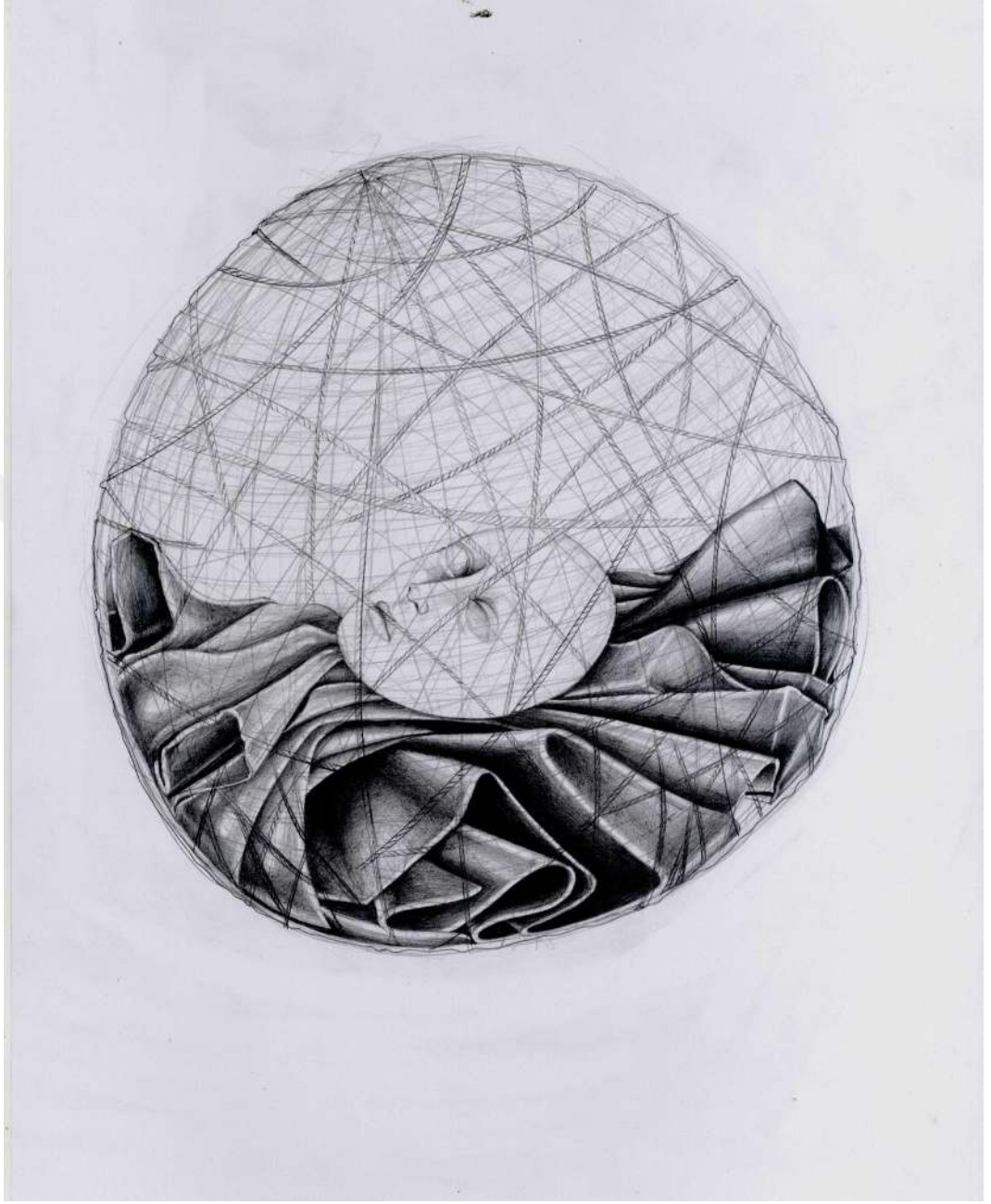
Resim40: ‘Dipsiz Kuyu’ Adlı Çalışmanın Eskizi.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 41: ‘Suskunlar’ Adlı Çalışmanın Eskizi.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 42: ‘Hapsoluş’ Adlı Çalışmanın Eskizi.
(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 43: ‘Görünmez’ Adlı Çalışmanın Eskizi.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 44: ‘Hüzün Kuşu’ Adlı Çalışmanın Eskizi.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 45: ‘Yalnızlık Kervanı’ Adlı Çalışmanın Eskizi.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

4.2.1. Kumaş Boyama Aşaması

Eskiz aşamasının tamamlanmasından sonra uygulamada kullanılacak olan malzemeler için araştırma yapılmıştır. Malzemeler bir dizi deneme ile kesinleştirilmiş ve gerekli görülen malzemeler edinilmiştir. Çalışmalar için toplamda yirmibeş metre ipek vual, dört çile yün iplik, oniki yumak akrilik ve yün karışımı iplik, üç adet seramikleştirme sıvısı, beş paket keçe yünü, çeşitli kalınlıklarda jüt iplikler, kuruyunca şeffaflaşan beyaz tutkal, iki adet vitrin mankeni yüzü, on tabaka pembe karton, bir kilo beyaz plastik boya ve tuvaller alınmıştır.

Resim 46: Kumaş Boyama Hazırlıkları.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışmalara her bir eserde kullanılacak olan ipek vuallerin boyanması aşamasıyla başlanmıştır. Boyama hazırlıkları Resim 46’da görülebilmektedir.

Metraj çok büyük olduğu için kumaş üç parçaya ayrılmış ve kısım kısım boyanmıştır. Her üç parçada da farklı tonlar elde edilmesi planlandığı için küçük denemeler yapılmış ve uygun tonlar belirlenmiştir. Resim 47’de yapılan denemeler gösterilmektedir.

Resim 47: Renk Denemeleri.
(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Denemelerden sonra bir kazan su kaynamaya bırakılmış ve boyanacak olan kumaş parçaları yıkanmıştır. Uygun renk tonu kazanın içinde hazırlandıktan renk koruyucu olarak kazana tuz eklenmiştir. Yıkanmış olan kumaşlar ıslak olacak şekilde kazana batırılmış ve bir süre rengi alması için beklenmiştir.

Resim 48: Boyama Aşaması.
(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 48’de boyama aşaması görülebilmektedir. Kumaş boyayı aldıktan sonra kazandan çıkarılmış ve kurumaya bırakılmıştır. Her üç kumaş parçası için de benzer bir süreç yaşanmış ve bütün kumaş parçaları boyanmıştır. Resim 49’da kuruma aşamaları görülmektedir.

Resim 49: Kumaşların Kuruma Aşaması.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

4.2.2. Keçe ve İpek Yüzlerin Yapımı

Tüm eserlerdeki bir diğer ortak çalışma yüzlerin oluşturulması aşamasıdır. Toplamda on iki tane keçe, altı adet de ipek kumaştan yüz yapılmıştır. Yüzler için kalıp olarak vitrin mankeni yüzleri kullanılmıştır. Daha sonra yüzlerin üzeri keçe yünleriyle kaplanmıştır. Kaplama aşaması devam ederken Bir miktar su kaynatılmış ve yeşil sabun rendeleri hazır bekletilmiştir. Keçeleştirilmeye geçmeden önce mankenin etrafı ince bir çorapla sabitlenmiş ve keçeleştirme aşaması başlamıştır.

Resim 50: Yüz Mankeninin Keçe ile Kaplanma Aşaması.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Resim 50’de yüz kalıbının üzerinin keçe ile kaplanma aşaması görülebilmektedir. Sabun rendesi sıcak su ile karıştırılarak yüz ıslatılmış ve dairesel hareketlerle keçeleştirme işlemine başlanmıştır.

Resim 51: Keçeleşmiş Yüzler.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Çorap üzerinde yün parçaları yüzmeye başlayana kadar keçeleştirme işlemi devam etmiştir. Daha sonra yüzlerin üzeri su ile yıkanarak keçe sabundan arındırılmıştır. Artık çorabın çıkarılıp seramikleştirme sıvısıyla şekillendirilme işlemine sıra gelmiştir. Seramikleştirme sıvısı kullanılmaya başlamadan önce yüz mankenlerinde vazelin kullanılmıştır. Vazelin, işlem bittikten sonra keçe parçaları yüzün üzerinden çıkarma aşamasında kolaylık sağlamaktadır. Resim 52’de keçe yüzlerin bitmiş haline bir örnek gösterilmektedir.

Resim 52: Keçeden Yüz Çalışması.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışmalarda ayrıca ipek kumaştan yapılmış yüzler de kullanılmıştır. Öncesinde kalıp olarak kullanılan yüzler vazelinlendikten sonra küçük parçalar halinde kesilmiş ipek kumaş parçaları seramikleştirme sıvısına batırılarak yüz mankenleri kaplanmış ve kaplanan mankenler kurumaya bırakılmıştır. Resim 53’te ipek kumaştan yüz modeli yapım aşaması ve sonucu görülebilmektedir.

Resim 53: İpek Kumaşlarla Yüzlerin Oluşturulma Aşamaları.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

4.3. Sanatsal Eserler

Çalışma 1: Hüzün Kuşu

Çalışma tuval üzerine uygulanmış ve çoğunlukla tutkal kullanılarak tamamlanmıştır. Yün iplikler saç örgüsü şeklinde örüldükten sonra çalışma şekillendirilmeye başlanmıştır. Resim 54’te çalışmanın yapım aşamaları görülebilmektedir.

Resim 54: ‘Hüzün Kuşu’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Resim 55: ‘Hüzün Kuşu’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışma son haline getirilmeden önce, çay boyar madde olarak kullanılmış ve spreyle uygulanmıştır. Resim 55’te ise çalışmanın bitmiş hali görülebilmektedir.

Çalışma 2: Suskunlar

Çalışma tuval üzerine uygulanmıştır. Çalışmanın şeklini yakalamak adına tuvale strafor parçaları ilave edilmiştir. Çalışma yapılırken tutkal kullanılmıştır. Sargı

bezleri çay ile boyanmış ve uygulamada kullanılmıştır. Resim 56’da uygulamanın yapım aşamaları görülebilmektedir.

Resim 56: ‘Susunlar’ Adlı alışmanın Yapım Aşamaları.

(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Çalışmada kullanılan yarım toplar, farklı boylarda şişirilmış balonların üzerine seramikleştirme sıvısına batırılmış ipliklerin sarmalanıp kurumaya bırakılmasıyla elde edilmiştir. Daha sonra ortadan ikiye kesilerek çalışmada kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. İplik olarak yn ve jt kullanılmıştır. Çalışma ay ile spreylenecek neticelenmiştir. Resim 57’de çalışmanın bitmiş hali görülebilmektedir.

Resim 57: ‘Suskunlar’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışma 3: Hapsoluş

Hapsoluş, büyük bir topun etrafına seramikleştirme sıvısına batırılmış jüt ipliklerinin dolanmasıyla oluşturulmuştur. Topun çıkarılması için uygun boyutta bir alan bırakılmıştır. Resim 58’de yapım aşaması görülmektedir. İplikler kurduktan sonra top çıkarılmış ve içine ipek kumaş ve keçe yüz konulmuş ve çalışma tamamlanmıştır. Resim 59’da ise çalışmanın bitmiş hali görülmektedir.

Resim 58: ‘Hapsoluş’ Yapım Aşaması.

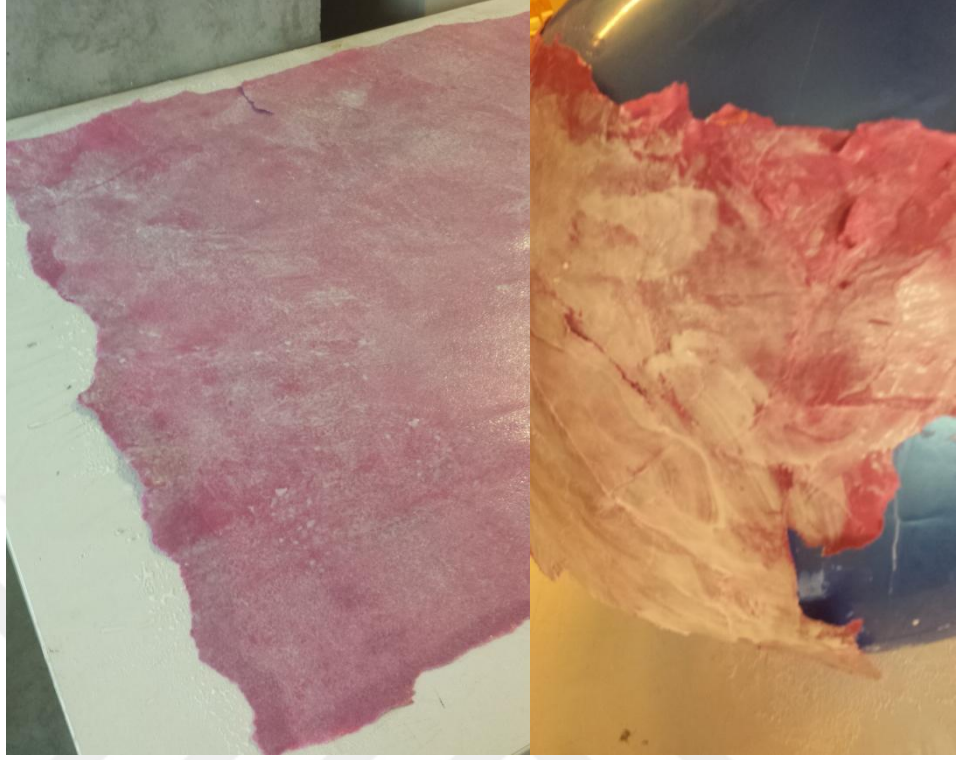
(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 59: ‘Hapsoluş’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.
(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışma 4: Dipsiz Kuyu

Dipsiz Kuyu’nun yapımına önce yüzün içine oturacağı kaide ile başlanmıştır. Kaide ‘paper mache’ yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Büyük boy bir top üzerine önce ıslatılmış sonra tutkallanmış pembe karton parçalanarak şekil verilmeye başlanmıştır. Birkaç katman karton yapıştırıldıktan sonra çalışma kurumaya bırakılmıştır. Resim 60’ta çalışmanın kaidesinin yapım aşamaları görülebilmektedir.

Resim 60: ‘Dipsiz Kuyu’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Kuruduktan sonra hem iç hem de dış katmanlar beyaz plastik boyayla boyanmış ve kaide tamamlanmıştır.

Sonra kaidenin kumaş ile kaplanma aşamasına geçilmiştir. Çoğunlukla tutkal kullanılmış ve yün ve jüt ipliklerle çalışma şekillendirilmeye çalışılmıştır. Resim 61’de çalışmanın kaplanma aşamaları görülebilmektedir. Hem iç hem de dış olmak üzere kaplanan kaidenin içine ipek kumaştan yapılmış yüz oturtulmuş ve çay spreylenecek çalışma finalize edilmiştir. Resim 62’de çalışmanın bitmiş hali görülebilmektedir.

Resim 61: ‘Dipsiz Kuyu’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Resim 62: ‘Dipsiz Kuyu’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Çalışma 5: Görünmez

Gözünmez adlı çalışmanın ilk aşamada kaidesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Organik bir forma sahip olduğu için karton ve gazete kâğıtları bir araya getirilerek şekillendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra paper mache yöntemi için uygun hala getirilmeye çalışılmıştır. Resim 63'te yapım aşamaları görülebilmektedir.

Resim 63: ‘Görünmez’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Gözünmez adlı çalışmanın ilk aşamada kaidesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Organik bir forma sahip olduğu için karton ve gazete kâğıtları bir araya getirilerek şekillendirilmeye çalışılmıştır. Daha sonra paper mache yöntemi için uygun hala getirilmeye çalışılmıştır. Resim 63'te yapım aşamaları görülebilmektedir.

Pembe kartonlar önce ıslatılıp daha sonra tutkalla batırılarak istenilen şekil oluşturulana kadar katmanlar halinde uygulanmıştır. Hem dış hem de iç için ayrı ayrı çalışılan kaide tamamlandıktan sonra kurumaya bırakılmış kuruduktan sonra da beyaz plastik boya ile boyanmıştır. Resim 64'te uygulama aşamaları görülebilmektedir.

Resim 64: Paper Mache Yönteminin Uygulaması.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Kaide hazırlandıktan sonra kumaş ile kaplama işlemlerine geçilmiştir. Çoğunlukla tutkal kullanılmış ve kumaşlar şekillendirilmiştir. Resim 65’te yapım aşamaları görülebilmektedir. Resim 66’da çalışmanın bitmiş hali görülmektedir.

Resim 65: ‘Görünmez’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Resim 66: ‘Görünmez’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.

(Duygu Kocabaş Atılgan, 2016)

Çalışma 6: Yalnızlık Kervanı

Çalışma ahşap çubuk üzerine kumaş parçalarının ve saç örgülerinin dolandırılmasıyla oluşturulmuştur. Çalışma tavandan asılarak sergilenecektir. En çok vakit alan kısmı örgülerin oluşturulması aşamasıdır. Örne işlemi yaklaşık iki hafta boyunca devam etmiştir. Daha sonra ahşap çubuğun etrafında çalışma şekillendirilmeye başlanmıştır. Resim 67’de ‘Yalnızlık Kervanı’ adlı çalışmanın yapım aşamaları görülebilmektedir.

Resim67: ‘Yalnızlık Kervanı’ Adlı Çalışmanın Yapım Aşamaları.

(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

Saç örgülerinin arasında oluşan bölümlere daha sonra yüzler monte edilmiş ve jüt ipliklerle de desteklenmiştir. Resim 68’de çalışmanın bitmiş hali görülebilmektedir. etmiştir. Daha sonra ahşap çubuğun etrafında çalışma şekillendirilmeye başlanmıştır. Resim 67’de Yalnızlık Kervanı adlı çalışmanın yapım aşamaları görülebilmektedir

Resim 68: ‘Yalnızlık Kervanı’ Adlı Çalışmanın Bitmiş Hali.
(Duygu Kocabaş Atılğan, 2016)

SONUÇ

Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi tek tanrılı dinlerde insanlık; yaradanın yasakladığı eylemin yapılmasıyla başlamıştır. Yani yasaklar varoluş sürecinin başlamasına neden olmuştur. İnsan psikolojisi genel olarak yasak olana karşı dayanılmaz bir merak duymaktadır. Bu yüzden beyin içgüdüsel olarak yasak olanı uygulama eğilimine gider. Bu tutum insanların içinde bulunan özgürlük içgüdüsünden kaynaklanır. Kadınların yasakların baskısı altında engellenmiş ve sıkışmış bir halde yaşama sürüklenmesi, bazı konularda tahammülsüzlük ve isyan halinde yasakların delinmesine olanak sağlar. Yasaklamalar yapılmadan önce yasaklanan şeyi yapmayı düşünmüyor olsa dahi yasaklandıktan sonra bu eylem olduğundan daha da cazip gelebilir. Çünkü merak ve heyecan devreye girecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının giyim kuşamıyla ilgili çıkarılmış olan yasakların çokluğu ve baskısı kadınları farklı yollar arayıp sorunlarını çözebilme yoluna ittiği düşünülmektedir.

Yüzyıllar boyunca kapalı bir kutu şeklinde dışarıya ihtiyaç duymadan kendi örf ve ananeleri çerçevesinde gelişerek güçlü bir imparatorluk haline gelen Osmanlı'da yasakların her dönemde var olduğu bilinir. Ancak bu yasakların özellikle kadın giyimiyle ilgili olanlarının asıl 18. yüzyılda kendilerini şiddetle hissettirmeleri tesadüf değildir. Osmanlı kadınının geleneksel kimliğini korunması gerektiği savunulurken erkek kimliğindeki ve giyimindeki değişiklik büyük bir tezat oluşturmaktadır. 1826 yılında erkek giyiminde sarık ve cübbenin yasaklanması, ilk kez fes ve pantolon ceket giyilmesinin zorunlu hale getirilmesi giyim kuşam konusunda modernizasyon hareketlerinin ilkidir. Ancak bu sırada kadın hala yasakların baskısı altında geleneksel kimliğini koruması için zorlanmaktadır. Yapılan tüm bu araştırmalardan sonra dört farklı kategoride gruplandırılabilir nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçların maddeler halinde aktarılmasının konunun çözümlenmesi açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

- **Geleneksel Bir Görünüme Sahip Olan Kadın Giyiminin, Batı ile Etkileşim Sonucu Değişiminin Getirdikleri;**

Yapılan araştırmaya göre tezin konusu olan yasakların, bu buhranlı dönemden kurtulmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nun batıyla kurduğu yakın ilişkilerinin dolaylı bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Çünkü o döneme kadar kadının yaşamıyla ilgili olumlu ya da olumsuz bazı konuları sorun etmediği ve sorgulayacak bir yapıya sahip olmadığı görülmüştür. Pek çok konuda çıkarılan yasaklarla kadınların kendilerini baskı altında hissetmektedir ancak daha önce de değinildiği gibi bu durum kadınlar tarafından çok da fazla sorgulanmamaktadır.

İmparatorluk zengin ve güçlü bir yapı içinde olduğundan mücevherlere ve değerli kumaşlara erişim çok da zor olmamaktadır. Zaten o dönemde bir Osmanlı kadını memnun etmenin yolu mücevherler ve değerli kumaşlardan, hediyelerden geçmektedir. Kapalı bir çevrede yaşayan Osmanlı kadınına zorlukla görebildiği yakın akrabaları ve komşuları örnek teşkil edebilecek tek kaynaktır. Yakınlarının da benzer bir yaşam tarzını benimsemiş olduklarını görerek hayatından memnun bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Farklı kültürlerle sahip batı uygarlıkları ile Osmanlı arasında ilişkiler kuvvetlendikten sonra, Osmanlı kadını batıdan gelen kadın seyyahlarla ortak bir paydada buluşma imkânı elde etmiştir. Böylece o döneme kadar dış dünyayla çok güçlü bir bağ kuramamış olan Osmanlı kadını kendi toplumunda yaşamakta olan gayrimüslim kadınların dışında batılı yaşam tarzına sahip kadınlarla iletişim kurma imkânı bulmuştur. Bu vesileyle hayatında yeni bir pencere açılmış ve Osmanlı kadını, hayatına dair farklı bir bakış açısı ve yeni bir giyim tarzıyla karşılaşmıştır. Karşılıklı gelişen merak duygusuyla kadın seyyahlar batılılar tarafından kapalı bir kutu olarak algılanan Osmanlı kültürünü öğrenmeye çalışırken kendi yaşam tarzı ve kültürünü de tanıtmışlardır. Artık Osmanlı kadınının örnek alabileceği, imrenebileceği ya da kendi hayatını sorgulayabileceği başka yaşam stilleri keşfedilmeye başlanmıştır. Osmanlı için çok farklı formlara sahip giysileri, tavırları, çalışma hayatları ve rahatlıkları ile bu kadınlar Osmanlı topraklarında rahatlıkla gezip, haremlere girerek Osmanlı kadınlarıyla vakit geçirmişlerdir. Bundan sonra o zamana kadar merak edilmeyen ya da merak edilip

yapmaya cesaret edilemeyen pek çok şey Osmanlı kadınının zihnini kurcalamaya başlamıştır.

Yeni ve farklı bir arayış içine giren kadın, üzerindeki baskının farkında olmasına rağmen giyim kuşam alışkanlıklarında gerçekleştirdikleri küçük değişiklikler ile kulaktan kulağa yayılan bir akım başlatmışlardır. Bu değişiklikleri Osmanlı kadını baskılara baş kaldırdı ya da tamamen örtülerinden kurtuldu şeklinde görmek kocaman bir hata olacaktır. Zira yapılan değişikliklerin yaka formlarıyla oynamak, renk kullanımında çeşitliliğe gitmek, alışlagelmiş kumaşların değişmesi, ilerleyen zamanlarda da peçelerdeki kumaşların biraz daha şeffaflaşmasından ibaret olduğu yasakların incelenmesinden çıkarılan sonuçlar arasındadır. Yani Osmanlı kadını kendilerine dendiği gibi örtüler altında gizlenmeye devam etse de dış görünüşleri alışlagelen formlardan farklılaştığı için dikkat çekmeye başlamıştır. Şeriatla yönetilen bir toplumda ideal kadın dikkat çekmeyen kadın olarak algılandığı için bu değişimler toplum tarafından hoş karşılanmamış ve çeşitli yasaklamalarla bu değişimlerin durdurulması ve kadının alışlagelen görünümüne geri dönmesi amaçlanmıştır. 18. yüzyıldan cumhuriyet dönemine kadar devam eden yasaklar Osmanlı kadını üzerinde daha öncekinden de fazla bir baskı oluşturmuştur. 18. ve 19. yüzyıllar boyunca kadın giyimi konusunda çıkarılan yasaklar incelendiğinde çok da farklı içeriklere sahip olmadıkları görülür. Genel olarak Osmanlı kadınının alışlagelmiş Osmanlı kadın giyimine ve karakterine sadık kalması ve herhangi bir değişiklik yapılmaması yönündedir. Yani yasakları delerek değil; bu yasakları oluşturan zihniyete yönelik kendilerine has yöntemlerle karşı geldikleri sonucu çıkartılabilir. Bu yüzden aslında kadınlar giysilerini ve alışlagelen formlarını terk etmiyor sadece daha önce de belirtildiği gibi ufak tefek değişiklikler yapıyorlardı. Bu değişiklikler fark edilip yeni bir fermanla yasaklandığında, yeni kuralları çiğnemediği değişimin farklı bir yolu keşfedilmektedir. Giysi formlarındaki değişikliklerden sonra çıkarılan yasakların akabinde farklı renkler ya da kumaş yapıları devreye girmekte ve sonra değişimi önlemek adına tekrar yeni bir yasak duyurulmaktadır.

- **Osmanlı'nın Toplumsal Yapısında Kadına Bıçılan Rolün Giyim Kuşama Getirdikleri**

Yapılan araştırmalar Osmanlı'nın toplumsal yapısında kadının çok da aktif bir role sahip olmadığını göstermiştir. Çoğunlukla ev hayatı içinde sıkışıp kalmış olan Osmanlı kadınının kendini geliştirecek bir ortam bulamaması suni arzuların ve gösterişin önemli hale gelmesine neden olmuştur. Kapalı kapılar ardında amaçsızca yaşanan bir hayat kendini giyim kuşamlarındaki zenginlik, çeşitlilik, mücevher kullanımı, hemcinslerinden farklılaşma arzusu olarak göstermiştir. Bu arzu uygun bir ortam bulduğunda farklılaşma adına geleneksel formlardan kopma olarak nitelendirilebilecek bir yapıya bürünmüştür. Bahsi geçen uygun ortam kuşkusuz modernleşme çalışmalarının yaşandığı dönemde en üst seviyeye ulaşmıştır. Eğitim ve kültür açısından eksikleri olan Osmanlı kadını naif bir düşünceyle görünüşünü farklılaştırıp, giyim kuşamında küçük değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklerin arkasındaki düşüncenin naif olduğu düşünülmektedir çünkü kadın dışarı çıktığında hala kendini toplumdan gizlemekte ve kumaşların altında yaşamaya devam etmektedir. Tek amacın hemcinslerine farklılıklarını göstermek olduğu düşünülmektedir. Ancak bu küçük değişiklikler bile toplumu rahatsız edebilecek kadar büyük sorunlar haline gelebilmiştir. Bu yüzden giyim kuşam konusu üzerine pek çok yasak çıkarılmış ve kadınların daha öncekinden de fazla bir baskıyı üzerlerinde hissetmeleri sağlanmıştır.

Yasaklar, kadınların içlerinde bulundukları durumu anlamalarını sağlayan bir unsur görevi görmüştür. Kadının üzerindeki baskıyı her geçen gün daha şiddetli hissetmesi bu baskıyı azaltma isteği doğurmuş ve bu istek aynı amaç uğruna bir araya gelmeleri, birlikte hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu birliktelik hemen olmasa da zaman içinde sonuç vermiş toplumdaki değişmez kabul edilir düşünceleri düşünülür ve tartışılır bir niteliğe büründürmüştür.

- **Dünya Genelindeki Teknolojik Gelişmelerin Osmanlı'yı Etkileyen Sonuçlarının Getirdikleri;**

Oysaki değişen zaman ve teknolojik gelişmelerle Osmanlı imparatorluğu dâhil tüm dünya çok büyük bir değişim içindedir. Bunun yanı sıra kadınların kendilerini ifade

etmeleri adına gerekli olan bütün imkânlar artık kadınların kullanımına açık bir hale gelmiştir. Dahası kitlesel iletişim araçlarının kullanımının artması kadınların yalnızca yakın çevresindeki insanlarla değil başka şehirlerde yaşayan kadınlarla iletişimine de olanak sağlamıştır. Bu kadınların yasak karşısında susup oturmak ve değişime tamamen kendilerini kapatmak yerine değişimin farklı yollarını bulmaya çalıştığını göstermektedir. Yani yasaklara akıllarını kullanarak karşı gelmeye çalışmışlardır. Bunun yanı sıra yasakları oluşturan zihniyeti yumuşatma çabalarına girmişler ve bu yolda geç de olsa önemli başarılar elde etmişlerdir. Özellikle eğitim hakkını kazandıktan sonra kendilerini geliştirmiş ve o güne kadar kendilerine verilmemiş haklarını savunmak ve dertlerini anlatmak için kalemlerini kullanarak sorunlarına farkındalık kazandırmayı amaçlamışlardır. Kendi derneklerini kurup kendi yayınlarını çıkaran kadınlar bu vesileyle Osmanlı kadın örgütlenmesinin yolunu açmış olurlar. O zamana kadar mümkün görünmeyen tartışmaları erkeklerle birebir yapabiliyor hale gelen kadınlar Osmanlı'nın aydın düşünen erkeklerinin gücünü de arkalarına alarak sıkıntılarını dile getirmişlerdir. Nasıl bir hayat yaşamak istediklerine yönelik taleplerini bildirme yoluna gitmişlerdir.

- **Toplumdaki Modernleşmeye Karşı Duruşun Getirdikleri;**

Şeriat topraklarında yaşayan bireylerin çok da değişime açık bir yapıya sahip oldukları söylenemez. Yeniliğe tamamen kapalı olunması yalnız yönetim tarafından değil toplumsal yapıyla da yakından ilgilidir. Belirlenen tarihler arasında toplumda modernleşme yanlısı olan kesim kadar gelenekselci kesim de önemli bir kitle oluşturmaktadır. Bu kitlenin gücü azımsanmayacak kadar çoktur. Burada sorulması gereken soru yasakların gerçekten de bu değişimin yolunu tıkayıp tıkamadığıdır. Toplumun büyük bir kesimi her yeniliği olumsuz karşılıyorsa, toplumda oluşan bu huzursuzluk kısa sürede başkaldırı halini alabilir. Yeniliğe karşı olan bu tutum daha çok kadınları ilgilendiren ve onların seslerinin bastırılmasına sebep olan önemli bir etkidir. Her şeyden önce toplumun zihniyetinin değişmesi gerekmektedir. Soru, tam bu noktada ele alındığında yasakların değişimin önüne geçtiği söylenemez ama yavaşlattığı söylenebilir. Bu değişimlerin kimlik kazanması ancak Cumhuriyet ortamında mümkün

olduysa da sonrasında dahi muhafazakâr ve gelenekselci kesim kendi giyiminden ve yaşam tarzından vazgeçememiştir.

Bu Sanatta Yeterlilik tezinde 18. ve 19. yüzyıllar içinde kadın giyim kuşamında uygulanan yasaklar, bu yasakların nedenleri ve sonuçları aydınlatılmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler neden sonuç ilişkileri irdelenerek yorumlanmış ve sınıflandırılarak görsellerle desteklenmeye çalışılmıştır. 18. yüzyıl yasakların dikkat çektiği dönem olma özelliği taşımaktadır. Yapılan araştırmalardan yasakların uygulanmasının arkasındaki ortak nedenin dini inanç olduğu sonucu çıkarılsa da yüzyılın ortalarına doğru ekonomik faktörler ve sosyal statü konularının da gündeme geldiği görülmektedir. Sosyal statü ve ekonomik faktörlerin gerekçe olarak gösteriliği yasakların yalnız kadın giyimini değil aynı zamanda da erkek giyimini ilgilendirdiği görülmektedir. Yani 18. yüzyılda sadece kadın giyimini kısıtlayan yasakların tamamen dini içerikli olduğu söylenebilir. Batılılaşmanın hız kazandığı dönem olma özelliği taşıyan 19. yüzyılda da dini inanç kadın giyim kuşamında uygulanan yasakların ardındaki ana sebep olarak görülmektedir. Ancak 18. yüzyıla kıyaslanacak olursa; 19. yüzyılda ekonomik faktörler ve sosyal statünün sebep olarak sunulduğu yasakların sayısında artış olduğu gözlemlenmektedir. Cumhuriyete doğru yasakların sayısı gittikçe azalmış ve 20. yüzyılın başlarında kadın giyimindeki yasak baskısı hafiflemiştir. Bu hafiflemeye rağmen daha önce kazanılan giyim kuşam alışkanlıkları, gelenek ve görenekler pek çok kadın tarafından terk edilmemiştir. Ancak kadınlar, üzerlerindeki baskının hafiflediğini hissetmiş ve kısmen daha özgür bir hayata adım atmışlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKMAN, Filiz Barın (2011). *Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- AKSOY, Murat (2005). *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ALİYE, Fatma (2012). *Osmanlı'da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik, Moda*, İstanbul: Ekim Yayınları.
- ALTINAY, Ahmet Refik (1988). *Onüçüncü asrı Hicride İstanbul'da Hayat*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış (1988). *Dünyada ve Türkiye'de Laiklik*, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- ALTINDAL, Aytunç (1977). *Türkiye'de Kadın*, İstanbul: Havas Yayınları.
- AND, Metin (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- BENAZUS, Hanri (2010). *Geçmişten Günümüze Kadınlar Kadınlarımız*, İstanbul: Bizim Kitaplar.
- BERGER, John (1973). *Ways of Seeing*, London: Penguin Books.
- BERKES, Niyazi (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BERKTAY, Fatmagül (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, İstanbul: Metis Yayınları.

- BAŞKAN, Seyfi (2009). *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- BOZDAĞ, İsmet (2002). *Osmanlı Hanedanı Saray Notları (1808-1908) Hanzade Sultanefendi*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- BRONOWSKI, J ve Bruce Mazlish (2011). *Batı Düşünce Tarihi*, çev. Elvan Özkavruk Adanır, İstanbul: Say Yayınları.
- CENKMEN, Emin (1948). *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- ÇAKIR, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- DAVIS, Fanny. (2009). *Osmanlı Hanımı: 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- D'OHSSON, M. De M. (tarihsiz). *XVIII. Yy Türkiye'sinde Örf ve Adetler*, Çev. Zehran Yüksel, İstanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş.
- DE AMICIS, Edmondo (1993). *İstanbul (1874)*, Çeviren Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DONOVAN, Josephine (1997). *Feminist Teori*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EKİN, Elif (2005). *Kızların Sessizliği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- FAROQHI, Suraiya (1997). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yürminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- GERMANER, Semra. (1996). *18. Yüzyıl Avrupa Resmi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- GÖRÜNÜR, Lale (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- GÜRSU, Nevber (1988). *Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar boyu Desenler*, İstanbul: Redhouse Yayınevi.
- HİÇYILMAZ, Ergun (1989). *Eski İstanbul'da "Muhabbet"*, İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.
- İREPOĞLU, Gül, (1999). *Levni, Nakış, Şiir, Renk*, İstanbul: Mas Yayıncılık A.Ş.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- KOLOĞLU, Orhan (1999). *Loti'nin Kadınları: Osmanlı Hareminin Gizemli Dünyası*, İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- KÜÇÜKERMEN, Önder (1996). *Türk Giyim Sanayiinin Tarihi Kaynakları*, İstanbul: GSD Dış Ticaret A.Ş.
- LEWIS, Bernard (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- LUDWIG, von Mises (1998). *Human Action: A Treatise on Economics*, Alabama: Ludwig Von Mises Institute.
- MICHEL, Andre. (1996). *Feminism*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MONTEGU, Lady Wortley (1973). *Türkiye'den Mektuplar*. Çev. Bedriye Şanda, İstanbul: İstanbul Kitaplığı.
- MONTAGU, Lady Wortley (1993). *Şark Mektupları*, Tercüme: Ahmet Refik, İstanbul: Timaş Yayınları.
- OLIVER, Guillaume Antoine (1801). *Travels in the Ottoman Empire, Egypt and Persia: Undertaken by Order of the Government of France, During the first six years of the Republic*, London: Longman.

- ORTAYLI, İlber (2011). *Gelenekten Geleceğe*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınları.
- ÖZENDES, Engin (1998). *Abdullah Freres: Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZENDES, Engin (1999). *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul: Geçmişten Fotoğraflar*, İstanbul: Yem Yayınları.
- ÖZENDES, Engin (2004). *Sebah ve Joaillier'den Foto Sabah'a: Fotoğrafta Oryantalizm*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÖZER, İlbeyi (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Yaşam ve Moda*, İstanbul: Truva Yayınları.
- ÖZKAYA, Yücel (2008). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- PARDOE, Julia (2009). *Sultanlar Şehri İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PIERCE, Leslie (1996). *Harem-i Hümayun*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- RADO, Şevket. (1978). *Aletler ve Adetler*. İstanbul: Ak Yayınları.
- SAFA, Peyami (1963). *Doğu Batı Sentezi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- SANCAR, Aslı (2010). *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- SANCAR, Serpil (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- SEVİM, Mustafa (1997). *Gravürlerle Türkiye: Giysiler, Portreler I*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- SEVİN, Nurettin (1990). *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Genel Bir Bakış*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞAHİN, Yüksel (2006). *1920-1930 Yılları Arasında Türkiye’de Kadın Silüetinde Moda Anlayışı ve Değişimler*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınları.
- ŞAŞMAN KAYLI, Derya (2011). *Kadın Bedeni ve Özgürleşme*, İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- TANILI, Server (2007). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz*, İstanbul: Alkım Yayınları.
- TAYLAN, Nermin (2014). *Osmanlı’da Yasaklar*. İstanbul: Ekim Kitap.
- TEZ, Zeki (2008). *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- TEZEL, Sıdika (1983). *Atatürk ve Kadın*, Ankara: Türk Ticaret Bankası Yayınları.
- TOPRAK, Zafer (2014). *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TUĞLACI, Pars (1984). *Osmanlı Döneminde İstanbul Kadınları*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1960). *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Evreleri*, İstanbul: Yedigün Matbaası.
- UÇMAN, Abdullah. (1975). *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Seyahatnamesi*, İstanbul: Tercüman Yayınları.

- ULUÇAY, Çağatay (2001). *Harem II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNAL, Mehmet Ali (1998). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Konya: Kardelen Kitap Evi, Genişletilmiş 2. Baskı.
- ZÜRCHER, Erik Jon (1993). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, Veli (1988). *Siyasi Tarih*, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi,

Kitap İçi Bölümler

- ABADAN UMAT, Nermin (1998). “Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü”, *75 yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed.Ayşe Berktaş Hacımırzaoglu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 323-336.
- ARAT, Zehra F. (1998). “Kemalizm ve Türk Kadını” , *75 yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed.Ayşe Berktaş Hacımırzaoglu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 51-70.
- BERKTAY, Fatmagül (2002). “Doğu ile Batı'nın Birleştiği yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, *Modernleşme ve Batıcılık*, Ed. Uygur Kocabaşoglu, İstanbul: İletişim Yay, ss. 275-85.
- DURAKBAŞA, Ayşe (1998). “Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve "Münevver Erkekler”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Türkiye iş Bankası, ss. 29-50
- FAROQHI, Suraiya (2004). “Introduction, or How One Might Want to Study Ottoman Clothes” *Ottoman Costumes From Textile to Identity*, İstanbul: Eren Yayıncılık, ss. 15-48
- KADIOĞLU, Ayşe (1998). “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Türkiye iş Bankası ss. 89-100

- KUNT, Metin (1997). “Siyasal Tarih (1600-1789)” *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi, ss.19-72

Makaleler

- AKPINAR, Soner (2008). “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında Alafrangalık Teması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* V.1/4, ss. 62-76
- AKYÜZ, Yahya (1999). “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”, *Milli Eğitim Dergisi*. ss. 12-32
- BUDAK, Ali (2004). “Osmanlı Modernleşmesi ve Kadın”, *Sivil Toplum Dergisi*, Ekim Aralık, ss. 41–48.
- ÇAKMAK, Diren (2007). “Fransız Devriminde Kadın: Eksik Yurttaş”, *Ege Akademik Bakış*, 7 (2), ss. 727-745.
- GÜRKAN, Ülker (1978). “Türk Kadınının Hukuki Statüsü ve Sorunları”, *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:36 sayı.1, ss. 380-396.
- İPEK, Selin (2009). “19. Yy İstanbul’un Saray Kadınları için Çalışan Ünlü Terzileri”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler IV: İstanbul’da Sanat: Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, ss. 525-538.
- JENNINGS, Ronald C. (1975). “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The Sharia Court of Anatolian Kayseri”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, No. 1 (Jan., 1975), XVIII, Brill, ss. 53-114.

- KAPLAN, Leyla (1999). “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 446–473.
- KARACA, Şahika (2011). “Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 31, ss.93-110
- KAYLI, Derya (2011). “Modernitede Ötekileştirilen Kadın Bedeni”, *Kadın/Woman 2000 Journal for Women’s Studies*, cilt 12, sayı:1, ss.37-58.
- KIRANLAR, Safiye (2007). “Değişen Kadın Kimliği Üzerine bir İnceleme” *Akademik incelemeler cilt 2*, sayı 1, ss. 309-327.
- KOÇ, Fatma, Emine Koca (2009), “Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler IV: İstanbul’da Sanat: Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, ss. 2167-2204.
- KURT, Abdurrahman (1999). “Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 434–449.
- SAKAOĞLU, Necdet (1987). “Osmanlı Giyim Kuşamı ve Elbise-i Osmaniyye”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Cilt 8, Sayı 47, Kasım 1987, ss. 36-42
- SAZ, Leyla (1958), “Saray ve Harem Hatıraları”, *Yeni Tarih Dergisi*. s. 14, Ocak, İstanbul: İskit Yayınevi, ss 489-494.
- ŞENER, Sefer (2007). “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Yolu”, *Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt9, Sayı 3, ss. 56-89.
- SOMEL, S. Akşin. (2000). “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, Sayı 10, ss. 223-238.

- TEZCAN, Hülya (1995). “Saray Nakkaşhanesinin Erken Resim Programına Göre Hazırlanmış Türk Kumaş ve İşlemeleri”, *9. Milletlerarası Türk sanatları kongresi Bildirileri III*, Ankara: Kültür Bakanlığı, (23-27 Eylül), ss.321-326.
- TURAN, Namık Sinan (2005). “16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devletinde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60/4, ss. 239-267.
- TUŞ, Muhittin (1996). “Osmanlı’da Kadın ve Aile”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Sayı 26, ss. 12–17.
- VAN OS, Nicole (2002). “Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti”, *Türkler Ansiklopedisi: Osmanlı*, (Çev. Bülent Keneş). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 133-145.
- YILDIZ TOPÇU, Filiz, (2009). “İstanbul Hanımları”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II: Yaşamın İstanbulcası ve İstanbul’da Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, ss. 419-452.
- YILMAZ, Nalan (2001). *Hürriyet Gazetesi*, Eylül 2001, Hürriyet Gazetesi Arşivi.
- YOSMAOĞLU, İpek (1996). “Yüzyıl Başında Bir Kısım Osmanlı Hanımı ve Talepler, Öncü Feministler”, *Toplumsal Tarih*, sayı 27, Mart, ss 12-17.

Basılmamış Kaynaklar

- DULUM, Sibel (2006). *Osmanlı Devleti’nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tesi, dan. Yrd. Doç. Dr. Cezmi Karasu, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Eskişehir.

- TAMER, Teoman (2006). *19. Yüzyıl seyyahlarına göre İstanbul'da İktisadi ve Sosyal Yaşam*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, dan. Prof. Ahmet Tabakoğlu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

Çevrimiçi Kaynaklar

- ARIĞ, Ayten Sezer, (2006).“Türklerdeki Kıyafetin Kısa Tarihi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.22, sayı 64-65-66, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-64-65-66/turklerdeki-kiyafetin-kisa-tarihi> [30.06.2016].
- BULUT, Hülya. (2008). “Fatma Aliye ve Halide Edib Adıvar’la Birlikte Gündelik Hayatın Ritimlerine Bakış” *Karaburun Bilim Kongresi*, 4-7 Eylül 2008, https://xa.yimg.com/kq/groups/23114569/1973529667/name/C7_1.pdf [30.06.2016].
- ELDEM, Edhem (2014). “Elbise-i Osmaniye’yi Tekrar Ele Almak”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 248, Ağustos, ss. 26-35, https://www.academia.edu/7999839/Elbise-i_Osmaniyeyi_Tekrar_Ele_Almak [30.06.2016].
- KIVRIM, İsmail (2013). “17. Yüzyılda Bir Valide Sultanın Günlük Hayatı: Valide Hadice Turhan Sultan”, *History Studies: International Journal of History*, Vol.5, issue 2, Mart 2013, ss.243-258. <http://www.historystudies.net/dergi/tar20151275446.pdf> [30.06.2016].
- ÖZDEMİR, Ufuk (2003). “Türkiyede Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci ve Medyanın Etkisi: Moda, Reklam, Medya Üçgeni”, *Köprü Dergisi*, Sayı:84, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=570> [30.06.2016].

- TUNCER, Hüner. (1989). “Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 16, Cilt VI, Kasım, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/turk-kadininin-gecirdigi-evrimin-tarihcesi-ve-bugunku-durumu> [30.06.2016].

Genel Başvuru Kaynakları

- *TDK Türkçe Sözlük* (1998). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

- BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9735, (1204/1789).
- BOA, Hattı Hümayun, nr.9273, (1203/1788).
- BOA, 29/Z/1250 (Hicri), Dosya No:319, Gömlek No: 18712, Fon Adı: Hattı Hümayun

İnternet Adresleri

- <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=77641> [30.06.2016]
- <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/amerikan-bagimsizlik-bildirgesi-110> [30.06.2016]
- <http://www.tarih.gen.tr/amerika-bagimsizligi-ve-sonuclari.html> [30.06.2016]
- <http://www.kadinhareketidernegi.org.tr/icerik.php?sayfa=130> [30.06.2016]
- <http://world4.eu/costume-of-turkey/> [30.06.2016]
- <http://sosya.wordpress.com/2012/07/05/buyuk-fransiz-devriminde-kadinlar/> [30.06.2016]

- <http://www.denisemtaylor.com.au/2013/08/lady-mary-wortley-montagu-letters-from-turkey/> [30.06.2016]
- [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/Levni_16_Young_Woman, Sleeping Beauty.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f9/Levni_16_Young_Woman,_Sleeping_Beauty.jpg) [30.06.2016]
- http://www.islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/fatima_as_kimdir_3/fazilet/fazilet1.htm [30.06.2016]
- <http://www.ekremlugraekinci.com/makale.asp?id=464> [30.06.2016]
- <http://jwa.org/encyclopedia/article/turkey-ottoman-and-post-ottoman> [30.06.2016]

ÖZGEÇMİŞ

2007 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil Tasarım Anasanat Dalı, Moda Giyim Tasarımı Programından mezun oldu. Mezun olur olmaz İzmir Ekonomi Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başlayan Duygu Kocabaş, İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasarım Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2010 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Programında başladığı sanatta yeterlilik eğitimini, 2016 yılında tamamlamıştır. Lisansüstü eğitimi boyunca ulusal ve uluslararası düzeyde bienal, sempozyum ve karma sergilere katılmış, uluslararası indekslerce taranan dergilerde yayınları çıkmıştır. 2007 yılından bu yana Araştırma Görevlisi olarak çalıştığı İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümü'nde Moda Tasarımı, Kalıp ve Dikim Becerileri, Moda Grafiği, Temel Sanat Eğitimi, Bilgisayarlı Moda Tasarımı, Grafik Tasarımı, İllüstrasyon Çizimi alanlarında eğitimler veren Duygu Kocabaş Atılğan'ın tapestry dokuma, shibori, tie-die, serigrafi baskı ve keçe yapımı ile ilgili çalışmaları da bulunmaktadır.